

УДК 355/359:37.013:159.9:336:344:004.9(08)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217>

Наведено результати теоретичних, практичних і прикладних досліджень з актуальних проблем військової педагогіки, військової психології, військової економіки, військової географії, геопросторової підтримки і права.

Для наукових, науково-педагогічних працівників, ад'юнктів, аспірантів, студентів та курсантів.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Попков Борис, канд. військ. наук, ст. наук. співроб. (Україна) Баєв Вадим, канд. екон. наук, доц. (Україна); Батучина Александра, канд. пед. наук (Литва); Бахов Іван, д-р пед. наук, проф. (Україна); Бериславська Оксана, канд. юрид. наук, доц. (Україна); Гордєєв Антон, д-р геогр. наук, проф. (Україна); Зацерковний Віталій, д-р техн. наук, проф. (Україна); Іждонайте-Меджюнене Інга, канд. пед. наук, доц. (Литва); Каленський Андрій, д-р пед. наук, проф. (Україна); Карелін Владислав, д-р юрид. наук (Україна); Кобець Олександр, д-р психол. наук, проф. (Україна); Кучерявий Андрій, д-р пед. наук, проф. (Україна); Лісовський Сергій, д-р геогр. наук, ст. наук. співроб. (Україна); Маруняк Євгенія, д-р геогр. наук, чл.-кор. НАН України (Україна); Медвідь Михайло, д-р екон. наук, проф. (Україна); Мельникова Юлія, д-р соціол. наук (Литва); Рижиков Вадим, д-р пед. наук, проф. (Україна); Рожко Олександр, д-р екон. наук, проф. (Україна); Соколїна Ольга, канд. філос. наук (відп. ред.) (Україна); Чернуха Надія, д-р пед. наук, проф. (Україна); Юник Іван, д-р пед. наук, доц. (Україна); Якимчук Борис, канд. психол. наук, доц. (Україна)
Адреса редколегії	Військовий інститут вул. Юлії Здановської, 81, м. Київ, 03189 ☎ (38044) 521 32 89; факс 521 32 92 e-mail: military.bulletin@knu.ua web: www.miljournals.knu.ua
Затверджено	вченою радою Військового інституту 19.09.24 (протокол № 1)
Зареєстровано	Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення Рішення № 1089 від 28.03.24 Ідентифікатор друкованого медіа: R30-03808
Атестовано	Міністерством освіти і науки України (категорія Б) Наказ № 1471 від 26.11.20 Наказ № 157 від 09.02.21
Індексування	Google Scholar, Open Ukrainian Citation Index (OUCI), WorldCat, Exaly
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет" б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

BULLETIN

OF TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 1728-2217 (Print)

MILITARY-SPECIAL SCIENCES

3(59)/2024

Established in 1998

UDC 355/359:37.013:159.9:336:344:004.9(08)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217>

The results of theoretical, practical and empirical research on actual issues of military pedagogy, military psychology, military economy, military geography, geospatial support and law are presented.

For researchers, faculty members, postgraduate students, students and cadets.

EDITOR-IN-CHIEF	Popkov Borys, PhD (Military), Senior Researcher (Ukraine)
EDITORIAL BOARD	Bakhov Ivan, DSc (Ped.), Prof. (Ukraine); Batuchina Aleksandra, PhD (Ped.) (Lithuania); Bayev Vadym, PhD (Econ.), Assoc. Prof. (Ukraine); Beryslavs'ka Oksana, PhD (Law), Assoc. Prof. (Ukraine); Chernuha Nadiia, DSc (Ped.), Prof. (Ukraine); Gordeev Anton, DSc (Geogr.), Prof. (Ukraine); Iždonaitė-Medžiūnienė Inga, PhD (Ped.), Assoc. Prof. (Lithuania); Kalenskiy Andrii, DSc (Ped.), Prof. (Ukraine); Karelin Vladyslav, DSc (Law) (Ukraine); Kobets Oleksandr, DSc (Psychol.), Prof. (Ukraine); Kucheriavyyi Andrii, DSc (Ped.), Prof. (Ukraine); Lisovskyi Serhii, DSc (Geogr.), Senior Researcher (Ukraine); Marunyak Yevheniia, DSc (Geogr.), Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine); Medvid Mykhailo, DSc (Econ.), Prof. (Ukraine); Melnikova Julija, DSc (Sociol.) (Lithuania); Rozhko Oleksandr, DSc (Econ.), Prof. (Ukraine); Ryzhykov Vadym, DSc (Ped.), Prof. (Ukraine); Sokolina Olha, PhD (Philos.) (Executive Editor) (Ukraine); Yakymchuk Borys, PhD (Psychol.), Assoc. Prof. (Ukraine); Yunyk Ivan, DSc (Ped.), Assoc. Prof. (Ukraine); Zacerkovnyy Vitalii, DSc (Tech.), Prof. (Ukraine)
Address	Military Institute 81, Yulii Zdanovskoi str., Kyiv, 03189 ☎ (38044) 521 32 89; fax 521 32 92 e-mail: military.bulletin@knu.ua web: www.miljournals.knu.ua
Approved by	the Academic Council of the Military Institute 19.09.24 (protocol № 1)
Registered by	the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine Decision № 1089 of 28.03.24 Identifier of printed media: R30-03808
Certified by	the Ministry of Education and Science of Ukraine (category B) Order №1471 dated 26.11.20 Order №157 dated 09.02.21
Indexing	Google Scholar, Open Ukrainian Citation Index (OUCI), WorldCat, Exaly
Founder and publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University" Certificate of entry into the State Register ДК № 1103 dated 10.31.02
Address	PPC "Kyiv University" 14, Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

ЗМІСТ

ПЕДАГОГІКА

КУЧЕРЯВИЙ Андрій

Таксономія Блума як методологічна основа визначення програмних результатів навчання у вищій військовій школі 5

ЛЮБАШЕНКО Олеся, КРИСАНОВА Марина

Діалог представників служб першої допомоги з травмованим комбатантом в умовах фронту: конструювання комунікативного тренінгу 14

ОЛЕКСАНДРЕНКО Катерина, САФІН Олександр

Реалізація принципу конфігуративності варіативної іншомовної підготовки здобувачів вищої освіти 22

ПСИХОЛОГІЯ

АЛЕЩЕНКО Віктор

Психологічне благополуччя особистості 29

ВАСИЛЬЄВ Сергій

Аналіз методологічних підходів до психологічної підготовки військовослужбовців до бойових дій в арміях країн світу 34

КРАВЧЕНКО Катерина, СОКОЛІНА Ольга, ЮРКОВА Ольга

Розробка методики психологічного вивчення кандидатів на проходження навчання за програмою підготовки офіцерів запасу 40

ФІНАНСИ

ШРАМКО Олександр, ОСТАПЕНКО Олександр, ШИНАЄВ Денис, БОНДАРЕНКО Валерія

Можливості та ризики впровадження технології блокчейну як системи контролю фінансування та закупівель у Збройних Силах України 48

ПРАВО

ХОМ'ЯКОВ Дмитро

Правові операції у глобальному контексті 55

ГЕОПРОСТОРОВА ПІДТРИМКА

ПРИЙМАК Олесь

Удосконалення військового класифікатора у сфері засобів супутникової навігації 62

Інформація про авторів 68

CONTENTS

PEDAGOGY

KUCHERIAVYI Andrii Bloom's taxonomy as a methodological basis for determining programmatic learning outcomes in a higher military schools.....	5
LIUBASHENKO Olesia, KRYSANOVA Maryna Dialogue between first aid service providers and injured combatants on the frontline: developing a communicative training program.....	14
OLEKSANDRENKO Kateryna, SAFIN Oleksandr Implementation of the principle of configurability of variable foreign language training for students of higher education.....	22

PSYCHOLOGY

ALESHCHENKO Victor Psychological well-being of personality	29
VASYLIEV Serhii Analysis of methodological approaches of armies of the world countries in the context of the development of psychological training of military personnel for combat operations	34
KRAVCHENKO Kateryna, SOKOLINA OIha, YURKOVA OIha Scientific justification of the multi-level method of psychological study of citizens of Ukraine during competitive selection for military training under the training program for reserve officers.....	40

FINANCE

SHRAMKO Oleksandr, OSTAPENKO Oleksandr, SHYNAIEV Denys, BONDARENKO Valeriia Opportunities and risks in implementing blockchain technology as a system for financing and procurement control in the Armed Forces of Ukraine	48
---	----

LAW

KHOMIAKOV Dmytro Legal operations in a global context	55
---	----

GEOSPATIAL SUPPORT

PRYIMAK Oles Improvement of the military classifier in the field of satellite navigation systems	62
Information about authors	68

ТАКСОНОМІЯ БЛУМА ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ВИЗНАЧЕННЯ ПРОГРАМНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ШКОЛІ

Вступ. Опис кваліфікаційних рівнів у Національній рамці кваліфікацій містить певні вимоги щодо результатів навчання бакалаврів і магістрів. Проте органи державного та військового управління не надають класифікації освітніх цілей (програмних результатів навчання), на яку ці вимоги могли б бути спроектовані у процесі підготовки майбутніх офіцерів тактичного рівня. Водночас існує багаторічна світова практика використання таксономії Блума як ієрархії навчальних цілей, яка може бути розглянута як методологічна основа визначення програмних результатів навчання. З огляду на це мета дослідження – спроектувати вимоги Національної рамки кваліфікацій щодо бакалаврів і магістрів на таксономію Блума та надати відповідні рекомендації розробникам освітньо-професійних програм для визначення програмних результатів навчання здобувачів вищої військової освіти.

Методи. Дослідження проведено з використанням таких методів: аналіз, синтез – для визначення проблеми, мети та завдань дослідження; контент-аналіз – для вивчення джерел з теми дослідження; конкретизації – для добору прикладів щодо навчальних цілей різних рівнів згідно з таксономією Блума; узагальнення та систематизації – для опрацювання прикладів визначення навчальних цілей та надання відповідних рекомендацій розробникам освітньо-професійних програм.

Результати. Встановлено, що Національна рамка кваліфікацій визначає вимоги для підготовки бакалаврів і магістрів, які знаходять свою проєкцію на 4-й, 5-й та 6-й рівні навчальних цілей таксономії Блума, окремі навчальні цілі підготовки офіцерів тактичного рівня можуть бути визначені на нижчих рівнях. Відповідність визначення програмних результатів навчання окремим рівням може бути досягнута через використання певних слів, словосполучень та фраз, які закладають необхідні фразеологічні конструкції та надають результату навчання необхідного смислового наповнення.

Висновки. Перша редакція таксономії Блума (1956 р.) і на сьогодні актуальна та доцільна до використання як методологічна основа для визначення програмних результатів навчання майбутніх офіцерів тактичного рівня. Положення Національної рамки кваліфікації для бакалаврів і магістрів проєктуються на три вищі рівні таксономії Блума (аналіз, синтез, оцінювання). Приналежність програмних результатів навчання зазначеним рівням може визначатися певними фразеологічними конструкціями, які окреслено в дослідженні та рекомендовано використовувати розробникам освітньо-професійних програм.

Ключові слова: таксономія Блума, програмні результати навчання, рівні навчальних цілей, вища військова школа, офіцери тактичного рівня.

Вступ

Різноманітні соціальні, воєнні, політичні, економічні, правові та інші чинники визначають структуру та зміст вищої військової освіти. Природно, що вона поєднує військовий і загальнонауковий компоненти навчання, які відображаються в освітньо-професійних програмах підготовки бакалаврів і магістрів у вигляді, зокрема, програмних результатів навчання як цілей військової освіти. Водночас окремі програмні результати навчання, як свідчить практика, можуть визначатися по-різному. У межах однієї освітньо-професійної програми можна зустріти такі, що вимагають від здобувачів вищої військової освіти здатності розуміння певного матеріалу, вміння виконувати якісь шаблонні дії, а є результати, які вочевидь вимагають більш високого рівня підготовки та набуття майбутніми офіцерами здатності аналізувати, розробляти, оцінювати певні складові змісту навчання. Сам по собі рівень навчальних цілей може бути різним, проте певні вимоги до рівня підготовки фахівців висуває Національна рамка кваліфікацій (Міністерство освіти і науки України, б. д.). Якщо слідувати опису кваліфікаційного рівня для бакалаврів (6-й рівень Національної рамки кваліфікацій), то, наприклад, визначати для них як результат навчання суто знання певних фактів не коректно, адже такий результат прийнятний лише для 3-го рівня Національної рамки кваліфікацій (професійна (професійно-технічна) освіта). А вже для бакалаврів це мають бути не просто знання, а концептуальні наукові та практичні

знання, які супроводжуються критичним осмисленням теорій, принципів, методів і понять у сфері професійної діяльності та/або навчання. Таким чином, формулювання результатів навчання для фахівців різних кваліфікаційних рівнів не може бути хаотичним, а має вкладатися у певну ієрархію рівнів сформованості знань та умінь здобувачів вищої військової освіти. Водночас ані органами державного, ані військового управління не запропоновано жодної класифікації освітніх цілей (програмних результатів навчання), що зумовлює проблему їх практичного визначення з урахуванням вимог Національної рамки кваліфікацій вже на етапі розробки освітньо-професійних програм підготовки здобувачів вищої військової освіти. Водночас у провідних країнах світу для визначення навчальних цілей широко застосовується їхня класифікація, яка відома як таксономія Блума. Найчастіше вона застосовується стосовно проведення безпосередніх навчальних занять та дозволяє педагогам шкіл, коледжів та університетів розробляти впорядковану послідовність навчальних завдань під час вивчення конкретної теми. Проте, якими б навчальні цілі не були – поточними чи загальними, вони можуть накладатися на одну й ту саму класифікацію, яка визначає їхню ієрархію. Отже, в нашому дослідженні ми розглянемо таксономію Блума з огляду її застосування при визначенні програмних результатів навчання у вищій військовій школі як відповідної методологічної основи.

Зауважимо, що забезпечення відповідності програмних цілей навчання вищим рівням таксономії Блума в сукупності з вимогами Національної рамки кваліфікацій сприятиме реалізації компетентнісного підходу у процесі підготовки військових фахівців з вищою освітою. Це зумовлюється тим, що навчальна ціль, визначена певним чином, вимагає й певної якості її реалізації, а відповідно й якості сформованості певної компетентності, і загалом якості підготовки майбутніх офіцерів. Наприклад, навчальна ціль "знати поняття", вимагає лише його теоретичного опрацювання, "вміти застосувати поняття" – передбачає набуття здобувачем освіти вже певного практичного досвіду використання поняття, "вміти застосувати в нестандартних ситуаціях" – вимагає набуття ним досвіду творчого практичного застосування тощо. Отже, впровадження зазначеної ієрархії навчальних цілей та дотримання її вимог для визначення програмних результатів навчання безпосередньо вплине на формулювання локальних навчальних цілей та, як наслідок, на добір окремих навчальних завдань, які пропонуються здобувачам вищої військової освіти в межах різних навчальних дисциплін. Зазначене наголошує на актуальності дослідження і вказує на необхідність його проведення до рівня надання розробникам освітньо-професійних програм у закладах вищої військової освіти рекомендацій щодо визначення програмних результатів навчання.

Мета дослідження – спроектувати вимоги Національної рамки кваліфікацій щодо бакалаврів і магістрів на таксономію Блума та надати відповідні рекомендації розробникам освітньо-професійних програм для визначення програмних результатів навчання здобувачів вищої військової освіти.

Завдання дослідження:

- надати характеристику таксономії Блума задля обґрунтування її доцільності та актуальності щодо використання у вищій військовій школі;
- визначити проєкцію вимог Національної рамки кваліфікацій щодо знань та вмінь бакалаврів і магістрів на таксономію Блума;

- надати рекомендації розробникам освітньо-професійних програм щодо визначення програмних результатів навчання здобувачів вищої військової освіти з використанням таксономії Блума.

Методи

Відповідно до етапів дослідження та послідовного виконання його завдань використано такі методи: для обґрунтування актуальності та проблеми, визначення мети та завдань дослідження – аналіз ситуації, яка склалася навколо питання визначення програмних результатів навчання у вищій військовій школі, а також синтез чинників, що вимагають його проведення; для вивчення джерел, присвячених висвітленню змісту таксономії Блума, використовувалася контент-аналіз стосовно ієрархії навчальних цілей, що забезпечило можливість обґрунтувати її доцільність та актуальність для запровадження у вітчизняній вищій військовій школі; контент-аналіз застосовано нами і для визначенні проєкції вимог Національної рамки кваліфікацій щодо знань та умінь бакалаврів і магістрів на таксономію Блума; обґрунтування доцільності й актуальності зазначеної таксономії щодо використання у вищій військовій школі, а також розробка рекомендацій розробникам освітньо-професійних програм щодо визначення програмних результатів навчання здобувачів вищої військової освіти зумовили необхідність використання методу конкретизації через добір певних практичних прикладів; у ході дослідження зазначені приклади та окремі рекомендації узагальнювалися та систематизувалися, що зумовило використання відповідних методів; узагальнення і систематизація як методи дослідження також використано й для підготовки заключного розділу дослідження – "Дискусія і висновки" – і застосовано щодо опрацювання загальних результатів дослідження.

Результати

Таксономією Блума є класифікація освітніх цілей, представлена у відповідному довіднику в 1956 р. Комітетом екзаменаторів коледжів та університетів, редактором якого і був Б. Блум (Benjamin S. Bloom) (Bloom, 1956). Згідно з цією класифікацією навчальні цілі розподілені за шістьма рівнями засвоєння навчального матеріалу (рис. 1).

Рис. 1. Схематичне зображення таксономії Блума

Розглянемо окремі складники цієї класифікації від найнижчого рівня.

1. Знання (Knowledge) – перший рівень таксономії, який характеризується запам'ятовуванням навчальної інформації об'єктами навчання та їхньою здатністю щодо її відтворення. На цьому етапі засвоєння навчального матеріалу здобувач освіти демонструє знання його специфіки (термінології, конкретних фактів), способів і засобів роботи зі специфікою (типових умов використання, тенденцій і послідовностей у розвитку процесів, класифікацій і категорій, критеріїв успішності, методології), універсалій та абстракцій у певній галузі (принципів і узагальнень, теорій і структур). При цьому відповідний рівень володіння навчальним матеріалом характеризується тим, що здобувач освіти реагує на почуті терміни та прості запитання, сприймає сутність навчальної інформації, згадує факти й окремі відомості, упізнає предмет за його ключовими ознаками тощо.

Наприклад, у процесі вивчення курсантами загальної та військової педагогіки вони ознайомлюються з методами навчання й набувають здатності пояснити, що є методом та прийомом навчання, якою є класифікація методів тощо. Досягнення такої навчальної цілі початкового рівня дуже часто перевіряється за допомогою опитувань через Google-форму наприкінці лекцій або так званих "летучок" на початку наступного заняття. На підставі отриманих результатів опитувань викладач розуміє, чи готові об'єкти навчання до більш глибокого опрацювання теми, а сам цей рівень засвоєння фактично є базовим для подальшого засвоєння навчального матеріалу, що визначає актуальність та доцільність його виокремлення в змісті класифікації навчальних цілей.

2. Розуміння (Comprehension) – рівень усвідомлення сутності знання та певної здатності його використання взагалі, не обов'язково пов'язуючи з іншим матеріалом або не вбачаючи повні наслідки використання. У результаті досягнення відповідної навчальної цілі об'єкт навчання демонструє розуміння сутності навчального матеріалу (переклад та інтерпретація термінів і понять; екстраполяція висновків, зроблених щодо будь-якої частини об'єктів чи явищ, на всю їх сукупність або на їхню іншу частину).

Рівень володіння навчальним матеріалом проявляється в тому, що здобувач освіти самостійно пояснює, перекладає, показує, інтерпретує. Тобто можна засвідчити, що теоретичні положення засвоєні якісно. Продовжуючи приклад вивчення методів навчання, можна припустити, що на рівні їх розуміння курсанти визначають місце окремих методів у процесі вивчення навчального матеріалу, окреслюють можливі труднощі їх застосування тощо. Досягнення другої цілі забезпечує можливість перейти до практичного застосування теорії, що цілком вкладається в логіку вивчення навчального матеріалу.

3. Застосування (Application) – рівень здатності використання об'єктом навчання загальних ідей, правил, процедур або узагальнених методів тощо в окремих і конкретних ситуаціях. По досягненню цілей, відповідних третьому рівню таксономії Блума, здобувач освіти вміє використовувати теоретичні положення, зокрема концепції, закони і принципи, алгоритми, формули, правила, методики тощо. Його рівень володіння навчальним матеріалом характеризується здатністю розв'язувати нові для нього типи проблем, демонструвати використання знань, конструювати за зразком тощо.

Залежно від специфіки навчальної дисципліни (гуманітарна, технічна тощо) і конкретних тем такого рівня можна досягти шляхом виконання безпосередніх вправ або розгляду змодельованих ситуацій, що містять практичну складову. Наприклад, під час семінарського заняття, на якому розглядаються методи навчання, моделюється ситуація, за якої курсант умовно визначається викладачем певної навчальної дисципліни, і до конкретного заняття з певної теми він має пояснити, як би він використовував той чи інший метод. Якби тема містила практичне заняття, то застосування теорії вже відразу відбувалося б через занурення об'єктів навчання у виконання вправ.

Отже, досягнення цілі навчання щодо реалізації теоретичних положень є черговим слушним кроком у засвоєнні теми, а сама ціль є невід'ємним елементом загальної класифікації.

4. Аналіз (Analysis) – рівень здатності поділяти предмет вивчення на окремі складові, які можуть описати його внутрішню організацію, встановлювати зв'язки між ними, їх із загальною структурою тощо.

Здобувач освіти, досягаючи чергової поставленої цілі розмірковує, перелічує, порівнює, виділяє головне, що, безумовно, є кроком уперед у процесі засвоєння навчального матеріалу. Саме так курсант аналізує переваги та недоліки обраного методу навчання, застосовуючи його у тій чи іншій навчальній ситуації. Набуття здатності до такого аналізу дозволяє здобувачу освіти краще підготуватися до самостійного практичного застосування навчального матеріалу, зокрема до ситуацій, які не є типовими та вимагають самостійного прийняття рішення, що додатково зумовлює доцільність та актуальність поточної навчальної цілі.

5. Синтез (Synthesis) – рівень здатності до ефективного комбінування засвоєних знань, формування з них нових конструкцій, складання цілого з окремих частин.

У ході оволодіння відповідним умінням здобувач освіти здійснює операцію синтезу, наприклад, при знаходженні унікального зв'язку між об'єктами, складанні плану або запропонованого набору операцій, виведенні множини абстрактних відношень, упорядкуванні та поєднанні деталей, частин, елементів, конструюванні нового об'єкта / удосконаленні старого тощо. Тобто він вчиться й набуває спроможності комбінувати, поєднувати, складати, творити. Саме так курсант у ході педагогічного практикуму поєднує методи навчання у певну цілісну послідовність, розробляючи спочатку лекцію, а потім тренінгове заняття, які особисто проводить.

Таким чином, п'ятий рівень навчальних цілей за таксономією Блума дозволяє здобувачам освіти набути автономності й самостійності під час виконання загальних і фахових задач різного рівня складності, коли шаблонні рішення не дозволяють досягти результату, що вказує на потребування поточної навчальної цілі.

6. Оцінювання (Evaluation) – рівень визначення цінності матеріалів і методів за критеріями, перспектив їх використання.

Як результат здобувач освіти набуває здатності оцінювати об'єкти та результати роботи з позиції внутрішніх доказів і через судження за зовнішніми критеріями. Відповідно, показником досягнення ним цього рівня володіння навчальним матеріалом є усне чи письмове аргументоване обговорення й обґрунтоване оцінювання тих чи інших явищ та процесів, визначення наслідків певних тенденцій тощо. У нашому прикладі курсанти оцінюють успішність проведення власних навчальних занять і тих

занять, які проведені їхніми товаришами з огляду на ряд критеріїв – добір методів навчання, комунікацію з аудиторією, використання доречних технічних методів навчання тощо. У результаті здобувачі освіти набувають здатності здійснювати фахове або навіть експертне оцінювання ситуацій, подій, явищ та процесів, що свідчить про набуття ними найвищого рівня володіння навчальним матеріалом.

Таким чином, таксономія Блума являє собою цілісну систему впорядкованих навчальних цілей, які на сьогодні не втрачають своєї доцільності та актуальності.

Водночас навколо таксономії Блума велися та продовжують точитися дискусії щодо оптимальності її структури та змістового наповнення. Зокрема, у 2001 р. опубліковано дослідження Андерсона (Anderson L. W.), Кратвола (Krathwohl, D. R.) та інших фахівців, у якому уточнено ієрархію навчальних цілей (Anderson et al., 2001),

що продубльовано роком пізніше Кратволом одноосібно (Krathwohl, 2002). Зауважимо, що Д. Кратвол є одним зі співавторів згаданого видання, який у ході розробки таксономії був координатором дослідження в дослідницькому бюро Університету штату Мічиган. Уточнення до таксономії Блума, зроблені Андерсоном, Кратволом та їхніми однодумцями, знайшли багато прихильників, а її оновлену редакцію використовує ряд відомих закладів освіти (University of Arkansas, 2022; Stapleton-Corcogan, 2023), при цьому інші університети посилаються на початкову версію (The University of Central Florida, n. d.; The University of North Carolina at Charlotte, n. d.). Відмінності між початковою та переглянutoю версіями таксономії Блума стосуються здебільше двох вищих рівнів навчальних цілей та загального підходу щодо визначення цілей – іменники, які визначали сутність навчальних цілей на кожному з рівнів, замінені дієсловами (рис. 2).

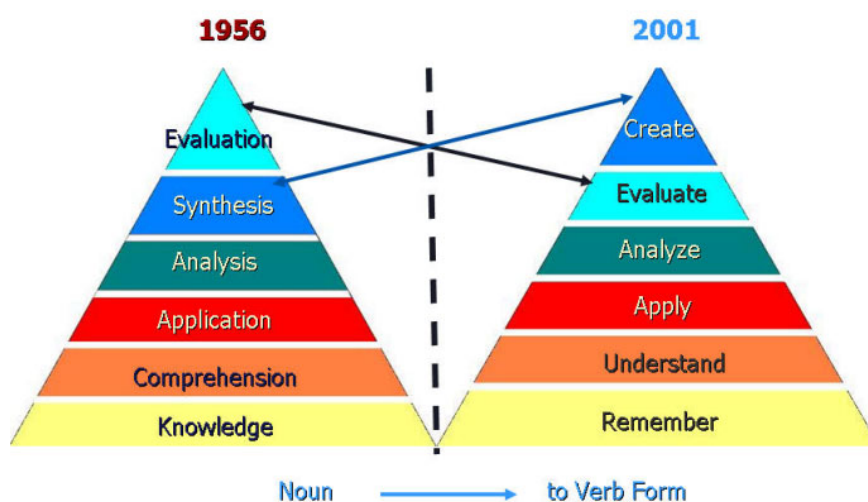

Рис. 2. Зміни в таксономії Блума, які внесли Андерсон та Кратвол у 2001 р.

В оновленому варіанті цілі щодо оцінювання матеріалу опустилися на один щабель до п'ятого рівня, а верхній щабель посідають цілі, зорієнтовані на творче застосування навчального матеріалу. За задумом авторів оновленої версії, під створенням мається на увазі об'єднання елементів разом для формування зв'язного або функціонального цілого, реорганізація елементів у новий шаблон або структуру шляхом генерування, планування або виробництва. Вони вважають, що створення вимагає від користувачів спроможності поєднувати частини по-новому або синтезувати частини у щось нове й відмінне, створюючи нову форму чи продукт. Таке розуміння сутності здатності створювати цілком відповідає здатності синтезувати. Отже, Андерсон та Кратвол та їхні співавтори фактично поміняли місцями два рівні, що змінило структуру таксономії, але не змінило її зміст. Таким чином, у новій редакції ієрархії навчальних цілей здатність проявляти творчість є найвищим рівнем навчальних досягнень здобувачів освіти.

Вважаємо, що така позиція є дискусійною, адже особа після того як набула здатності творчо застосовувати певне знання по-іншому оцінює перспективу його застосування, ніж перед цим. Отже, після виконання творчих видів робіт навчальна цілі щодо оцінювання знову набуває актуальності як найвища в загальній ієрархії.

Проте, на нашу думку, порядок двох найвищих щаблів таксономії Блума не принциповий, оскільки вони цілком узгоджуються як два найвищі взагалі. Адже, вважаємо, що особи, які навчаються, здобувають здатність як оцінювати, так і створювати фактично паралельно й одночасно, оскільки оцінювання – є одним з елементів творчої діяльності, зокрема у вигляді критичного ставлення до її продукту. А творчість, у свою чергу, зазвичай вимагає оцінювання вихідних даних, перспектив їх використання та успішності власної діяльності.

Розглянемо, яким чином можуть бути спроектовані на таксономію Блума не поточні, а загальні чи підсумкові цілі навчання здобувачів вищої освіти.

Офіцерські кадри тактичного рівня для ЗС України у ВВНЗ та ВНП ЗВО є здобувачами освітньо-кваліфікаційних рівнів "бакалавр" та "магістр". Національна рамка кваліфікацій (Міністерство освіти і науки України, б. д.), у свою чергу, містить системний і структурований за компетентностями опис зазначених кваліфікаційних рівнів освіти. При цьому кожен рівень розглядається як завершений етап освіти, що характеризується рівнем складності освітньої програми, сукупністю компетентностей особистості, а тому зумовлюється певними освітніми цілями, які мають відобразитися в класифікації Блума.

Бакалавр – рівень 6 Національної рамки кваліфікацій та перший цикл вищої освіти Рамки кваліфікацій

Європейського простору вищої освіти, а магістр, відповідно, рівень 7 та другий цикл.

Вимогами до знання бакалавра є концептуальні наукові та практичні знання, *критичне осмислення* теорій, принципів, методів і понять у сфері професійної діяльності та/або навчання, магістра – спеціалізовані концептуальні знання, що передбачають сучасні наукові здобутки у сфері професійної діяльності або галузі знань і є основою для оригінального мислення та проведення досліджень, *критичне осмислення* проблем у галузі та на межі галузей знань.

Як бачимо, і в першому, і в другому випадках рівень сформованості знання має характеризуватися здатністю здобувача освіти проявляти критичність осмислення його змісту, що вимагає спочатку проведення аналізу, а потім оцінювання. Тож рівень навчальних цілей щодо формування знань має відповідати щонайменше четвертому рівню таксономії Блума, а краще – шостому, найвищому. Зауважимо, що саме знання у бакалаврів і магістрів має різну спрямованість, у перших – на фундаментальні наукові питання, а у других – суто на галузеву складову, але рівень сформованості знання для представників обох кваліфікаційних рівнів є однаковим – оціночним.

Щодо *умінь / навичок* бакалавра Національна рамка кваліфікацій передбачає поглиблені когнітивні та практичні уміння/навички, майстерність та інноваційність на рівні, необхідному для розв'язання складних спеціалізованих задач і практичних проблем у сфері професійної діяльності або навчання, а магістра – спеціалізовані уміння / навички розв'язання проблем, необхідні для проведення досліджень та/або провадження інноваційної діяльності з метою розвитку нових знань і процедур, здатність інтегрувати знання та розв'язувати складні задачі у широких або мультидисциплінарних контекстах, здатність розв'язувати проблеми у нових або незнайомих середовищах за наявності неповної або обмеженої інформації з урахуванням аспектів соціальної та етичної відповідальності.

З огляду на вимоги до вмінь та навичок, зокрема щодо прояву інноваційності як у бакалаврів, так і магістрів, у перших – інтегрування знань є синтезом, але розв'язання проблеми в нових або незнайомих середовищах вимагають дослідження та оцінювання цих середовищ, а отже, вимогами до освітніх цілей бакалаврів мають бути їхня відповідність як четвертому, так і п'ятому та шостому рівням таксономії Блума – аналізу, синтезу та оцінюванню відповідно. Спеціалізовані вміння та навички магістрів щодо розв'язання проблем, а також ті, що необхідні для проведення досліджень та/або провадження інноваційної діяльності з метою розвитку нових знань та процедур, вимагають здатності формулювати власні судження, визначати критерії щодо тієї чи іншої інформації, а тому освітні цілі мають визначатися відповідно до шостого рівня таксономії Блума – оцінювання. Отже, навчальні цілі щодо рівня сформованості вмінь та навичок і бакалаврів, і магістрів мають відповідати стосовно окремих компетентностей четвертому, п'ятому, а для окремих, – шостому рівню таксономії Блума.

Вимоги до *комунікації* бакалаврів, закладені в Національній рамці кваліфікацій, передбачають їхню здатність щодо донесення до фахівців і нефахівців інформації, ідей, проблем, рішень, власного досвіду та аргументації, а також спроможність здійснювати збір, інтерпретацію та застосування даних, спілкування з професійних питань, у тому числі іноземною мовою, усно та письмово. Перша частина вимог стосується певних комунікативних умінь, і хоча вони загальні, це, на нашу думку,

можна розглядати як продовження професійних умінь, адже в кожному конкретному випадку комунікація фахівця специфічна, вирізняється стилем та змістом. Вочевидь здатність доносити інформацію, досвід, аргументацію передбачає здатність її спочатку відібрати, проаналізувати, скомпонувати, а вже потім представити іншим особам. При цьому власний досвід та аргументація, на нашу думку, можуть добиратися, лише спираючись на оцінювання їхньої доцільності та достатності. Отже, *комунікативні вміння* бакалавра вимагають сформованості на рівні оцінювання – шостого рівня класифікації Блума, при цьому окремі комунікативні вміння вимагають здійснення аналізу та синтезу – четвертий та п'ятий рівні, відповідно.

Вимоги до магістрів містять зрозумілі і недвозначне донесення власних знань, висновків та аргументації до фахівців і нефахівців, зокрема до осіб, які навчаються. Оскільки, серед іншого, мова йде саме про власні висновки та аргументацію, це означає, що людина попередньо здійснила аналіз та оцінку процесу, явища чи іншого предмету обговорення, а відтак її рівень знань та умінь відповідає освітнім цілям шостого рівня за класифікацією Блума – оцінці, але щодо окремих складових комунікації – четвертого (аналіз) та п'ятого (синтез).

Реалізація бакалаврами *відповідальності та автономії* передбачає їхню здатність щодо управління складною технічною або професійною діяльністю чи проектами, спроможність нести відповідальність за вироблення та ухвалення рішень у непередбачуваних робочих та/або навчальних контекстах, формування суджень, що враховують соціальні, наукові та етичні аспекти, організацію та керівництво професійним розвитком осіб та груп, здатність продовжувати навчання зі значним ступенем автономії. Серед вказаних елементів опису кваліфікаційного рівня зазначимо вміння управляти складною діяльністю та проектами, що вимагає не лише аналіз та синтезування їхніх окремих елементів, ухвалення рішення через аналіз фактів та їх синтезування в певний умовивід, формування суджень, що враховують соціальні, наукові та етичні аспекти, тобто їх синтез, а й оцінювання чіткості професійної діяльності, стану розробленості проекту, рівня професійного розвитку осіб та груп тощо. Зазначене свідчить, що бакалавр повинен вміти аналізувати та синтезувати складники предмета професійної діяльності та синтезувати складники предмета професійної діяльності, лише в такому випадку можна говорити про його спроможність до відповідальності та автономії, а отже, його професійні вміння мають відповідати четвертому й п'ятому рівням освітніх цілей таксономії Блума – аналізу й синтезу, але ж оціночні компоненти в змісті його діяльності вказують на шостий рівень таксономії Блума – оцінювання.

Магістр здатний до *відповідальності та автономії* згідно з Національною рамкою кваліфікацій у разі, якщо він демонструє вміння управління робочими або навчальними процесами, які є складними, непередбачуваними та потребують нових стратегічних підходів, відповідальність за внесок до професійних знань і практики та/або оцінювання результатів діяльності команд та колективів, здатність продовжувати навчання з високим ступенем автономії. Очевидно, що стратегічні підходи вимагають умінь аналізу та оцінювання ситуації чи стану функціонування систем. Продовження навчання з високим ступенем автономії вимагає самоаналізу й самооцінки професійної компетентності (саме така вимога щодо продовження навчання наявна і в бакалаврів). Аналіз та оцінювання результатів діяльності команд і колективів передбачає відповідне вміння, що

вимагає визначення навчальних цілей стосовно магістрів від четвертого рівня за таксономією Блума (аналіз) до шостого – оцінювання.

Таким чином, розглядаючи Національну рамку кваліфікацій у проєкції на таксономію Блума, можна констатувати, що вимоги до сформованості знань як стосовно бакалаврів, так і магістрів, незважаючи на відмінність спрямованості цих знань, мають формуватися щонайменше відповідно до четвертого рівня освітніх цілей таксономії Блума (аналізу), а загалом, до шостого – оцінювання. Інші групи характеристик кваліфікаційних рівнів, які уособлюють загальні та фахові вміння та навички, а також уміння щодо комунікації та забезпечення відповідальності й автономії, передбачають їхню сформованість стосовно окремих освітніх цілей на рівні аналізу (четвертому), синтезу (п'ятому), а щодо окремих – оцінювання (шостому) згідно з таксономією Блума як для бакалаврів, так і для магістрів.

Зауважимо, що окремі програмні результати навчання як навчальні цілі можуть не відповідати найвищим рівням таксономії Блума. Зокрема, ідеться про навчальні цілі щодо виконання нормативів (фізичне виховання, РХБЗ, вогнева підготовка, тактична медицина тощо), використання приладів, обладнання та інших навчальних компонентів, які не передбачають прояву творчості, а лише стандартні процедури та точне відтворення чи виконання окремих чи послідовних дій відповідно до чітко визначених вимог. Прикладами таких цілей навчання є програмні результати навчання, визначені в Освітній програмі курсу професійної військової освіти "Базовий курс тактичного рівня L-1A" (Центральне управління військової ..., 2024), зокрема:

вміти надійно зберігати зброю і боеприпаси, майно підрозділу, керувати веденням ротного господарства підрозділу – **третій рівень**;

працювати з топографічними картами та фотодокументами – **третій рівень**;

розуміти порядок проходження військової служби, притягнення військовослужбовців до кримінальної, адміністративної та матеріальної відповідальності; соціального та правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей; знати порядок проведення службового розслідування в ЗС України – **другий рівень**.

Проте більшість навчальних цілей у процесі підготовки офіцера тактичного рівня мають відповідати четвертому, п'ятому та шостому рівням таксономії Блума.

Розглянемо окремі приклади програмних результатів навчання, які містяться в освітньо-професійних програмах підготовки бакалаврів і магістрів у Військовому інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка, що дозволить окреслити окремі рекомендації для визначення програмних результатів навчання здобувачів вищої військової освіти з використанням таксономії Блума.

4 рівень таксономії Блума – **аналіз**

Бакалаври

• **Здійснювати аналіз** чинників впливу на морально-психологічний стан особового складу соціального характеру.

• **Вміти аналізувати** взаємодію політичних акторів та інститутів, владу та урядування, політичні системи та режими, політичну поведінку в різних контекстах їх функціонування.

• **Здійснювати** лінгвістичний, літературознавчий та спеціальний філологічний **аналіз** текстів різних стилів і жанрів.

• **Виконувати** пошук, оброблення та **аналіз** інформації з різних джерел.

• **Аналізувати** та **пояснювати** психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання.

• **Збирати** та **обробляти** навігаційні дані (координати цілей, вектори напрямків, вирішувати навігаційні задачі) для виконання задач геопросторової підтримки військ (сил).

• **Вміти проводити системний аналіз** геополітичної ситуації, воєнно-політичної, суспільно-політичної обстановки, зовнішньої та оборонної політики країн, їх соціально-політичних та економічних реалій, розвитку збройних сил, прогнозувати їх розвиток у визначеному регіоні (зоні відповідальності).

• **Володіти методологією та методикою воєнно-країнознавчого аналізу, застосуванням алгоритмів вивчення країн світу**, їх зовнішньої та безпекової політики, перспектив соціально-економічного розвитку, національної оборони та збройних сил, потенціалу державної та суспільної підтримки України.

• **Використовувати сучасні** комунікативні технології, **методи аналізу** поточної комунікації та комунікативної сфери міжособистісних відносин під час здійснення комунікативних дій у різних ситуаціях, формулювати переконливі та аргументовані матеріали, які належним чином сприймаються представниками різних культур та соціальних верств і груп.

• **Проводити збір та інтегрований аналіз** матеріалів з різних джерел.

• **Виокремлювати й аналізувати** юридично значущі факти та робити обґрунтовані правові висновки.

Маїстри

• **Проводити аналіз** суспільно-політичної обстановки в районах дислокації та під час виконання військами (силами) завдань за призначенням, воєнно-політичної обстановки та прогнозувати їх розвиток.

• **Проводити порівняльний аналіз** законодавчої бази та діяльності окремих медіаінституцій України та країн Європейського Союзу.

• **Володіти методикою аналізу** стану та перспектив співробітництва з євроатлантичними структурами, двостороннього співробітництва зі збройними силами країн-членів НАТО, визначення пріоритетів та потенційних можливостей залучення всіх видів допомоги щодо підвищення боєготовності частин та підрозділів і професійної майстерності.

5 рівень таксономії Блума – **синтез**

Бакалаври

• **Конструювати** дизайн, **розробляти** програму та виконувати політологічні дослідження з використанням сучасних методів, технологій та інструментарію політичного аналізу.

• **Здійснювати** соціальний **супровід** військовослужбовців та членів їх сімей у формі надання соціальних послуг, у тому числі за принципами NATO Social Services.

• **Вміти застосовувати** нормативні документи, методики та технології щодо організації та проведення з особовим складом підрозділу інформаційної роботи.

• **Формувати пропозиції** з питань психологічного забезпечення на етапі прийняття управлінських рішень, у тому числі за стандартами НАТО.

• **Використовувати досвід** роботи іноземних військових засобів масової інформації армій країн НАТО як у мирний, так і воєнний час (особливий період).

- *Створювати* топографічні карти та фотодокументи, наносити на них спеціальну інформацію в межах задач геопросторової підтримки військ (сил).

- Здійснювати збір, обробку та аналіз інформації, *професійно готувати* інформаційно-довідкові, інформаційно-аналітичні документи та *формувати аргументацію* для психологічного впливу на війська та населення противника на тактичному рівні.

- *Систематизувати* закономірності злочинності, визначати особу злочинця, причини й умови злочинності та її окремих видів, реалізовувати напрями і заходи її запобігання, а також визначати стратегію й тактику правоохоронних дій та дій, направлених на забезпечення розкриття, судового розгляду та попередження злочинів.

Магістри

- *Генерувати* нові ідеї та використовувати сучасні технології під час створення медіапродуктів.

- *Розробляти* програми психологічних інтервенцій (тренінг, психотерапія, консультування тощо), провадити їх в індивідуальній та груповій роботі, оцінювати якість.

- *Планувати* та *організовувати* роботу підрозділів психологічного забезпечення (групи контролю бойового стресу / групи психологічного супроводу та відновлення) у військових підрозділах на етапах підготовки, ведення бойових дій та відновлення боєздатності військових підрозділів.

- *Організовувати* законне списання військового майна та бойових втрат, своєчасне і повне відшкодування збитків, завданих державі внаслідок втрат, недостач чи незаконного витрачання коштів та матеріальних цінностей військової частини.

- Застосовувати різноманітні методи та форми навчання іноземним мовам, *організовувати* та *проводити* мовну підготовку особового складу в ЗСУ.

- Брати участь у військово-термінологічній діяльності, *виконувати термінотворчу й нормотворчу роботу* з військової термінології.

- *Створювати* та *розвивати* інфраструктури геопросторових даних, опрацьовувати геопросторові дані та метадані, що стосуються геодезії та землеустрою.

- *Розробляти* і *керувати* проектами з урахуванням технологічних умов та вимог щодо управління виробництвом у сфері геодезії та землеустрою та з дотичних міждисциплінарних напрямів з урахуванням економічних, соціальних, екологічних і правових аспектів; *готувати* технічні завдання, заявки на фінансування проєктів, *здійснювати планування* робіт, планувати ресурси і керувати ними.

- *Управляти* виробничими процесами комплексу заходів геопросторової підтримки військ (сил).

- *Брати участь у професійній дискусії* у сфері міжнародних відносин, зовнішньої політики, суспільних комунікацій та регіональних студій, поважати опонентів і їхню точку зору, доносити до фахівців та широкого загалу інформацію, ідеї, проблеми, рішення та власний досвід із фахових проблем.

- *Інтегрувати необхідні знання* та розв'язувати складні задачі правозастосування у різних сферах професійної діяльності.

6 рівень таксономії Блума – **оцінювання**

Бакалаври

- Вміти описувати, пояснювати й *оцінювати* політичні процеси й явища у різних історичних, соціальних, культурних та ідеологічних контекстах.

- Ефективно працювати з інформацією: добирати необхідну інформацію з різних джерел, зокрема з фахової літератури та електронних баз, *критично аналізувати й інтерпретувати* її, упорядковувати, класифікувати та систематизувати.

- *Оцінювати* свій чи чужий інформаційний продукт, інформаційну акцію, що організована й проведена самостійно або разом з колегами.

- *Самостійно визначати* ті обставини, у з'ясуванні яких потрібна допомога, і діяти відповідно до отриманих рекомендацій.

- *Визначати переконливість* аргументів у процесі оцінювання заздалегідь невідомих умов та обставин.

- *Здійснювати оцінювання стану* цивільного середовища в районі відповідальності, організувати взаємодію з суб'єктами цивільного середовища в операційній зоні та готувати висновки щодо впливу цивільного середовища на виконання завдань військами силами для забезпечення ситуаційної обізнаності командувача (командира).

Магістри

- *Критично осмислювати* принципи здійснення влади та публічної політики, політичних інститутів і процесів, світової політики та політики окремих країн і регіонів.

- *Оцінювати* власну навчальну та науково-професійну діяльність, будувати і втілювати ефективну стратегію саморозвитку та професійного самовдосконалення.

- *Критично осмислювати й аналізувати* глобальні процеси та їх вплив на міжнародні відносини.

Рекомендації розробникам освітньо-професійних програм щодо визначення програмних результатів навчання здобувачів вищої військової освіти з використанням таксономії Блума. Як свідчать наведені приклади програмних результатів навчання, ознаками приналежності кожного з них до певного рівня таксономії Блума є слова, словосполучення та фрази, на яких будується фразеологічний конструкт, що надає результату навчання необхідного смислового акценту. Наші рекомендації стосуються добору цих конструктів відповідно до окремих рівнів таксономії Блума.

Зокрема, ключовими словами, словосполученнями або фразами, які задають необхідний фразеологічний конструкт і дозволяють віднести програмний результат навчання безпосередньо до **четвертого рівня** таксономії Блума, можуть бути:

- аналізувати ...
- аналізувати та пояснювати ...
- здійснювати аналіз ...
- здійснювати системний аналіз ...
- проводити аналіз ...
- проводити порівняльний аналіз ...
- вміти проводити системний аналіз ...
- виконувати аналіз ...
- використовувати сучасні методи аналізу ...
- обробляти ... дані ...
- володіти методикою аналізу ...
- володіти методологією та методикою аналізу ...
- володіти методологією та методикою вивчення ...
- проводити збір та інтегрований аналіз матеріалів з ...
- виокремлювати й аналізувати ... значущі факти та робити обґрунтовані висновки ...

тощо.
Типові фразеологічні конструкти щодо **п'ятого рівня** таксономії Блума:

- конструювати ...
- розробляти ...

• здійснювати ... супровід ... (передбачається добір інструментів, засобів)

- вміти застосовувати (сукупність інструментів тощо) ...
- формувати пропозиції з питань ...
- використовувати досвід (різних суб'єктів) ...
- створювати ...
- створювати та розвивати ...
- професійно готувати (документи, що мають складну структуру та зміст, передбачають використання різних джерел тощо) ...
- формувати аргументацію для ...
- систематизувати ...
- генерувати ...
- розробляти ...
- розробляти і керувати проектами ...
- організовувати ...
- планувати ...
- здійснювати планування ...
- організовувати та проводити ... підготовку ...
- виконувати термінову й нормотворчу роботу ...
- управляти ... процесами ...
- брати участь у професійній дискусії (що передбачає добір та синтезування аргументів, фактів, ідей, рішень, наявного досвіду тощо) ...
- інтегрувати необхідні знання ... тощо.

Типові фразеологічні конструкції програмних результатів навчання щодо **шостого рівня** таксономії Блума:

- оцінювати ...
- здійснювати оцінювання стану ...
- критично аналізувати й інтерпретувати ...
- критично осмислювати ...
- критично осмислювати й аналізувати ...
- самостійно визначати (щось, що обов'язково вимагає попереднього оцінювання) ...
- визначати переконливість (аргументів чи ще чогось, що вимагає попереднього оцінювання) ... тощо.

Дискусія і висновки

Таксономія Блума (Bloom, 1956), взята нами за методологічну основу визначення програмних результатів навчання у вищій військовій школі вже багато років, є предметом критичного обговорення науковцями та освітянами як через свою структуру, так і змістове наповнення. Серед іншого, ми вказували на дискусійне взаємне розташування її п'ятого та шостого рівнів, що спонукало ряд публікацій у світових наукових та спеціальних виданнях, у першу чергу за авторством та співавторством Д. Кратвола – одного зі співавторів першої редакції таксономії Блума (Anderson, et al., 2001; Krathwohl, 2002). Ми особисто маємо власну думку щодо її структури та змісту. На наш погляд, пропозиція щодо заміни місцями рівнів синтезу та оцінювання не обґрунтована, оскільки очевидно, що якісне оцінювання будь-якого теоретичного положення (підходу, методики, технології, механізму тощо) людина здатна зробити лише після того як особисто його самостійно застосувала на творчому рівні, тобто із синтезування власного продукту, побачила сильні та слабкі сторони, а не навпаки. Отже, рівень набуття здобувачем освіти здатності до оцінювання як оцінювання фахового чи експертного є, на нашу думку, найвищою навчальною ціллю, як це і було сформульовано у Блума. Звертаємо увагу й на той факт, що коригування у структурі таксономії чомусь відбулися відразу після смерті Семюеля Бенджаміна Блума (1913–1999) у

2001 р., хоча вона була видана ще в 1956 р. і часу запропонувати власну модель ієрархії навчальних цілей у згаданих фахівців було цілих 45 років, а вступити з ними в дискусію Блум вже не міг.

Однак за загального принципового прийняття ми не погоджуємося із окремими положеннями таксономії, зокрема з тим, що її найнижчий рівень має назву "знання" як категорії, яка означає лише запам'ятовування навчальної інформації, адже, за нашою думкою, знання сформовано тоді, коли людина його засвоїла та готова використовувати. Тому, на нашу думку, найнижчий рівень таксономії Блума доцільно було б назвати, наприклад, "інформація" або "відомості". Проте ми визнаємо сам підхід, закладений у таксономії щодо визначення ієрархії навчальних цілей, тим більше, що справедливості положень таксономії Блума вже доведена майже 70-річним її використанням у закладах освіти провідних країн світу.

Отже, за нашим переконанням, таксономія Блума є ґрунтовною методологічною платформою для використання для визначення програмних результатів навчання здобувачів вищої військової освіти, а результати нашого дослідження можуть бути представлені в таких часткових висновках:

1. Надано характеристику таксономії Блума, що дозволило обґрунтувати її доцільність та актуальність щодо використання у вищій військовій школі. Зокрема, встановлено, що перша редакція таксономії Блума (1956) і на сьогодні актуальна та доцільна до використання як методологічна основа для визначення програмних результатів навчання майбутніх офіцерів критичного рівня, а заміна місцями найвищих рівнів "синтезу" і "оцінювання" та перейменування назви рівня "синтез" на "творчість", що запропоновано окремими фахівцями в 2001 р., не відіграють суттєвого значення.

2. У ході дослідження визначено проєкцію вимог Національної рамки кваліфікацій щодо знань та вмінь бакалаврів і магістрів на таксономію Блума. Встановлено, що положення Національної рамки кваліфікації для бакалаврів і магістрів проєктуються на четвертий, п'ятий та шостий рівні таксономії Блума. При цьому, навчальні цілі, які стосуються загальновійськової підготовки офіцерів, можуть відповідати її другому та третьому рівням, якщо передбачають виконання часових або кількісних нормативів.

3. Надані рекомендації розробникам освітньо-професійних програм щодо визначення програмних результатів навчання здобувачів вищої військової освіти з використанням таксономії Блума сфокусовані на тому, що забезпечити відповідність формулювань програмних результатів навчання можна через використання відповідних фразеологічних конструкцій, які уособлюють спроможність здобувачів вищої військової освіти до аналізу, синтезу та оцінюванню навчального матеріалу, а також власних дій, пов'язаних із його використанням.

Отже, з огляду на зазначене, можна стверджувати, що мету дослідження досягнуто, а саме: вимоги Національної рамки кваліфікацій щодо бакалаврів та магістрів на таксономію Блума спроєктовано, а відповідні рекомендації розробникам освітньо-професійних програм для визначення програмних результатів навчання здобувачів вищої військової освіти надано.

Перспективою подальшого дослідження є розробка програмних результатів навчання для окремих військових спеціальностей із урахуванням отриманих результатів поточного дослідження.

Список використаних джерел

- Міністерство освіти і науки України. (б. д.). *Національна рамка кваліфікацій*. <https://mon.gov.ua/tag/natsionalna-ramka-kvalifikatsiy?&type=all&tag=національна%20рамка%20кваліфікацій>
- Центральне управління військової освіти Генерального штабу Збройних Сил України. (2024, червень). *Освітня програма курсу професійної військової освіти "Базовий курс тактичного рівня L-1A"*. <https://ru.scribd.com/document/748802306/%D0%92%D0%9F-7-00-341-345-61-%D0%9E%D0%9F-L-1%D0%90-%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82%D1%8C>
- Anderson, L.W., Krathwohl, D.R. et al. (Eds.). (2001). *A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. Longman.
- Bloom, B.S. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives. Handbook 1. The Cognitive Domain*. David McKay Company Inc. https://web.archive.org/web/20201212072520id_/https://www.uky.edu/~rsand1/china2018/texts/Bloom%20et%20al%20-Taxonomy%20of%20Educational%20Objectives.pdf
- Krathwohl, D.R. (2002). *A Revision of Bloom's Taxonomy: an Overview. Theory into Practice*, 41(4). Autumn. <https://www.depauw.edu/files/resources/krathwohl.pdf>
- Shabatura, Jessica. (2022, Jul. 26). *Using Bloom's Taxonomy to Write Effective Learning Outcomes*. University of Arkansas. <https://tips.uark.edu/using-blooms-taxonomy/>
- Stapleton-Corcoran, Erin. (2023, January 25). *Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. The official website of the University of Illinois. <https://teaching.uic.edu/blooms-taxonomy-of-educational-objectives/>
- The University of Central Florida. (n. d.). *Bloom's Taxonomy*. <https://fctl.ucf.edu/teaching-resources/course-design/blooms-taxonomy/>
- The University of North Carolina at Charlotte. (n. d.). *Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. <https://teaching.charlotte.edu/services-programs/teaching-guides/course-design/blooms-educational-objectives/>

References

- Anderson, L.W., Krathwohl, D.R. et al. (Eds.). (2001). *A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. Longman.
- Bloom, B.S. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives. Handbook 1. The Cognitive Domain*. David McKay Company Inc. https://web.archive.org/web/20201212072520id_/https://www.uky.edu/~rsand1/china2018/texts/Bloom%20et%20al%20-Taxonomy%20of%20Educational%20Objectives.pdf
- Central Department of Military Education of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine. (2024, June). *Educational program of the course of professional military education "Basic course of tactical level L-1A"* [in Ukrainian]. <https://ru.scribd.com/document/748802306/%D0%92%D0%9F-7-00-341-345-61-%D0%9E%D0%9F-L-1%D0%90-%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82%D1%8C>
- Krathwohl, D.R. (2002). *A Revision of Bloom's Taxonomy: an Overview. Theory into Practice*, 41(4). Autumn. <https://www.depauw.edu/files/resources/krathwohl.pdf>
- Ministry of Education and Science of Ukraine. (n. d.). *National Qualifications Framework* [in Ukrainian]. <https://mon.gov.ua/tag/natsionalna-ramka-kvalifikatsiy?&type=all&tag=національна%20рамка%20кваліфікацій/>
- Shabatura, Jessica. (2022, Jul. 26). *Using Bloom's Taxonomy to Write Effective Learning Outcomes*. University of Arkansas. <https://tips.uark.edu/using-blooms-taxonomy/>
- Stapleton-Corcoran, Erin. (2023, January 25). *Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. The official website of the University of Illinois. <https://teaching.uic.edu/blooms-taxonomy-of-educational-objectives/>
- The University of Central Florida. (n. d.). *Bloom's Taxonomy*. <https://fctl.ucf.edu/teaching-resources/course-design/blooms-taxonomy/>
- The University of North Carolina at Charlotte. (n. d.). *Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. <https://teaching.charlotte.edu/services-programs/teaching-guides/course-design/blooms-educational-objectives/>
- Отримано редакцією журналу / Received: 23.07.24**
Прорецензовано / Revised: 06.08.24
Схвалено до друку / Accepted: 19.08.24

Andrii KUCHERIAVYI, DSc (Ped.), Prof.

ORCID ID: 0000-0003-0510-4864

e-mail: ankuchalex@gmail.com

Taras Shevchenko Kyiv National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

BLOOM'S TAXONOMY AS A METHODOLOGICAL BASIS FOR DETERMINING PROGRAMMATIC LEARNING OUTCOMES IN A HIGHER MILITARY SCHOOLS

Background. *The description of the qualification levels in the National Framework of Qualifications contains certain requirements for the results of bachelor's and master's learning. However, the state and military administration bodies do not provide a classification of educational goals (programmatic learning outcomes), on which these requirements could be projected in the case of the training of future tactical level officers. At the same time, there is a long-standing global practice of using Bloom's taxonomy as a hierarchy of educational goals, which can be considered as a methodological basis for determining program learning outcomes. In view of this, the purpose of the study is to project the requirements of the National Framework of Qualifications for bachelors and masters to Bloom's taxonomy and to provide appropriate recommendations to the developers of educational and professional programs to determine the programmatic learning outcomes of higher military education seekers.*

Methods. *The study is based on the analysis, synthesis – for determining the problem, goal and objectives of the research; content analysis – for studying sources on the research topic; concretization – for the selection of examples of educational goals of different levels regarding to Bloom's taxonomy; generalization and systematization – for working out examples of defining educational goals and providing appropriate recommendations to developers of educational and professional programs.*

Results. *It has been established that the National Framework of Qualifications defines the requirements for the training of bachelors and masters, which find their projection on the 4th, 5th and 6th levels of educational objectives of Bloom's taxonomy, at the same time, some educational objectives of the training of tactical level officers can be defined at lower levels. The accordance of the definition of program learning outcomes to certain levels can be achieved through the use of certain words and phrases that create the base for the necessary phraseological constructions and give the necessary semantic content for the learning outcomes.*

Conclusions. *The first edition of Bloom's taxonomy (1956) is still relevant today and appropriate for use as a methodological basis for determining the programmatic results of the training of future officers of the tactical level. The provisions of the National Framework of Qualifications for Bachelors and Masters have projection on the three higher levels of Bloom's taxonomy (analysis, synthesis, evaluation). The affiliation of program learning outcomes to the specified levels can be determined by certain phraseological constructions, which are outlined in the study and recommended for use by developers of educational and professional programs.*

Keywords: *Bloom's taxonomy, program learning outcomes, levels of educational goals, higher military school, tactical level officers.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 355.5; 378
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.59.14-21>

Олеся ЛЮБАШЕНКО, д-р пед. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-8167-0940
e-mail: alessialiubashenko@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Марина КРИСАНОВА, Student
ORCID ID: 0009-0005-1382-1136
e-mail: maryna.krysanovaa@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ДІАЛОГ ПРЕДСТАВНИКІВ СЛУЖБ ПЕРШОЇ ДОПОМОГИ З ТРАВМОВАНИМ КОМБАТАНТОМ В УМОВАХ ФРОНТУ: КОНСТРУЮВАННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ТРЕНІНГУ

Вступ. *Комунікативні студії у професійному дискурсі дають відмінні результати, якщо їх трансформовано у практикуми й тренінги. Конструювання професійних тренінгових програм у сучасній освіті неодмінно повинно містити комунікативний складник. Науковцям, зацікавленим цією темою, за понад 70 років активної уваги до полегшення травматичного досвіду військових конфліктів, доводиться ретельно збирати цінний навчальний матеріал з різних праць лінгвістів, психотерапевтів, військових медиків, душпастирів. Це є підґрунтям для моделювання професійних діалогів з травмованими комбатантами і запобігання помилкам у розумінні їхнього емоційного стану.*

Методи. *Аналіз світової практики навчання сервісів першої допомоги і комбатантів доводить, що підготовка військовослужбовця має складатися, крім іншого, із вправлення у використанні емоційної мови в діалозі першої допомоги. Створення засад комунікативного тренінгу відбулося із залученням методів абстрагування й логічного узагальнення, опитування, звітів, персонального інтерв'ю та свідчення учасників діалогового спілкування в зоні бойових дій. Фіксування емпіричних даних забезпечено методами спостереження та конверсаційного аналізу, за концепцією Дж. Херітеджа і С. Клеймана.*

Результати. *Отримані дані від 14 комбатантів, які перебувають або перебували в зоні бойових дій у період повномасштабного російського вторгнення в Україну із березня 2022 до березня 2024 р., а також їх порівняння із даними попередніх етапів дослідження з 2015 р., дають змогу констатувати, що грамотна інтерпретація емоційної мови є передумовою успішного професійного діалогу. Визначивши головні типи емоцій і станів, які властиві комбатантам в момент травми, авторки виокремили три типи першого професійного діалогу допомоги: алгоритмізація, рефокусування, фасилітація. Для їх тренування спроектовано програму навчання спілкування на етапах аналізу комунікативної ситуації і мовних сигналів про емоцію, яку переживає постраждалий/-ла, добору мовних одиниць, конструювання реплік у відповідь, апробації діалогу і рефлексії.*

Висновки. *Представлене у статті дослідження зумовлює пропозицію організації комунікативних тренінгів, зокрема у військових вишах України. Тренінговий план, на думку авторок, надає навчальну основу для розвитку у військовослужбовців діалогічних навичок: відстеження емоційних реакцій і їх вираження; зміцнення довіри та виклику позитивних емоційних реакцій співрозмовника; використання мовних прийомів для встановлення емоційної взаємодії з травмованим бійцем, заохочення його / її до участі в діалозі.*

Ключові слова: *комунікативний тренінг, професійний діалог, сервіси першої допомоги, зона бойових дій, комбатанти.*

Вступ

Тренінгові програми у формальній освіті створюються зазвичай для доповнення академічних курсів. Їхньою особливістю є спрямованість на негайне застосування. Метою тренінгів є насамперед практичні навички, які найчастіше запитує у працівників їхнє професійне середовище. Неформальна освіта так само активно використовує тренінгові програми, які корисні для професій, де практичний досвід має першочергове значення.

Воєнне сьогодення України відгукується у програмах закладів військової підготовки та служб першої допомоги, створених за міжнародними зразками (First Aid Services). Платформа "Всеукраїнської спілки парамедиків "Ukrainian Paramedic Group" пропонує набір тренінгів, зокрема: "Перша домедична допомога. Базовий", "Курс тактичної медицини для військових і наближених" (UPG, 2024); "Українська школа порятунку" (URS, 2024) підготувала тренінги "Зупинка кровотечі (Stop the bleed)", "Базова підтримка життя (BLS)". Всеукраїнська рада реанімації (ресусцитації) та екстреної медичної допомоги створила "Основний план дій на етапі допомоги під вогнем (CUF)" (URC, 2024). Ці програми створено для вдосконалення професійної компетентності тих, хто надає допомогу травмованим комбатантам на полі бою. Однак у цих програмах дещо втрачено важливий фокус уваги

на комунікативній компетентності. Тим часом організація саме комунікативних тренінгів здебільшого вважається справою великих компаній, професійних спілок, закладів та інституцій, у яких працівники можуть обирати стиль спілкування, комунікативну роль, уникати стресового навантаження. Ці тренінгові програми апробуються в мирних умовах, у корпоративному середовищі. Таким чином, існують розбіжності у розумінні змісту тренінгу для військових та невійськових професій: комунікація на війні, очевидно, сприймається як явище другорядне. Незважаючи на це, на бажання вдосконалити комунікативну компетентність у зоні бойових дій вказують як вояки, так і служби, що ними опікуються. Наукові праці надають висновки про те, що для цього потрібно: урізноманітнення каналів навчання (візуального, практичного), корегування змісту навчання відповідно до професійних ситуацій, необхідність безперервного зворотного зв'язку учнів із тренером (Velada et al, 2007).

Чинники ефективності комунікативного тренінгу здебільшого визначаються в середовищі мирного спілкування співробітників у мирний час. Зокрема, такими чинниками вважають *мотивацію слухачів, позитивну реакцію на команди тренера, коректність розуміння змісту мовлення, термінів і пояснень.* (Awais Bhatti, & Kaur, 2010). Проте розробники тренінгу з комунікації для

військових і пов'язаних із ними працівників, які опиняються в бойових умовах, так само повинні зважати на засоби, які забезпечать результативність цих важливих чинників. Безперечно, Україна може використовувати надбання американських і британських закладів сприяння військовій освіті, наприклад: Defense Technical Information Center (DTIC, 2024), U.S. Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences (ARI, 2024), де тренінги завжди містять комунікативний складник.

Мотивація солдата розуміти команди представника Медеваку і сприймати їх як корисні, порозуміння парамедиків із травмованим комбатантом через однакові емоційні реакції та правильне позначення мовними засобами, грамотна відповідь на запитання травмованого бійця з боку військового лікаря – все це також маж стати частиною змісту комунікативної підготовки в освіті. Кінець кінцем випускники різних навчальних закладів можуть опинитися в одній команді на полі бою, і діалог між ними виявиться вкрай важливим для збереження їхнього життя. Отже, якісні комунікативні тренінги, на нашу думку, необхідні курсантам Військового інституту Київського національного інституту імені Тараса Шевченка, як вони відбуваються в центрах капеланства збройних сил і школи духовної опіки в Академії оборони Сполученого Королівства, Інституті релігійного лідерства армії США. Авторки цієї статті причетні до визначення наукових засад таких тренінгів (Liubashenko, 2024), задовольняючи запит адекватного визначення і сприймання засобів емоційного впливу у професійному діалозі з пораненими, у якому потрібно ретельно відібрати мовні одиниці й поєднати їх з модуляцією інтонації. Функцією викладачів та тренерів є навчання курсантів аналізу мовних прийомів у діалогах, діалогічної взаємодії, яка допоможе комбатантам у подоланні травми, пом'якшить травматичні наслідки поранення, максимально усуне загрозу віктимізації травмованих комбатантів у післявоєнному житті.

Попри велику кількість пропозицій тренінгових програм з професійної комунікації створити сценарій навчання, який би відповідав потребам комунікаторів, які перебувають на фронті, повернулися з війни чи вирушають на фронт, надзвичайно складно. Найбільший матеріал для аналізу дає безпосереднє спілкування з ветеранами армії США, які служили в Афганістані та Іраку, а також і в теперішній Україні. Український кейс можна вважати унікальним, тому що в діалог першої допомоги вступають як самі бійці між собою, коли допомагають побратимам, так і парамедики, військові лікарі, капелани, водії Медеваку. В українських реаліях сьогодні немає сталої конструкції відповідних служб першої допомоги, тому тренінговий курс слід розраховувати на широку комунікативну аудиторію представників різних професій, а його основою має стати розбір діалогів першого контакту з пораненими під час боротьби за його життя і здоров'я.

Метою статті є визначення типів діалогічної взаємодії у професійному спілкуванні із травмованим комбатантом і обґрунтування загального плану комунікативного тренінгу для військовослужбовців, які готуються до перебування в зоні бойових дій. **Завданнями дослідження** є детекція емоцій та станів пораненого на основі вербальних і невербальних засобів мовлення та методологія діалогу, який сприятиме позитивній комунікативній поведінці під час надання йому / їй першої допомоги.

Огляд літератури. У воєнному контексті взаємодія між травмованими комбатантами і тими, хто надає їм першу допомогу (а це в умовах війни в Україні можуть бути представники досить різних сервісів), найкраще реалізується тоді, коли між ними встановлено довіру на основі

емпатії (Dugal, 2009). У цьому напрямі доводиться спиратися на головні положення класичної комунікативістики. Оскільки під час діалогу люди словами, інтонацією, жестами сигналізують про проблему, привертають увагу до своїх почуттів та емоційних станів (Heller, & Freeman, 1987; LeDoux, 1996), то саме цій емотивній мові потрібно надавати окремого важливого значення. Емоційна комунікація надає мовцям інформацію про них самих. Наприклад, якщо з одного боку звучить погроза, то з іншого її автор сприймається як людина небезпечна, агресивна, ворожа. Це викликає емоційну реакцію у відповідь: також погрозу, висловлення страху чи покори, роздратування чи зневаги. Таким чином учасники діалогу отримують інформацію про свої комунікативні ролі (Gallois, 1993).

У літературі останніх десятиліть так звані емоційно марковані мовні елементи становлять величезний шар будь-якої мови і ще більший сегмент комунікації. За психолінгвістичними особливостями їх поділяють на два типи: 1) емоційно позначені (emotion labeled) та 2) емоційно наповнені (emotion laden) (Zhang et al., 2019). Приналежним до першої групи можна вважати вираз "я почувуюся кепсько", оскільки в ньому є слово, яке легко ідентифікувати в емоційному кластері суму. Проте вислів "попереду довга зима" належить до другого типу, оскільки наповнюється емоційним забарвленням залежно від інтонації, міміки, фізичного стану мовця, ситуації. Це може бути радість, роздратування, смуток, жаль. Для професійного діалогу у фронтових умовах адекватне тлумачення таких висловлювань часом має вирішальне значення для життя й безпеки всіх учасників: капелан може визначити стан бійця на межі суїциду, комбатант – розпізнати побратима чи ворога, парамедик – з'ясувати готовність пораненого співпрацювати.

Співробітники різних служб вступають у професійну діалогічну взаємодію безпосередньо у фронтових умовах для надання догоспітальної (Quinn et al., 2023) та духовної допомоги (Ishchuk, & Sagan, 2020). У цих ситуаціях важливо, словами Кеті Карут, "прислухатися до травми" (Caruth, 2014) і, словами Артура Бланка, "відповісти на травму" (Blank, 1993). Отже, потрібними комунікативними навичками, які слід тренувати, виявляються:

- невтручання в монолог травмованої людини;
- забезпечення мовної підтримки їй;
- використання творчого, а не деструктивного потенціалу проявлених емоцій;
- правильне вербальне і невербальне реагування на емоції пораненого.

Тренінгова програма для розвитку цих навичок, яку представлено в цій статті, хоча й є унікальною, але має напрацьоване в багатьох військових і невійськових дискурсах підґрунтя. У наукових працях наголошується на важливості комунікативної підготовки, яку визнають важливою, наприклад, у медичній освіті (Makoul, Hauser, & Schneiderman, 2017; Rajashree, 2011). У військових навчальних закладах запроваджують спеціальні навчальні курси комунікативної злагожденості (Bjornestad, Olson, & Weidauer, 2021), у підготовці військових капеланів аналізують успішні практики спілкування (Carey, & Rumbold, 2015). Слушними є поради Гері Крепса щодо координації різних зусиль і спілкуванні всіх осіб, які складають міжпрофесійні команди охорони здоров'я (Kreps, 2016 р. 4).

Проведене дослідження головно спрямоване на інтерпретування емоційної мови співрозмовника, яке усуне будь-які неправильні уявлення про вербально виражені емоційні реакції. Найчастіше вміла інтерпретація емоційного стану учасника/ці бойових дій у момент надання

йому / їй першої допомоги уберігає обидві сторони спілкування від неправильних, а часом і трагічних рішень. Виявлення розбіжностей у розумінні можна досягти шляхом реконструкції першого діалогу по пам'яті та детекції правильного значення висловлювань. Таким чином служби першої допомоги можуть визначити, що потрібно запитати, сказати чи попросити під час першого контакту з пораненим /-ною, а чого говорити не варто, оскільки це може спричинити його / її негативну комунікативну поведінку. Емоційна мова визначається відповідно до кластерного підходу, тобто всі емоції та емоційні стани складають об'ємні кластери гніву, радості, суму, зацікавленості, любові (Shaver et al., 2001). Частотність емоцій, які виникають у травмованих комбатантів, було визначено й оприлюднено в попередній фазі цього дослідження (Liubashenko, 2024, табл. 1). На її основі зроблено висновок: завдяки емоційно точній взаємодії діалог повинен призвести до особистісної стабілізації, підвищення стійкості, посилення опору та полегшення наслідків травми для учасника бойових дій.

Методи

У цьому дослідженні увагу зосереджено на практичній користі даних, зібраних від 14 комбатантів, які у період повномасштабного російського вторгнення в Україну із березня 2022 до березня 2024 р. були травмовані на полі бою і мають досвід першого діалогу зі службами, що надавали їм першу допомогу. *Метод анкетування* застосовано з адаптацією опитувальника попереднього етапу дослідження (2015–2018 рр.) Усі учасники засвідчили добровільну згоду на оприлюднення змісту анкет без вказівки персональних даних. Учасникам було запропоновано пригадати:

- що вони відчували при першому контакті (вибір зі списку емоцій / почуттів / станів);
- які повідомлення / висловлювання вони використовували і чули;
- як реагували і чого очікували у відповідь в момент надання їм першої допомоги.

Метод аналізу свідчень використано за рекомендаціями Артура Бланка (Blank, 1993). Він зазначав, що наратив подій, пов'язаних із травмою, зазвичай хаотичний, але емоційна вербалізація часто чітко відображається в пам'яті. При цьому ми спиралися на висновки про те, що емоції можливо переказати по пам'яті завдяки тим мовним засобам, які обрано для їхнього маркування (Singer, & Salovey, 2010). У письмових інструкціях до збору спогадів ми намагалися уникати жорстких директив. Свідчення збиралися поштою, електронною поштою,

безпосередньо у військовій частині, у шпиталі. *Метод особистих інтерв'ю* було використано для отримання додаткової інформації з мінімізованою роллю довколишніх факторів. Інтерв'ю було класичним, із короткою серією запитань і розлогими відповідями. Кожне запитання передбачало отримання інформації, яку можна оцінювати за критерієм важливості для професійної комунікації в зоні бойових дій:

- Що є більш важливим запитати: "Що саме сталося з вами?" чи "Що ви відчуваєте зараз?" (поясніть свою відповідь).
- Наскільки важлива просодія (інтонація, ритм, окрики, зойки, рівний наголос)?
- Чи важливо використовувати армійський сленг?
- Наскільки важливо відрізнити жах від відчаю?

Метод звітів використано для систематизації інформації, отриманої в анкетах, свідченнях та інтерв'ю. Звіти учасників не були структурованими і надавалися у формі нотаток з позначками, схемами підтримки, що важко передати словами. Наприклад: "на душі мутно аж отак", з малюнком або символом, що відображає їхній емоційний стан.

Інтегруючи ці методи, ми прагнули отримати комплексне розуміння емоційної та комунікативної динаміки, з якою стикалися вояки під час їхньої взаємодії зі службами підтримки. З етичних міркувань не проводився аудіозапис діалогів, проте авторки статті вели докладні нотатки. Для обґрунтування тренінгової програми було використано теоретичні методи абстрагування і логічного узагальнення. Більшість даних використано для тренінгових процедур, які допоможуть застосовувати комунікативні стратегії і визначати емоційну значущість слів і висловлювань, враховуючи їхній прагматичний ефект на успішність діалогу.

Результати

У процесі дослідження підтвердилося припущення про те, що дифузність емоції заважає представникові /-ниці служб першої допомоги розпізнати її з повною точністю, реагувати на стан бійця, особливо в ситуації ризику для власного життя. Навіть морфологія мови вже має значні обмеження у позначенні емоційного стану. Проте вдалося визначити типові та значущі висловлювання в ситуації першого діалогічного контакту між парамедиком чи іншим службовцем із травмованим вояком, які надавали інформацію про емоцію та емоційний стан, які він / вона переживають (табл. 1).

Таблиця 1

Інтерпретація комбатантом зв'язку висловлювань представників служб першої допомоги з емоцією та емоційним станом

Комбатант (С)	Адресат діалогу	Відтворення діалогу	Характеристика емоцій та емоційних станів	Висловлювання і комунікативна поведінка представника / -ниці служб першої допомоги, сприйняті негативно	Висловлювання і комунікативна поведінка, сприйнята позитивно
С1	Парамедик	Добре	Злість, роздратування, розлучення, обурення	Забороняв: <i>воду не можна</i>	Запевнювала, давала команди: <i>не спи, ампутації не буде, обіцяю</i>
С2	Парамедик	Задовільно	Сум, розчарування, смирення	Не пам'ятає	Називав послідовно дії: <i>розрізаю куртку, робитиму укол</i>
С3	Військовий лікар	Добре	Роздратування	Наказував: <i>тихіше, помовчи, не говори</i>	Відволікав увагу: <i>була історія з іншим пацаном</i>

Закінчення табл. 1

Комбатант (С)	Адресат діалогу	Відтворення діалогу	Характеристика емоцій та емоційних станів	Висловлювання і комунікативна поведінка представника / -ниці служб першої допомоги, сприйняті негативно	Висловлювання і комунікативна поведінка, сприйнята позитивно
C4	Військовий лікар	Добре	Злість	<i>Мовчав у відповідь на запитання: що там?, як рука?</i>	Запитував про плани відпочинку: <i>от як полетиш із жінкою в Домінікану</i>
C5	Представниця Медевак	Добре	спрага помсти	Не демонструвала емпатії: <i>номер частини? Яке в тебе поранення?</i>	Підтримував бажання жити: <i>Вітя, твій друг живий. Тобі можна випити Редбул</i>
C6	Парамедикія	Добре	Відчай, переляк, тривожність	Самозаспокоювалася: <i>нічого страшного. Все буде добре</i>	Не пам'ятає
C7	Парамедикія	Задовільно	Смирення, збайдужіння	<i>Треба буде їхати в Слов'янськ. (Але ж мені тоді було погано, а Слов'янськ – це далеко).</i>	Обіцяла допомогу: <i>зараз даємо знеболювальне – і вирубить трохи</i>
C8	Парамедик	Добре	Жаль, провина, відчуття поразки	Докоряв: <i>не прорахував ти розтяжку</i>	Не пам'ятає
C10	Побратим, який у цивільному житті працював медбратом	Добре	Страх, заціпеніння	Недоречно жартував: <i>хочеш у 200-і?</i>	Перераховував дії: <i>я буду тампонувати, а ти допомагай, підними отак, зігни руку в лікті, закинь голову</i>
C11	Парамедикія	Задовільно	Здивування, приголомшеність	Не пам'ятає	Говорила про відсторонене від ситуації: <i>у тебе доньку як звати? Аліна? І мене Аліна (посміхалася)! Але потім я дізнався, що її звали Катя</i>
C12	Водій Медевак	Добре	Гнів на себе, гнів на інших	Заперечував: <i>ні, поки що тебе вивозимо (я наполягав, щоб перевірів інших у бліндажі)</i>	Ототожнював себе з травмованим комбатантом: <i>а ми потерпимо і водички ковтнемо. Зараз, зараз, нам уже крапельниця пішла... ми ж козаки</i>
C13	Капелан	Задовільно	Ейфорія, піднесення, вихвалання	Пропонував неможливе: <i>заспокойся, вгамуйся</i>	Обіцяв підтримку: <i>молитимуся весь час за тебе, поки на розподільний пункт прибудемо</i>
C14	Військовий лікар	Добре	Страх, напруженість, роздратування	Не давав інформації: <i>треба почекати, тобі все скажуть, зараз не знаю, ще не зрозуміло (я хотів знати про свій стан)</i>	Перераховував дії: <i>вдихни, отак ось раз турнікет відпусти, два ти кулак затиснеш, три я в вену, чотири – видихаєш</i>

Ми впевнилися, що емоційні категорії, втілені в різні емоційні мовні одиниці, є ресурсом для інтеракції та професійних комунікативних маніпуляцій для запобігання деструктивним впливам емоцій на процес налагодження довіри, прослуховування травм та реагування на них. Тому комунікативний тренінг найперше спрямовано на ті діалоги, які, на нашу думку, є переважним типом спільної роботи в бойовій зоні, де службовець і комбатант проявляють свою емоційну стійкість та потенціал. У результаті дослідження всіх даних, наданих учасниками емпіричної фази дослідження, визначено три типи діалогів, які слід тренувати в комунікативній практиці.

1. *Алгоритмізація* – розпитування, перелік операцій, надання плану дій, команди: *відчуваєш руку нижче ліктя*

чи вище? Якщо не чуєш, читай по моїх губах; спершу розрізу берця, потім затисну ось тут і буде укол.

2. *Рефокусування* – зміна теми розмови, відволікання уваги, актуалізація спогадів про неспоріднені з ситуацією або подібні з ситуацією теми: *якого кольору в доньки очі? Коли будеш в Одесі, відвідай парк.*

3. *Фасилітація* – наголос на колективній відповідальності за травму, на спільних із комбатантом діях: *вживання займенника ми, дієслів у формі множини: ось так накриємо, лежимо на правому боці, встаємо обережно, дієслів 1 особи множини наказового способу: пересунаємо, затискаймо, ковтнімо воду.*

Емоційно визначені та емоційно наповнені емоційні мовні одиниці в комунікації з травмованим вояком є певною мірою наслідком творчого процесу, вони створю-

ються безпосередньо у процесі взаємодії повідомленнями / висловлюваннями, які так чи інакше маркують емоційний стан. Тому емоційне конструювання в досвіді професіоналів є важливим засобом комунікації між клієнтами та персоналом. У роботі з персоналом, який має справу з емоційною чи фізичною травмою, важливо досліджувати, як персонал і клієнти можуть мобілізувати, виробляти та відтворювати емоційну мову у спільній реальності, як вони будують спільні рамки, які ресурси

вони використовують та як це роблять. Саме в діалозі за допомогою мовних засобів емоція може бути спрямована та сконструйована таким чином, щоб сприяти воювачу подолати травму, запобігти поглибленню травматичних наслідків. Для комунікативного тренінгу складено типологію мовних одиниць (табл. 2), яку необхідно аналізувати і застосовувати в діалозі з травмованим бійцем. Вона жодним чином не є задовільною для повного дискурсивного опису, але відповідає меті цього дослідження.

Таблиця 2

Одиниці емоційної мови для аналізу, добору та використання в діалогах

Прикметники	жахливе (відчуття), нестерпний (біль), скрипучий (голос), магічні (слова)
Абстрактні іменники	свобода, несправедливість, людяність, совість
Дієслова і віддієслівні форми	знищувати, гатити, врятований, зрадити, нагороджений
Відприкметникові прислівники	злісно, ганебно, зухвало, гордо, весело, смішно
Вигуки	о ні! отакої! нічого собі!
Одиниці армійського сленгу	розібрати посадку (знищити), насипають їм (обстрілюють), арта (артилерія), бежа (БМП), плюс (прийнято)
Метафори	дівчинка готова (диспетчер дрона виставив ціль), роззули танк (зупинили пересування)
Конотативні морфеми	птурчик, мультик, тактикульні рукавички, мавік

Учасники тренінгу, вірогідно, мають власний репертуар емоційно позначених та емоційно наповнених мовних одиниць, тому вони можуть доповнювати таблицю і створювати колективний словник. Із комунікативних позицій, емоційні мовні одиниці додатково охоплюють різні елементи, такі як: звуки, просодія, морфеми, конотативні елементи та слова, які змінюють результат діалогу: різна інтонація одного й того ж висловлювання може викликати і схвалення, і роздратування, і розлюченість. Окремо можна розглянути вставні слова (мабуть, на мою думку, вірою), а також синтаксичні конструкції, які добре підходять для вираження та створення емоцій у конкретному дискурсі. У сфері спілкування всі ці елементи важливі та мають потужний вплив на емоційні реакції співрозмовника. Практика їхнього вживання сприятиме досягненню довіри і взаєморозуміння в діалозі першої

допомоги. У процесі цього дослідження виявлено, що обсценна лексика, прокляття, лайка не завжди належать до кластера гніву, а часто маркують страх, радість, навіть зацікавлення. Велику групу мовних одиниць різні учасники вважають приналежною до різних кластерів, очевидно, беручи до уваги мову тіла, інтонацію і ситуацію, у якій відбувався діалог. Конотативні морфеми здебільшого вживані на позначення ніжності або співчуття. Найбільше деривативів уживають на позначення каяття, вини, сорому, ганьби: *ганьба-зганьбитися-ганебно; сором, сороміцький – стиднуватو буде – що стидньоко?* Оціночні висловлювання характерні для кластера радості: *реально круто, красава, убійний, молоток.*

Дослідження дало змогу створити загальний план комунікативного тренінгу, який повинен складатися із кількох взаємопов'язаних діяльностей (рис. 1).

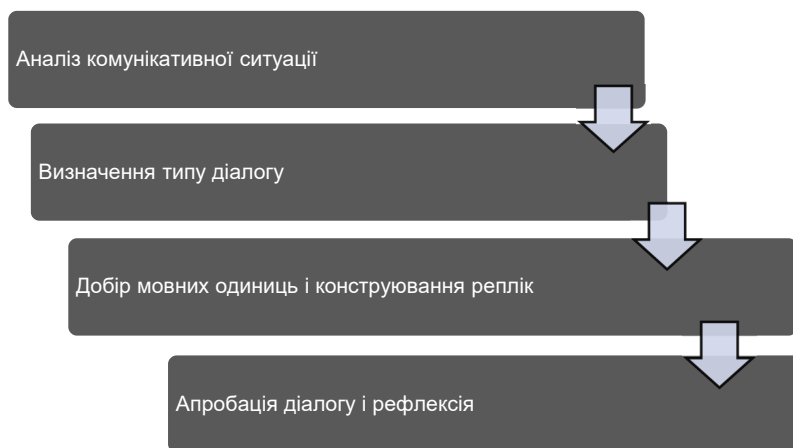

Рис. 1. План тренінгу діалогічної комунікації під час надання допомоги травмованим комбатантам

Програму тренінгу необхідно узгодити з етапами, на яких буде сформовано окремі комунікативні компетентності в діалозі першої допомоги. У цьому дослідженні їх визначено за навчальними операціями:

- 1) аналіз свідчень про емоції та емоційні стани комбатантів у момент діалогу з представниками служб допомоги на фронті;
- 2) приклад ситуації першого діалогу (з переказів комбатантів у ЗМІ, з документальних фільмів);

- 3) визначення типу діалогу, доцільного в окремій ситуації;
- 4) планування комунікативної поведінки;
- 5) добір лексики: створення словника позитивних і негативних реплік;
- 6) апробація реплік у парах і рефлексія, яка стосується вражень та емоційних станів, викликаних репліками в діалозі.

Дискусія і висновки

Результати цього дослідження представляють модель комунікативного тренінгу, яка може задовольнити потреби навчальних закладів, що готують особовий склад для роботи у складних умовах збройного конфлікту. Відомості учасників бойових дій, зібрані шляхом опитувань, фіксації свідчень, інтерв'ю і звітів, є цінним матеріалом для аналізу під час навчання професійного спілкування військовослужбовців, медиків, парамедиків, військових капеланів. Ця стаття висвітлює загальні засади і зміст тренінгової програми на основі переконання, що діалогічна взаємодія є домінантним способом робочої дискурсивної практики в зоні бойових дій. Використання емоційної мови в спілкуванні передбачає поєднання різних елементів для вираження та адекватного інтерпретування емоцій співрозмовників.

Маючи справу із психічно чи фізично травмованими комбатантами, вкрай важливо вміти висловлюватися, виражати та відтворювати емоції й емоційні стани за вербальними і невербальними елементами мовлення. Тому тренінг передбачає відтворення деяких ситуацій, де важливо побудувати спільний сценарій діалогу довіри та використати всі ресурси, щоб зробити його успішним. Непорозуміння в цих діалогах часто спричинює небезпечні випадки, у яких виникає загроза життю і здоров'ю людей, які потребують допомоги і прийшли, щоб її надати.

Насамперед необхідні колективні зусилля, спрямовані на інтерпретацію емоцій, емоційних станів і словесних виразів як учасників бойових дій, так і професіоналів, які вступають з ними в діалог під час евакуації або в точках сортування та стабілізації. Виявилось, що дізнатись, наскільки одні мовні вирази важливіші для підтримки діалогу, ніж інші, можна лише пройшовши всі етапи тренінгової програми. Наприклад, висловлювання на кшталт "все буде добре" комбатанти не вважали реплікою діалогу-фасилітації, а такими, що не допомагають, дратують і є нещирими. З іншого боку, навіть наказові дієслова, як-от: "вставай, спирайся, поворуши пальцями" сприймаються позитивно всупереч нашим припущенням, якщо їх ужито в діалозі-алгоритмізації і вони позначають необхідні для порятунку операції. Одноставно позитивним визнавався діалог-рефокусування, коли співрозмовнику вдавалося змінити тему мовлення, перенести акцент на відсторонений предмет. Оцінювання словника, необхідного для оперування емотивним шаром мови часом не збігалось із передбаченою авторками статті. Наприклад, цікавим виявилось те, що комбатанти вважали більш емоційно інформативними номінативи (досада, порядок, плюс (+ позначає норму), а не дієслова. Емоційність вояка, передана неочікуваним мовним зворотом, здебільшого хибно прочитувалася співрозмовником. Наприклад, звернене до парамедиків висловлювання "вполювали? ненавиджу, стрілятиму", вони вважали з кластера гніву, хоча сам боєць зазначав, що так виражав страх, невпевненість, розпач. Натомість однаково тлумачилися адресатом і комбатантом традиційно вживані висловлювання "от халепа!", "не так сталося, як гадалося".

Вояки визначали негативною комунікативну поведінку, у якій переважало мовчання чи уникання відповідей на їхні запитання. При цьому вони вважали важливими питальні речення, інтонацію, емотивний наголос у діалозі першої допомоги. Одноставно комбатанти не хотіли б чути від службовця висловлювань "все буде добре", запитання "все добре?", дериватів від "смерть", піднесеної інтонації. Натомість поранений вояк вважав допустимим чути від члена рятувальної команди обценну

лексику, лайку, брутальні назви. Усі комбатанти зазначили, як важливо почути вербальне підтвердження, що їхня емоція правильно сприйнята, наприклад: "Тепер не так уже й страшно, правда?", "Помстишся, аякже, підлікуєшся і помстишся, "от таким ти себе полюбиш, і всі тебе полюблять". Учасники інтерв'ю зазначали, що ці висловлювання викликають позитивну комунікативну поведінку, заспокоюють, знижують напруження.

Неопрорацьованим, але перспективним об'єктом дослідження залишився набір комунікативних стратегій, які варто застосовувати для спілкування з комбатантом в окремому емоційному стані: відчаю, жалю до себе, роздратуванні. Для цього необхідним є попередня класифікація мовних засобів за лінгвістичними рівнями та комунікативними актами. Це дасть змогу створювати ефективні симуляції й апробувати різні типи комунікативної поведінки в процесі тренінгу.

Насамкінець важливо, щоб учасники тренінгу навчилися аналізувати власні емоції та стани, а також емоції співрозмовника за мовними засобами. Експериментальні дані підтверджують припущення про те, що в кінцевому підсумку процес спрямування емоцій за допомогою грамотного висловлювання попереджає непорозуміння, деструктивну поведінку і започатковує лікування травми вже в момент першого професійного діалогу під час надання допомоги.

Внесок авторів: Олеся Любашенко – концептуалізація, огляд джерел і аналіз проблеми; методологія; висновки і перспективи дослідження; Марина Крисанова – збір та інтерпретація емпіричних даних.

Список використаних джерел

- ARI. (2024). *Army U.S. Research Institute for the Behavioral and Social Sciences* [Platform]. <https://ari.altess.army.mil/default.aspx>
- Awais Bhatti, M., & Kaur, S. (2010). The role of individual and training design factors on training transfer. *Journal of European Industrial Training*, 34(7), 656–672. <https://doi.org/10.1108/03090591011070770>.
- Bjornestad, A., Olson, S., & Weidauer, L. (2021). Improving officer-soldier communication through active listening skills training with Army ROTC cadets. *Military Psychology*, 33(3), 205–215. <https://doi.org/10.1080/08995605.2021.1902179>
- Blank, A. S. (1993). Vet centers. In J.P. Wilson, B. Raphael (Eds.), *International handbook of traumatic stress syndromes* (pp. 915–923). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-2820-3_77
- Carey, L. B., & Rumbold, B. (2015). Good practice chaplaincy: An exploratory study identifying the appropriate skills, attitudes and practices for the selection, training and utilisation of chaplains. *Journal of Religion and Health*, 54, 1416–1437.
- Caruth, C. (2014). *Listening to trauma*. JHU Press. <https://doi.org/10.56021/9781421414447>
- DTIC. (2024). *Defense Technical Information Center* [Platform]. <https://discover.dtic.mil/>
- Dugal, M.W. (2009). *Affirming the soldier's spirit through intentional dialogue*. Defense Technical Information Center. <https://doi.org/10.21236/ada498529>
- Gallois, C. (1993). The language and communication of emotion: Universal, interpersonal, or intergroup? *American Behavioral Scientist*, 36(3), 309–338. <https://doi.org/10.1177/0002764293036003005>
- Heller, M., & Freeman S. (1987). First encounters: The role of communication in the medical intake process. *Discourse Processes*, 10(4), 369–384. <https://doi.org/10.1080/01638538709544683>
- Ishchuk, N., & Sagan, O. (2020). Development of chaplaincy in independent Ukraine: Current state and trends of development. *Occasional papers on religion in Eastern Europe*, 40(7), 69–86.
- Kreps, G. L. (2016). Communication and effective interprofessional health care teams. *International Archives of Nursing and Health Care*, 2(3). <https://doi.org/10.23937/2469-5823/1510051>; <https://clinmedjournals.org/articles/ianhc/international-archives-of-nursing-and-health-care-ianhc-2-051.php?jid=ianhc>
- LeDoux, J. E. (1996). *The emotional brain*. Simon and Schuster.
- Liubashenko, O. (2024, April 10). Interprofessional Communication of Combatant First-Aid Personnel: Emotional Co-construction in Training Framework. *Business and Professional Communication Quarterly*. <https://doi.org/10.1177/23294906241239261>
- Makoul, G., Hauser, J., & Schneiderman, H. (2017). Medical student training in communication skills. In D.W. Kissane, B.D. Bultz,

P.N. Butow et al. (Eds.), *Oxford textbook of communication in oncology and palliative care* (pp. 38–44). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/med/978019873613>

Quinn, J., Kurinnyi, S., Rus, M., Dhabalia, T., & Barach, P. (2023). Ukraine war: How humanitarian medicine can reduce morbidity and mortality in the prehospital space. *Prehospital and Disaster Medicine*, 38(S1), 40–41. <https://doi.org/10.1017/s1049023x23001437>

Rajashree, K. (2011). Training programs in communication skills for health care professionals and volunteers. *Indian Journal of Palliative Care*, 17(4), 12. <https://doi.org/10.4103/0973-1075.76232>

Shaver, P., Schwartz, J., Kirson, D., & O'Connor, C. (2001). Emotional knowledge: Further exploration of a prototype approach. In G. Parrott (Ed.), *Emotions in social psychology: Essential readings* (pp. 26–56). Psychology Press.

Singer, J. A., & Salovey, P. (2010). *Remembered self: Emotion and memory in personality*. Simon and Schuster

UPG. (2024). Ukrainian Paramedic Group [Platform]. <https://www.pmggroup.org.ua>

URC. (2024). Ukrainian Resuscitation Council [Platform]. <https://urc.org.ua/>

URS. (2024). *Ukrainian rescue school* [Platform]. <https://rescuer.org.ua/>

Velada, R., Caetano, A., Michel, J. W., Lyons, B. D., & Kavanagh, M. J. (2007). The effects of training design, individual characteristics and work environment on transfer of training. *International journal of training and development*, 11(4), 282–294. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2419.2007.00286.x>

Zhang, J., Wu, C., Yuan, Z., & Meng, Y. (2019). Differentiating emotion-label words and emotion-laden words in emotion conflict: an ERP study. *Experimental Brain Research*, 237(9), 2423–2430. <https://doi.org/10.1007/s00221-019-05600-4>

References

ARI. (2024). *Army U.S. Research Institute for the Behavioral and Social Sciences* [Platform]. <https://ari.altess.army.mil/default.aspx>

Awais Bhatti, M., & Kaur, S. (2010). The role of individual and training design factors on training transfer. *Journal of European Industrial Training*, 34(7), 656–672. <https://doi.org/10.1108/03090591011070770>

Bjornestad, A., Olson, S., & Weidauer, L. (2021). Improving officer-soldier communication through active listening skills training with Army ROTC cadets. *Military Psychology*, 33(3), 205–215. <https://doi.org/10.1080/08995605.2021.1902179>

Blank, A. S. (1993). Vet centers. In J.P. Wilson, B. Raphael (Eds.), *International handbook of traumatic stress syndromes* (pp. 915–923). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-2820-3_77

Carey, L. B., & Rumbold, B. (2015). Good practice chaplaincy: An exploratory study identifying the appropriate skills, attitudes and practices for the selection, training and utilisation of chaplains. *Journal of Religion and Health*, 54, 1416–1437.

Caruth, C. (2014). *Listening to trauma*. JHU Press. <https://doi.org/10.56021/9781421414447>

DTIC. (2024). *Defense Technical Information Center* [Platform]. <https://discover.dtic.mil/>

Dugal, M.W. (2009). *Affirming the soldier's spirit through intentional dialogue*. Defense Technical Information Center. <https://doi.org/10.21236/ada498529>

Gallois, C. (1993). The language and communication of emotion: Universal, interpersonal, or intergroup? *American Behavioral Scientist*, 36(3), 309–338. <https://doi.org/10.1177/0002764293036003005>

Heller, M., & Freeman S. (1987). First encounters: The role of communication in the medical intake process. *Discourse Processes*, 10(4), 369–384. <https://doi.org/10.1080/01638538709544683>

Ishchuk, N., & Sagan, O. (2020). Development of chaplaincy in independent Ukraine: Current state and trends of development. *Occasional papers on religion in Eastern Europe*, 40(7), 69–86.

Kreps, G. L. (2016). Communication and effective interprofessional health care teams. *International Archives of Nursing and Health Care*, 2(3). <https://doi.org/10.23937/2469-5823/1510051>;

<https://clinmedjournals.org/articles/ianhc/international-archives-of-nursing-and-health-care-ianhc-2-051.php?jid=ianhc>

LeDoux, J. E. (1996). *The emotional brain*. Simon and Schuster.

Liubashenko, O. (2024, April 10). Interprofessional Communication of Combatant First-Aid Personnel: Emotional Co-construction in Training Framework. *Business and Professional Communication Quarterly*. <https://doi.org/10.1177/23294906241239261>

Makoul, G., Hauser, J., & Schneiderman, H. (2017). Medical student training in communication skills. In D.W. Kissane, B.D. Bultz, P.N. Butow et al. (Eds.), *Oxford textbook of communication in oncology and palliative care* (pp. 38–44). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/med/978019873613>

Quinn, J., Kurinnyi, S., Rus, M., Dhabalia, T., & Barach, P. (2023). Ukraine war: How humanitarian medicine can reduce morbidity and mortality in the prehospital space. *Prehospital and Disaster Medicine*, 38(S1), 40–41. <https://doi.org/10.1017/s1049023x23001437>

Rajashree, K. (2011). Training programs in communication skills for health care professionals and volunteers. *Indian Journal of Palliative Care*, 17(4), 12. <https://doi.org/10.4103/0973-1075.76232>

Shaver, P., Schwartz, J., Kirson, D., & O'Connor, C. (2001). Emotional knowledge: Further exploration of a prototype approach. In G. Parrott (Ed.), *Emotions in social psychology: Essential readings* (pp. 26–56). Psychology Press.

Singer, J. A., & Salovey, P. (2010). *Remembered self: Emotion and memory in personality*. Simon and Schuster

UPG. (2024). Ukrainian Paramedic Group [Platform]. <https://www.pmggroup.org.ua>

URC. (2024). Ukrainian Resuscitation Council [Platform]. <https://urc.org.ua/>

URS. (2024). *Ukrainian rescue school* [Platform]. <https://rescuer.org.ua/>

Velada, R., Caetano, A., Michel, J. W., Lyons, B. D., & Kavanagh, M. J. (2007). The effects of training design, individual characteristics and work environment on transfer of training. *International journal of training and development*, 11(4), 282–294. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2419.2007.00286.x>

Zhang, J., Wu, C., Yuan, Z., & Meng, Y. (2019). Differentiating emotion-label words and emotion-laden words in emotion conflict: an ERP study. *Experimental Brain Research*, 237(9), 2423–2430. <https://doi.org/10.1007/s00221-019-05600-4>

Отримано редакцією журналу / Received: 15.06.24
Прорецензовано / Revised: 21.06.24
Схвалено до друку / Accepted: 28.06.24

Додаток А

ОПИТУВАЛЬНИК

Комбатанта / комбатантки, що має досвід першого діалогу з представниками служб першої допомоги або побратимми під час надання допомоги на фронті, у прифронтовому розташуванні
(опитувальник авторства О. Любашенко є частиною тренінгової програми Інституту бойових досліджень, США (Combat Studies Institute, USA))

- Із ким доводилося вступати в діалог?
 - парамедики, Медевак (у т. ч. водій евакуації)
 - військовий лікар
 - капелан
 - не пам'ятаю, але гадаю, що це був / була...
- Чи можете пригадати що тоді сказали вам, спитали вас (слова, лайка, запитання, звертання, окрик)

- Чи можете пригадати, що відповідали, викрикнули ви?

- Чи можете переказати, що говорили вам і що ви говорили?

5. Яку емоцію ви тоді переживали, коли вели цей діалог (оберіть, або підкресліть одну / декілька позицій):
 L – ніжність, прихильність, симпатія
 J – оптимізм, триумф, гордість, ейфорія, піднесення, задоволення, вихвалання
 I – здивування, сюрприз, зацікавлення, допитливість, приголомшеність
 A – злість, роздратування, розлючення, огида, обурення, ненависть, спрага помсти, гнів на себе, гнів на інших
 S – печаль, сум, розчарування, самотність, відчай, туга, скорбота, жаль, провина, поразка, невпевненість, жалість до себе, образа, смирення, зневіра, збайдужіння
 F – переляк, страх, істерія, паніка, напруженість, тривожність, жах, заціпеніння.
6. Як би оцінили своє становище у той момент (момент травми духовної чи фізичної і надання допомоги)
Моє становище тоді здавалося мені:
 a. Небажаним, зайвим (як це недоречно зараз)
 b. Дивним, новим (так це не було)
 c. Фатальним, закономірним (так і мало бути)
 d. Незаслуженим, несправедливим (так не мало бути)
 e. Як покарання (так мені і треба).
7. Які слова / висловлювання / комунікативна поведінка співрозмовника / -ці запам'яталися як неприємні, такі що дратують, впливають негативно, розлючують, засмучують_____.
8. Які слова / висловлювання / комунікативна поведінка співрозмовника / -ці були приємні, заспокоїли, впливали позитивно, вивели зі ступору.

Olesia LIUBASHENKO, DSc (Ped.), Prof.
 ORCID ID: 0000-0002-8167-0940
 e-mail: alessialiubashenko@gmail.com
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Maryna KRYSANOVA, Student
 ORCID ID: 0009-0001-6396-6211
 e-mail: maryna.krysanovaa@gmail.com
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DIALOGUE BETWEEN FIRST AID SERVICE PROVIDERS AND INJURED COMBATANTS ON THE FRONTLINE: DEVELOPING A COMMUNICATIVE TRAINING PROGRAM

B a c k g r o u n d . *Communicative studies in professional discourse are highly effective when applied through practical workshops and training sessions. Modern education programs must incorporate a communicative component when developing professional training curricula. Researchers, drawing from over 70 years of focused efforts to alleviate the traumatic experiences of military conflicts, have compiled valuable materials from the works of linguists, psychotherapists, military medics, and chaplains. This compilation forms the basis for modeling professional dialogues with traumatized combatants and preventing misunderstandings of their emotional states.*

M e t h o d s . *The analysis of global practices in training first aid services and combatants shows that military training should include exercises in using emotional language in first aid dialogues. The communicative training was developed using methods such as abstraction and logical generalization, surveys, reports, personal interviews, and testimonies from combat participants. Empirical data collection was ensured through observation and conversational analysis, based on the concepts of J. Heritage and S. Clayman.*

R e s u l t s . *Data from 14 combatants who are or were in the combat zone during the full-scale Russian invasion of Ukraine from March 2022 to March 2024, compared with data from previous research since 2015, show that accurate interpretation of emotional language is crucial for successful professional dialogue. By identifying the main types of emotions and states characteristic of combatants at the moment of trauma, the authors identified three types of first professional aid dialogues: algorithmization, refocusing, and facilitation. A communication training program was designed for these dialogues, including stages of analyzing the communicative situation and emotional signals experienced by the affected person, selecting language units, constructing responses, testing the dialogue, and reflecting on the process.*

C o n c l u s i o n s . *The research presented in this article recommends organizing communicative training, particularly in military academies in Ukraine. The training plan provides an educational foundation for developing dialogical skills in military personnel, such as tracking and expressing emotional reactions, building trust, eliciting positive emotional responses from the interlocutor, and using linguistic techniques to establish emotional interaction with traumatized combatants and encourage their participation in the dialogue.*

K e y w o r d s : *communicative training, professional dialogue, first aid services, combat zone, combatants*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 378.018.8:811.1/2

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.59.22-28>

Катерина ОЛЕКСАНДРЕНКО, д-р психол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0001-9735-3715

e-mail: oleksandrenkok@gmail.com

Хмельницький національний університет, Хмельницький, Україна

Олександр САФІН, д-р психол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0001-5745-8635

e-mail: 245440ss@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ КОНФІГУРАТИВНОСТІ ВАРІАТИВНОЇ ІНШОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Вступ. Обґрунтовано введення принципу конфігуративності (наявності мінливих кордонів) у методику викладання іноземних мов у ЗВО. При ознайомленні з основами контекстного навчання розглянуто п'ять основних принципів компетентнісно орієнтованої моделі іноземної підготовки фахівців. Розкрито зміст кожного принципу стосовно організації засвоєння здобувачами дисципліни "Іноземна мова". Метою статті є обґрунтування введення принципу конфігуративності у методику викладання іноземних мов у ЗВО.

Результати. Подано опис особливостей освітнього процесу у вищій школі. Зазначено, що професійно орієнтований характер, багаторівневості як наявності таких рівнів вищої освіти, як бакалаврат, магістратура та аспірантура, різнорівневості навчання, коли в одній групі навчаються здобувачі із вхідним рівнем володіння іноземною мовою, що значно різняться, задають тенденцію до впровадження варіативної підготовки. Варіативна іноземна підготовка реалізується шляхом освоєння базових і додаткових освітніх варіантів. Базові варіанти орієнтовано на виконання вимог державних освітніх стандартів на мінімально необхідному рівні, що реалізуються у більшому обсязі в контактній аудиторній роботі. Додаткові варіанти спрямовано на досягнення максимально високого рівня, що визнаються потребами і мотивацією конкретного здобувача вищої освіти. Врахування його індивідуальних особливостей і пізнавальних потреб можливе в умовах наявності безлічі різноманітних варіантів. Введення у методику викладання іноземних мов принципу конфігуративності покликано забезпечити проектування великої кількості різноманітних освітніх варіантів.

Висновки. Дидактичний принцип конфігуративності розглянуто у вигляді побудови освітнього процесу або його відрізка шляхом перетворення структурних компонентів, вибору змісту компонентів із різноманітності варіантів. Наявність різних підходів, методів, засобів навчання і форм контролю дозволяє створити ряди структурних компонентів. Вибір змісту компонентів здійснюється на основі таких критеріїв, як: рівень володіння іноземною мовою здобувачем, його когнітивний стиль навчання, пізнавальні потреби та інтереси. У процесі конфігурації цілісного курсу визначальними критеріями є оптимізація та інтенсифікація іноземної підготовки. Наведено приклад застосування принципу конфігуративності під час формування освітніх варіантів для здобувачів за спеціальністю "Іноземна філологія". Показано, що застосування цього принципу сприяє індивідуалізації їхньої іноземної підготовки.

Ключові слова: іноземні мови, вища освіта, контекстне навчання, модель іноземної підготовки, варіативна іноземна підготовка, індивідуальні особливості, пізнавальні потреби, дидактичний принцип конфігуративності.

Вступ

Професійно орієнтований характер навчання іноземної мови у ЗВО зумовлений підготовкою здобувачів до розв'язання майбутніх професійних завдань в іноземному оточенні. Іноземне оточення охоплює ділові контакти із зарубіжними партнерами, вивчення і застосування світового досвіду розв'язання професійних завдань, підвищення кваліфікації та самонавчання з використанням іноземних ресурсів тощо. Різноманітність завдань, розв'язуваних іноземною мовою, їхня складність задає високу планку іноземної підготовки здобувачів у ЗВО. Досягнення мети навчання реалізується з урахуванням особливостей освітнього процесу у ЗВО, до яких належать: короткочасність мовної підготовки – освоєння дисциплін, пов'язаних з оволодінням іноземною мовою, реалізується впродовж трьох семестрів і менше на бакалавраті, одного-двох семестрів у магістратурі, одного-двох семестрів в аспірантурі; різнорівневості груп – діапазон володіння іноземною мовою здобувачів охоплює тих, хто тільки починає вивчати іноземну мову, та випускників мовних шкіл; різнорівневості підготовки в аспірантурі. Пошук рішень врахування особливостей іноземної підготовки по досягненні цілей обумовлює необхідність розробки варіативної рівневої іноземної підготовки. У межах варіативної підготовки різноманітні освітні варіанти дозволяють реалізовувати індивідуальний підхід до здобувачів: розвивати іноземну

комунікативну компетенцію конкретного здобувача, задовольняти його пізнавальні потреби, враховувати когнітивний стиль навчання. Варіативна іноземна підготовка складається з обов'язкової та додаткової частини. Обов'язкова, або базова частина представлена базовими освітніми варіантами, покликаними забезпечити виконання вимог державних освітніх стандартів на мінімально достатньому рівні. Додаткова частина містить додаткові освітні варіанти, орієнтовані на задоволення потреб здобувачів. Проектування базової та додаткової частин здійснюється на основі розподілу змісту іноземної підготовки від мінімально необхідного до бажаного рівня самим здобувачем.

Огляд літератури. Принципи контекстного навчання розробляються в науково-педагогічній школі з початку 80-х років ХХ ст. Сьогодні ці принципи набувають дедалі більшого визнання (Лазаренко, & Осьмачко, 2021; Майковська, 2017; Мельник, 2012; Мирончук, 2018) і поширення у професійній та загальній освіті (В. Безлюдна, & Р. Безлюдний, 2020; Черньонков, 2010) та ін. Експериментальна перевірка була успішно пройдена ними під час підготовки фахівців найрізноманітніших спеціальностей. Особливою ефективністю вирізняється їхнє застосування під час формування іноземної комунікативної компетенції як частини загальної професійної компетенції. Оскільки йдеться про мовну сферу навчання, то специфіка комунікативної спрямованості курсу

іноземної мови полягає в поєднанні її соціокультурної та професійно-ділової орієнтації (Єнигін, 2013). Тому цілком логічно у межах освітнього компонента "Іноземна мова" розрізнати два окремих курси: "Іноземна мова загальна" та "Іноземна мова спеціальна".

Педагогічний принцип – це система вихідних теоретичних положень і вимог до продумування, організації та здійснення цілісного освітнього процесу, які випливають із його закономірностей та реалізуються в усіх ланках педагогічної системи: цілях, змісті, умовах, педагогічних технологіях, діяльності викладачів і здобувачів. М. Дернова (Дернова, 2021) зазначає, що основними принципами контекстного навчання визнано такі:

принцип психолого-педагогічного забезпечення особистісно-смыслового долучення здобувача до навчальної діяльності;

принцип послідовного моделювання у навчальній діяльності здобувачів цілісного змісту форм та умов їхньої майбутньої професійної діяльності як фахівців;

принцип проблемності змісту навчання та особливості його розгортання в освітньому процесі;

принцип адекватності форм організації навчальної діяльності здобувачів цілям і змісту навчання;

принцип провідної ролі спільної діяльності, міжособистісної взаємодії та діалогічного навчання суб'єктів освітнього процесу (викладача і здобувачів, здобувачів між собою);

принцип педагогічно обґрунтованого поєднання нових і давно поширених педагогічних технологій;

принцип відкритості, тобто використання будь-яких педагогічних технологій, запропонованих у межах інших теорій і підходів, для досягнення конкретних цілей навчання і виховання в освітньому процесі;

принцип єдності навчання і виховання особистості професіонала;

принцип врахування індивідуально-психологічних особливостей і деяких інших контекстів (сімейних, національних, релігійних, географічних тощо) здобувача.

Мета дослідження – обґрунтування введення принципу конфігуративності у методику викладання іноземних мов у ЗВО.

Завдання дослідження – розглянути основні принципи компетентісно орієнтованої моделі іншомовної підготовки фахівців стосовно організації засвоєння здобувачами змісту дисципліни "Іноземна мова"; навести приклад застосування принципу конфігуративності у процесі формування освітніх варіантів для здобувачів за спеціальністю "Іноземна філологія"; показати, що застосування цього принципу сприяє індивідуалізації їхньої іншомовної підготовки.

Результати

Розглянемо особливості основних п'яти принципів, які є провідними у процесі навчання іноземної мови.

Принцип послідовного моделювання у навчальній діяльності здобувачів цілісного змісту, форм та умов їхньої майбутньої професійної діяльності як фахівців спрямовано на відтворення в навчальному процесі предметного і соціального контекстів професійної діяльності. У процесі його застосування відтворюється сюжетна канва майбутньої професійної діяльності, забезпечуються системність і міжпредметність змісту навчання, його розгортання у часі та просторі. Специфіка іншомовної підготовки фахівця у ЗВО полягає не лише у засвоєнні здобувачем іноземної мови як такої, а насамперед як одного із засобів здійснення майбутньої професійної діяльності. Тому цей принцип логічно позначити як принцип врахування контекстів професійної діяльності фахівців у

процесі формування їхньої спеціальної іншомовної комунікативної компетенції. Таким чином, принцип, що розглядається, передбачає відтворення в процесі іншомовної підготовки здобувачів трьох шарів контекстів: предметного і соціального змісту майбутньої професійної діяльності, спецпредметів, культури своєї країни і країни мови, що вивчається.

Принцип психолого-педагогічного забезпечення особистісно-смыслового долучення здобувачів до навчальної діяльності передбачає активізацію всього потенціалу здобувача, який навчається, – від рівня сприйняття до рівня мислення, дій і вчинків щодо прийняття індивідуальних і спільних рішень. Застосування цього принципу в процесі оволодіння іноземною мовою означає, що формування у здобувачів компетенцій міжкультурної комунікації, зокрема і професійної, має діяльний характер і виражається у їхній зовнішній і внутрішній мовній активності. До такої діяльності задіяно усі психологічні процеси здобувача.

Принцип проблемності змісту навчання означає перехід від "повідомлювальних" педагогічних технологій до розвивальних, дослідницьких, ігрових. Необхідність застосування цього принципу зростає із впровадженням компетентісного підходу, що передбачає підготовку критично мислячих, соціально і професійно активних фахівців, здатних розв'язувати як типові, так і нестандартні задачі та проблеми. Принцип проблемності реалізується за допомогою системи навчальних проблем і проблемних ситуацій, розв'язання яких здійснюється в діалогічному спілкуванні суб'єктів освітнього процесу – викладачів і здобувачів. У контекстному навчанні принцип проблемності одночасно реалізується на двох рівнях: на рівні індивідуальної мисленнєвої активності, породжуваної залученням суб'єкта до розв'язання проблемної ситуації, та на рівні соціальної активності, зумовленої процесами спільної діяльності здобувачів у перебігу розв'язання проблемної ситуації.

Принцип провідної ролі спільної діяльності, міжособистісної взаємодії та діалогічного навчання суб'єктів освітнього процесу спрямований на розвиток не лише мисленнєвих, а насамперед ділових і соціально-моральних якостей майбутніх фахівців. Розглянутий принцип особливо важливий в іншомовній підготовці. Адже її основна мета полягає сьогодні у формуванні здатності до міжкультурного спілкування. У процесі навчання формується план спільних дій, розподіляються права й обов'язки, відбувається взаємний обмін інформацією, контроль і координація дій, що містять як розумові процеси здобувачів, так й іншомовну мовленнєву діяльність.

Принцип єдності навчання і виховання особистості професіонала означає, що в цьому випадку обидва ці процеси представлені в одному потоці навчально-пізнавальної діяльності здобувача. Під час спільного вирішення навчальних, професійних або наукових завдань навчальна діяльність та іншомовна мовленнєва поведінка здобувача регулюються трьома комплексами норм: технологічними нормами професійної діяльності в ситуаціях іншомовного спілкування, що становить предметний контекст; нормами мовлення, що відображають соціальний контекст; нормами мови та міжкультурної комунікації. Таким чином, здобувач розвивається як професіонал, як член суспільства і як суб'єкт міжкультурної комунікації.

Розглянуті принципи контекстного навчання забезпечують реальну гуманізацію іншомовної освіти, оскільки відповідно до них логічним центром педагогічного

процесу стає особистість майбутнього фахівця, що розвивається.

Розроблення освітніх варіантів як відрізків освітнього процесу відбувається відповідно до положень методики викладання іноземних мов на сучасному етапі розвитку:

- реалізація основних методологічних підходів – акмеологічного, системного, когнітивного, особистісно-діяльнісного, синергетичного, компетентнісного, соціально-розвивального і комунікативного підходів;
- застосування дидактичних принципів навчання іноземних мов у вищій школі: диференціації, індивідуалізації, проблемності, соціокультурності;
- застосування принципів навчання іноземних мов у вищій школі;
- забезпечення різноманітності варіантів.

Проте під час проектування та наповнення компонентів освітніх варіантів виникають труднощі, пов'язані з необхідністю забезпечення різноманітності варіантів, урахування індивідуальних потреб і побудови цілісного завершеного відрізка освітнього процесу. Аналіз науково-дослідних робіт показав, що в методиці викладання не представлено принципу, націленого на побудову безлічі варіантів (Дернова, 2021; Шмирко, 2016) та ін. У ході дослідження, присвяченого проектуванню варіативної іншомовної підготовки, було зроблено спробу розробки принципу конфігуративності – побудови безлічі варіантів шляхом перетворення структурних компонентів освітнього процесу. В основу розробки принципу конфігуративності варіативної іншомовної підготовки у ЗВО було покладено сучасні положення організації освітнього процесу, орієнтованого на організацію самостійної роботи здобувачів, положення оптимізації та інтенсифікації освіти, проектування підготовки з урахуванням потреб роботодавців, диференціації та індивідуалізації навчання, а також положення методики навчання іноземних мов, які передбачають професійну спрямованість, комунікативність, соціальний розвиток, технологізацію навчання. Дидактичний принцип у вигляді "основи" організації освітнього процесу визначає сутність проектування освітніх варіантів. Конфігуративність (від лат. *configuratio* – надання форми, розташування) розуміється в аспекті варіативної іншомовної підготовки як множини побудови освітніх варіантів шляхом перетворення структурних компонентів освітнього процесу, тобто заміни або варіювання компонентами (завдання, методи, засоби, контроль-оцінний компонент). Під час розв'язання певного комунікативного квазіпрофесійного завдання відповідно до принципу конфігуративності видається можливим варіювати наповнюваність варіанта залежно від рівня володіння іноземною мовою здобувача врахувати когнітивний його стиль навчання та інтереси. Принцип конфігуративності можливо розглядати і стосовно породження іншомовного висловлювання, коли існують певні межі повідомлення, регламентовані нормами мови, правилами спілкування. Заміні піддаються кліше, вступні фрази, фразеологізми, активне використання синонімів, антонімів. Таким чином, на основі зразка шляхом конфігуративності вибудовуються повідомлення, що відображають індивідуальність автора. Замінюваність компонента системи на рядопокладений компонент, тобто подібний, але такий, що має інші унікальні характеристики, не матиме значного впливу на організацію всієї системи, але дозволить надати освітньому процесу риси, затребувані здобувачем, зробити процес більш індивідуальним, що підвищує цінність освіти для самого здобувача, підвищує його мотиваційний рівень.

Застосування принципу конфігуративності реалізується під час розроблення базових і додаткових освітніх

варіантів, а також проектування цілісного курсу дисципліни, пов'язаної з оволодінням будь-якого аспекту іншомовної мовленнєвої діяльності, реалізуючи індивідуалізацію навчання іноземним мовам, дозволяє встановлювати завдання, добирати і використовувати методи та засоби, що відповідають потребам і можливостям конкретних здобувачів. Конфігурація освітнього процесу можлива на всіх рівнях вищої освіти, що дозволяє проектувати індивідуальні освітні траєкторії розвитку іншомовної комунікативної компетенції у майбутній професійній діяльності, реалізуючи послідовність і наступність освіти. Розглянемо механізм застосування принципу конфігуративності на прикладі оволодіння мовним і мовленнєвим матеріалом у межах певної ситуації спілкування. Додаткові освітні варіанти можуть містити на змістовному рівні вивчення іншомовної термінології за певною проблематикою. На процесуальному рівні заміна може бути здійснена методами та засобами засвоєння матеріалу: використання електронних словників, застосування карток для запам'ятовування, складання іншомовного атласу або робота з аудіо-відеоматеріалами, що містять опис конкретних ситуацій. Практичною метою є оволодіння іншомовною термінологією. Усі наведені заміни спрямовані на досягнення єдиної практичної мети.

Під час роботи над моделлю професійно орієнтованого навчання іноземної мови необхідно враховувати, що зміст навчання, будучи однією з найсуттєвіших складових цієї моделі, зазнає впливу багатьох елементів, насамперед конкретної професійної спрямованості навчання. Спробуємо розібрати, що за різних професійних спрямованостей є варіативним компонентом змісту навчання, а що залишиться незмінним для будь-якої спеціальності. Це допоможе зрозуміти, якою мірою курс, розроблений для професійно орієнтованого навчання іноземної мови в межах однієї спеціальності, може бути використано для іншої спеціальності.

Зміст навчання – базова категорія методики, сукупність того, чого викладач має навчити, і чому здобувачі мають навчитися в процесі навчання. У контексті професійно орієнтованого навчання під змістом навчання розуміється спеціально відібраний і в певному порядку організований матеріал.

Для виокремлення варіативного та інваріантного компонентів змісту навчання вважаємо важливим структурувати зміст на основі таких принципів:

базування на загальному компоненті з елементами професійного компонента на початковому етапі; принцип передбачає реалізацію загальноосвітніх цілей і введення поняття функціональності мови, що вивчається, у сфері діяльності;

розширення загальних тем у соціально-культурній, побутовій, суспільно-політичній сферах спілкування специфічними професійно орієнтованими темами на середньому етапі навчання; цей принцип дозволяє використовувати загальний компонент у змісті навчання як щабель до професійно орієнтованого навчання;

домінування професійного компонента з підтримкою загального компонента на завершальному етапі навчання; цей принцип дозволяє поглибити знання, вміння та навички у професійній сфері з урахуванням загальноосвітньої підготовки.

У змісті навчання виокремлюють процесуальний і предметний аспекти. *Процесуальний аспект* – це дії з іншомовним матеріалом, унаслідок виконання яких відбуваються знання про одиниці мови, формуються мовні навички та вміння, різного роду компетенції. *Предметний аспект* навчання містить явища навколишнього світу, які використовуються на заняттях з мови (тобто

все те, про що ми говоримо, читаємо, пишемо, дізнаємося в процесі зорового і слухового сприйняття дійсності). До складу предметного змісту зазвичай входять сфери, теми та ситуації спілкування, тексти.

Сфера спілкування – це історично сформована сфера комунікації, що містить різні ситуації, теми спілкування, а також мовний матеріал, для реалізації змісту цієї сфери. Зазвичай виокремлюють навчально-професійну, соціально-культурну, побутову, суспільно-політичну та офіційно-ділову сфери. Під час дослідження процесу професійно орієнтованого навчання іноземної мови насамперед цікавить професійна сфера спілкування, тобто спілкування фахівців з іншомовними колегами в процесі спільної професійної діяльності. На початковому етапі в професійно орієнтованому навчанні іноземної мови, без сумніву, будуть розглядатись побутова і соціально-культурна сфери, які можуть бути загальними для різних спеціальностей з невеликим обсягом варіацій у професійно орієнтованому компоненті. На завершальних етапах навчання відповідно до принципу домінування професійного компонента відмінності у змісті навчання в професійній сфері спілкування будуть значними.

Сфери спілкування реалізуються на заняттях у вигляді тем спілкування. Принцип організації змісту навчання у вигляді тем є одним з основних принципів у методі викладання іноземних мов. Під темою заведено розуміти сферу реальної дійсності, відображену в наших знаннях і коротко зафіксовану за допомогою мови. Слідом за сферами спілкування, теми спілкування на початковому етапі професійно орієнтованого навчання іноземної мови можуть бути ідентичні для різних спеціальностей. На середньому етапі навчання доцільно запровадити окремі теми, які буде спрямовано на повторення пройденого матеріалу з огляду на професійну спрямованість. На завершальному етапі навчання теми для різних спеціальностей мають пропонуватись лише з орієнтацією на професійну спрямованість здобувача.

У межах спілкування можна виокремити ситуації спілкування. Їх можна розглядати у вигляді сукупності обставин, у яких реалізується спілкування. Мовні ситуації визначають зміст, структуру мовленнєвого акту, вибір мовленнєвих засобів, темп мовлення. Методично найбільш значущими є типові для конкретної сфери спілкування ситуації. Під час розробки професійно орієнтованого навчання іноземної мови на завершальних етапах необхідно, проаналізувавши реальні ситуації спілкування фахівців тієї чи іншої сфери, виявити такі ситуації, які будуть відрізнятися для різних спеціальностей. У соціально-культурній, побутовій, суспільно-політичній сферах спілкування ситуації можуть бути ідентичними для різних спеціальностей. Однак, дотримуючись принципу дублювання загальних тем спілкування професійно орієнтованими темами на середньому етапі навчання, логічно припустити, що і ситуації спілкування усередині додаткових тем будуть відрізнятися.

Предметний зміст навчання іноземної мови може бути виражений у вигляді тексту як продукту мовленнєвої діяльності. Тексти мають єдність теми і задуму, відносну закінченість, зв'язність, цілісність, внутрішню структуру, прагматичну настанову. Сприйняття тексту забезпечується не лише мовними одиницями, але і фонovими знаннями, що становлять його предметний зміст. На практичних заняттях здобувачі вчать створювати різні тексти: виклад, твір, доповідь, курсова робота тощо. Щодо методики тексти бувають навчальними та автентичними, тобто спеціально підготовленими для навчальних цілей. Обидва види текстів широко застосовні у професійно орієнтованому навчанні іноземної мови на

початковому і завершальному етапах, відповідно. У межах тем спілкування, характерних для всіх спеціальностей (сім'я, країна мови, що вивчається, освіта), можна використовувати однакові тексти для різних спеціальностей, враховуючи принцип автентичності предметного змісту навчання. Однак, розширюючи ці теми за рахунок використання професійно орієнтованих матеріалів, доцільно добирати тексти, що висвітлюють тему щодо спеціалізації здобувача. На завершальному етапі навчання у межах тем, характерних для окремої професійної спрямованості, однакових текстів бути не може. У складі процесуального змісту навчання виокремимо мовні знання, країнознавчі та лінгвокраїнознавчі знання, мовленнєві навички, мовленнєві вміння, навчальні вміння.

Мовні знання. Знання – система орієнтирів, опора на які дозволяє здійснювати мовленнєву діяльність, коректну з погляду наявних у мові, що вивчається, норм. Мовні знання передбачають знання окремих елементів системи мови, що вивчається, тобто фонетики, словотворення, лексичних одиниць, правил їхньої сполучуваності та вживання, граматичних форм і конструкцій. Значна частина змісту перелічених елементів у професійно орієнтованій освіті буде спільною для всіх спеціальностей, проте легко простежується і варіативний компонент. Очевидно, що в лексичній сфері вивчатиметься термінологія, характерна для кожної професії. Грамотний фахівець має знати про різні способи оформлення думки в усному та письмовому мовленні. Отже, граматичний елемент також може відрізнятися для різних спеціальностей залежно від того, яким видом мовлення переважно користуватиметься майбутній фахівець – усним (можливий акцент на комунікативну граматику) чи письмовим.

Професійно орієнтоване навчання іноземної мови має бути пов'язане із фонovими знаннями про сучасне життя та історію країни мови, що вивчається, її економічне, політичне, культурне життя, традиції, звичаї. Перераховане вище можна позначити як інваріантний компонент країнознавчих і лінгвокраїнознавчих знань. Однак для кожної спеціальності існують свій варіативний компонент у цих знаннях. Наприклад, представникам філологічних спеціальностей варто зробити акцент на літературних творах, що сформували сучасні світогляди у країнах досліджуваної мови, стали знаковими для сучасної культури та субкультур тощо.

Мовні навички (лексичний, граматичний, фонетичний, орфографічний) припускають наявність у здобувачів сформованого автоматизму у використанні мовного матеріалу в процесі письмового та усного спілкування й є необхідними для здійснення комунікації. Навичка – це операція, відпрацьована до автоматизму в результаті виконання, а отже, потрібні значні часові витрати для формування навички. Розглядаючи мовленнєві навички з огляду на варіативний та інваріантний компоненти змісту навчання, можна побачити ті самі тенденції, що й у мовленнєвих знаннях, однак обмеженість аудиторних годин вимагає найретельнішого відбору мовленнєвих навичок. Очевидно, що мовленнєвий автоматизм матиме значну схожість для різних спеціальностей на початковому етапі навчання. На середньому етапі, окрім загальних для всіх спеціальностей, з'являтимуться мовленнєві автоматизми, характерні лише для обраної спеціальності. На завершальному етапі частка професійного компонента буде значною. Вивчивши професіограму майбутнього фахівця, можна сказати, яким видом мовлення він має переважно володіти – усним чи письмовим. У разі потреби в усному мовленні варто зробити акцент на навичках, пов'язаних із розмовною граматику та лексику, а також фонетичних навичках. У разі пре-

валювання письмового мовлення варто загострити увагу на орфографічних, лексичних і граматичних навичках.

Мовні вміння розрізняються за видами мовленнєвої діяльності: говоріння, аудіювання, письмо та читання. Іноді до них додають уміння перекладу та вміння працювати з довідковими матеріалами іноземною мовою. Спираючись на професіограму майбутнього фахівця, можна визначити, які види мовленнєвої діяльності будуть провідними для цієї спеціальності. Мовні вміння матимуть ще більший ступінь варіативності, ніж мовні навички. Відбираючи матеріал, варто визначити мовленнєві інтенції, характерні для кожної ситуації професійного спілкування, і на їхній основі відбирати прийнятні для вивчення мовленнєві акти, що реалізують ці інтенції.

Навчальні вміння забезпечують можливість ефективно вчитися, опановувати зміст навчального предмета в процесі мовленнєвої діяльності. Вони поділяються на інтелектуальні та організаційні. Інтелектуальні вміння визначають стратегію вивчення мови, організаційні вміння дозволяють організувати процес навчання. Також виокремлюють компенсаційні вміння, які дозволяють вільно орієнтуватися під час мовленнєвого акту (користуватися лінгвістичною та контекстуальною здогадкою, просити співрозмовника повторити або уточнити інформацію, використовувати синоніми, переключати розмову на іншу тему, використовувати міміку та жести).

У теорії всі навчальні вміння можуть бути рекомендовані для вивчення в межах будь-якої спеціальності, і в цьому сенсі бути інваріантним компонентом змісту навчання професійно орієнтованої іноземної мови. Варіативність у виборі провідних навчальних вмінь може бути зумовлена особистістю здобувача вищої освіти, умовами його навчання.

У зв'язку з необхідністю підготовки викладачів, які володіють методикою викладання англійської мови, доцільно посилити такий компонент навчальної програми здобувачів вищої освіти, який передбачає вивчення іноземної мови. Як відомо, залежно від типу сприйняття інформації здобувачі поділяються на: візуалів (*visual learners*), аудіалів (*aural learners*), вербалів (*verbal learners*), кінестетів (*physical learners*), логістів (*logical learners*), соціалів (*social learners*) та одинаків (*solitary learners*):

- візуали при засвоєнні матеріалу більше спираються на схеми, фотографії, картинки, орієнтацію у просторі;
- для аудіалів більше значення мають усне мовлення, звуки музики, розспівування, ритм, чанти;
- вербали добре сприймають усне і письмове мовлення, легко створюють висловлювання;
- кінестети вчаться на фізичній взаємодії з навколишнім світом, реальними об'єктами або іграшками;
- для логістів важлива логіка, вони схильні до міркування й аналізу;
- соціали добре навчаються у групі за допомогою взаємодії з іншими здобувачами і викладачем;
- одинаки віддають перевагу індивідуальним заняттям, обирають самонавчання (Halliwell).

Зазвичай, вивчаючи світ, людина використовує усі перелічені вище системи сприйняття інформації, але перевагу віддає одній із них – провідній. Зважаючи на це, викладач має враховувати індивідуальні вподобання та здібності здобувачів під час вибору прийомів і формату навчання. Він має надавати своїм здобувачам різноманітні матеріали: барвисті картки, реальні об'єкти, з якими здобувачі можуть взаємодіяти, матеріали для аудіювання, рухливі і настільні ігри, групові та індивідуальні завдання та вправи для всіх репрезентативних систем.

Загальновідомо, що ключем до успіху в процесі навчання є мотивація. Згідно з поведінковою теорією мотивація – це очікування нагороди за виконання завдань. Мотиваторами у цьому випадку є викладачі, батьки здобувачів та їхні ровесники. Когнітивна теорія виходить із розуміння мотивації як особистого рішення людини. Люди самостійно ставлять перед собою завдання: вони обирають, що хочуть робити і яку кількість зусиль докласть для виконання завдання. При цьому люди керуються такими базовими людськими потребами, як: необхідність дослідження (інтерес до невідомого), діяльність (фізична і розумова), знання і підвищення его (приймаються і схвалюються іншими). Конструктивістська точка зору ще більше наголошує на соціальному контексті та особистому виборі людини. Мотивація тут заснована на двох елементах – взаємодії з іншими та самовизначенні. Крім того, мотивацію можна розділити на зовнішню і внутрішню. Внутрішня мотивація виходить зсередини людини. Людина може бути вмотивованою, тому що їй подобається процес навчання або тому що вона хоче почуватися краще. Зовнішня мотивація приходить ззовні.

Одним із найпоширеніших питань є питання про методику викладання іноземної мови. Методика – це опис конкретних прийомів, способів, технік педагогічної діяльності в окремих освітніх процесах. Тут найчастіше використовуються поняття підходу, методу та прийому (або техніки – *technique*). Підхід описує, як використовується мова, залежність між складовими мови, як люди набувають мовних навичок, умови, що сприяють вивченню мови. Метод – це практична реалізація підходу (Brown, 2006, p. 78). Поняття методу містить види діяльності, роль викладачів і здобувачів, види матеріалів, які застосовують на занятті, моделі організації навчальної діяльності. Прийом зазвичай являє собою одну дію. Наприклад, озвучування відео здобувачами. Це окремий вид діяльності.

Розглянемо традиційні та сучасні методи викладання іноземної мови:

- за граматико-перекладного методу навчання іноземної мови відбувається за допомогою систематичного виконання граматичних вправ, перекладу текстів рідною мовою, пошуку відповідностей мови оригіналу в мові перекладу;
- сугестопедія надає великого значення психологічному стану та емоційному настрою здобувачів у навчанні іноземної мови, вірі у свої здібності, позбавленню страху припуститися помилки та невпевненості в побудові висловлювань;
- гуманістичний підхід спирається на когнітивні процеси, які сприяють навчанню, забезпечують пізнання світу та самопізнання, і передбачає розгорнуто описувати власний досвід;
- метод занурення в мовне середовище передбачає повне занурення здобувачів у середовище мови, що вивчається, виключення перекладу, заохочення за невикористання рідної мови на заняттях;
- аудіолінгвальний метод заснований на постулаті біхевіоризму про те, що навчальний матеріал засвоюється завдяки багаторазовому повторенню лексичних і граматичних структур;
- природний метод близький до аудіолінгвального методу і полягає у вивченні іноземної мови за тими ж принципами, що і рідної (бачу – чую – повторюю). Значна увага приділяється формуванню усномовних вмінь. Однак, на відміну від аудіолінгвального методу, викладач не роз'яснює мовні принципи і правила, а допомагає здобувачам зрозуміти їх на основі мовного матеріалу;
- в основі структурного методу лежить вивчення структурних моделей у певній послідовності та їхнє

подальше відпрацювання. Наприклад, спочатку потрібно засвоїти дієвідмінювання дієслова to be, а потім конструкцію Present Continuous;

- комунікативний метод базується на принципі: найкраще ми вивчаємо мову, коли намагаємося нею спілкуватися. При цьому спілкування має бути значущим і цікавим для мовця. На заняттях використовуються парні та групові завдання: інтерв'ю, опитування, рольові ігри з картками, діалоги для обміну інформацією тощо. Слід зазначити, що комунікативний метод часто протиставляють "застарілому" граматико-перекладацькому методу, і, якщо результатом застосування першого є швидке мовлення з великою кількістю граматичних помилок, то результатом застосування другого є гарне знання граматики, але значні труднощі у спілкуванні мовою;

- метод CLIL (Content and Language Integrated Learning) достатньо новий і передбачає предметно-мовне інтегроване навчання (запроваджений Д. Маршем у 1994 р. і використовується щодо навчання, за якого стандартні навчальні предмети повністю або частково вивчаються іноземною мовою). Таким чином, метод CLIL переслідує подвійну мету: вивчити предмет і вивчити іноземну мову.

Багато із перерахованих методів використовують викладачі іноземної мови. Використовують аудіолінгвальний метод, метод повного фізичного реагування Total Physical Response (TPR), природний метод, комунікативний метод, елементи методики CLIL.

Аудіолінгвальний метод має на меті вироблення "хороших звичок" у вивченні мови. Цей підхід містить в основному тренінги (drills) на закріплення певної конструкції, наприклад: I've got a brother/a computer/brown eyes. Рекомендується засвоювати цю конструкцію у готовому вигляді, при перекладі українською вона будується інакше.

Метод повного фізичного реагування (Total Physical Response) має на меті навчання іноземної мови з опорою на органи чуття і зручний для кінестетиків, аудіалів та візуалів. Вони вивчають іноземну мову за усними вказівками викладача іноземної мови. Головне завдання здобувачів полягає не в говорінні, а у слуханні та розумінні інструкцій викладача. При цьому на початковому етапі викладач не перекладає команди, а сам демонструє їхнє виконання. Далі здобувачі виконують вказівки, а у разі готовності один із них може озвучувати команди для інших у групі. Метод повного фізичного реагування не вимагає від здобувачів будь-яких попередніх мовних знань і допускає наявність "періоду мовчання".

Природний підхід передбачає повсюдне використання іноземної мови на заняттях, досягаючи розуміння за допомогою інтонації, міміки, жестів, опорних картинок (flashcards), реальних предметів, іграшок. Розуміння на слух є головною метою як у методі повного фізичного реагування, так і в природному підході. Важливим моментом на ранньому етапі є те, що викладач не виправляє допущених здобувачами помилок і дозволяє їм використовувати для спілкування на занятті рідну мову разом з іноземною (Harmer, 2003).

Щодо комунікативного методу, який набув сьогодні особливої популярності, цей аспект звужується до розуміння та відтворення готових навчально-мовленнєвих ситуацій. Викладач, який є джерелом спілкування другою мовою, може впливати на структурування понять у семантичній мережі, багаторазово програвати різні варіанти використання слів для позначення об'єктів та ідей. Вивчаючи нові правила сполучаності слів, засвоюючи їхнє значення та вживання, здобувачі набувають значного досвіду комунікації. Іншомовна комунікативна

компетенція здобувача передбачає вміння ставити запитання і слухати відповіді, брати участь у бесіді, описувати персонажа через його мовлення, відтворювати формульні висловлювання, описувати власну предметно-практичну діяльність, підхоплювати вербальну ініціативу викладача, брати участь у рольових іграх.

Останнім часом у викладанні іноземної мови зовнішнє популярність методика CLIL. Це зумовлено тим, що вивчення іноземної мови не є самоціллю для здобувачів, які отримують відомості про навколишній світ і людину, про традиції країни, що вивчається, за допомогою іноземної мови.

На окрему увагу заслуговує активне використання мультимедійних технологій у викладанні іноземної мови (інформаційно-комунікативних технологій). Більшість сучасних підручників з іноземної мови мають мультимедійний супровід, що містить аудіо- та відеоматеріали, ігри (напр., серії підручників видавництва Cambridge: Kids Vox, Superminds, Fun for тощо), а також онлайн-платформи із супроводом усього процесу навчання, починаючи від пояснення матеріалу з відпрацюванням його у вигляді вправ і закінчуючи відстеженням результатів навчання (напр., skyeng). Безумовно, такий формат підвищує інтерес здобувача до занять з іноземної мови, сприяє його більш швидкому засвоєнню, дозволяє урізноманітнити навчальний матеріал і види навчальної діяльності, об'єктивно оцінювати знання та прогрес здобувачів у найкоротші терміни.

Таким чином, методи та ресурси, які використовує викладач, мають бути цікавими, різноманітними, обов'язково використовувати пісні, ігри та творчі завдання. Необхідно створювати мотивуюче середовище, у якому здобувачі всебічно розвиватимуться, оскільки їхній особистісний розвиток, соціальний, емоційний та когнітивний аспекти є так само важливими, як і академічні знання в галузі іноземної мови.

Дискусія і висновки

Введення принципу конфігуративності (наявності мінливих кордонів) у теорію і практику викладання іноземних мов зумовлено необхідністю варіативної рівневої професійно зорієнтованої іншомовної підготовки у формуванні безлічі різноманітних варіантів і відсутністю аналогічного принципу, розробленого на конкретному етапі розвитку методики. Наявність різноманітних ефективних методів і засобів навчання іноземних мов визначає можливість вибору та заміни компонентів освіти. Критерії вибору компонента також можуть варіюватися залежно від конкретних практичних завдань. Вибір наповнення компонентів ґрунтується на реальному рівні володіння іноземною мовою у здобувача, інтересами та потребами, пов'язаними з оволодінням професією, особистими побажаннями в досягненні рівня володіння мовою. Також критеріями можуть бути положення щодо інтенсифікації та оптимізації навчання, наприклад, на рівнях магістратури та аспірантури, нівелюючи незначний термін оволодіння дисципліною в контактній аудиторній роботі. Застосування принципу у практиці навчання іноземних мов реалізує індивідуалізацію освітнього процесу в умовах багаторівневості та різнорівневості системи іншомовної підготовки у ЗВО.

Внесок авторів: Катерина Олександренко – концептуалізація, аналіз джерел; Олександр Сафін – методологія; підготовка огляду літератури та теоретичних засад дослідження.

Список використаних джерел

Безлюдна, В., & Безлюдний, Р. (2020). Іншомовна підготовка здобувачів вищої освіти в інформаційно-освітньому середовищі університету. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, 1, 7–13. <https://doi.org/10.31499/2307-4906.1.2020.208133>

Дернова, М.Г. (2021). *Андрогогічна модель професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти країн Європейського Союзу* [Дис. д-ра пед. наук] Інститут педагогічної освіти та освіти дорослих імені Івана Язюна, Національна академія педагогічних наук України.

Снигін, Д.В. (2013). Трансформаційні процеси сучасної іншомовної освіти. *Гуманитарні науки*, 1, 22–26.

Лазаренко, Т.В., & Осьмачко, С.А. (2021). Використання контекстного навчання в процесі вивчення іноземної мови у ЗВО. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 75(2), 101–106. <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.75-2.19>

Майковська, В. (2017). Організація практичної підготовки майбутніх фахівців на засадах контекстного підходу. *Людознавчі студії. Серія "Педагогіка", Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка*, 4(36), 156–165. <http://ir.dspu.edu.ua/jspui/handle/123456789/934>

Мельник, А. (2012). Контекстне навчання у процесі професійного іншомовного спілкування студентів немовних спеціальностей. *Витоки педагогічної майстерності. Серія "Педагогічні науки"*, 10, 191–196. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2012_10_43

Мирончук, Н.М. (2018). Контекстний підхід у підготовці студентів до професійної діяльності у зарубіжній педагогічній теорії. *Креативна педагогіка*, 13, 95–101. <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/28831>

Черньонков, Я.О. (2010). Індивідуальний підхід до підготовки вчителя іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах (теоретичний аспект). *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія "Філологічні науки"*, 89(2), 256–261. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2010_89\(2\)_63](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2010_89(2)_63)

Шмирко, О.С. (2016). *Педагогічні умови професійного розвитку майбутніх учителів іноземної мови у системі університетської педагогічної освіти* [Дис. канд. пед. наук] Хмельницький національний університет.

Brown, H.D. (2006). *Principles of Language Learning and Teaching*. San Francisco State University. Pearson Education

Halliwell, S. (1992). *Teaching English in Primary School*. Longman. <https://ru.scribd.com/doc/202520261/Susan-Halliwell-Teaching-English-in-the-Primary-Classroom-Longman-Handbooks-for-Language-Teachers-1992>

Harmer, J. (2003). *The Practice of English Language Teaching*. Longman.

References

Bezudna, V., & Bezudnyi, R. (2020). Foreign language training of higher education applicants in the information and educational environment of the university. *Collection of scientific works of Uman State Pedagogical University*, 1, 7–13 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31499/2307-4906.1.2020.208133>

Kateryna OLEKSANDRENKO, DSc (Psychol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0001-9735-3715

e-mail: oleksandrenkok@gmail.com

Khmelnysky National University, Khmelnytsky, Ukraine

Oleksandr SAFIN, DSc (Psychol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0001-5745-8635

e-mail: 245440ss@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Brown, H.D. (2006). *Principles of Language Learning and Teaching*. San Francisco State University. Pearson Education.

Chernyonkov, Y.O. (2010). Individual approach to the training of foreign language teachers in higher pedagogical educational institutions (theoretical aspect). *Scientific notes of Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University. Series "Philological Sciences"*, 89(2), 256–261 [in Ukrainian]. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2010_89\(2\)_63](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2010_89(2)_63)

Dernova, M.G. (2021). Andragogical model of professional training of specialists in higher education institutions of the European Union [Dissertation DSc (Ped.)] Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

Halliwell, S. (1992). *Teaching English in Primary School*. Longman. <https://ru.scribd.com/doc/202520261/Susan-Halliwell-Teaching-English-in-the-Primary-Classroom-Longman-Handbooks-for-Language-Teachers-1992>

Harmer, J. (2003). *The Practice of English Language Teaching*. Longman.

Lazarenko, T.V. & Osmachko, S.A. (2021). The use of contextual learning in the process of learning a foreign language in higher education. *Pedagogy of Formation of Creative Personality in Higher and Secondary Schools*, 75(2), 101–106 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.75-2.19>

Maikovska, V. (2017). Organisation of practical training of future specialists on the basis of a contextual approach. *Humanities Studies. Series "Pedagogy"*, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 4(36), 156–165 [in Ukrainian]. <http://ir.dspu.edu.ua/jspui/handle/123456789/934>

Melnyk, A. (2012). Contextual learning in the process of professional foreign language communication of students of non-language specialties. *The origins of pedagogical excellence. Series "Pedagogical Sciences"*, 10, 191–196 [in Ukrainian]. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2012_10_43

Mironchuk, N.M. (2018). Contextual approach in preparing students for professional activity in foreign pedagogical theory. *Creative Pedagogy*, 13, 95–101 [in Ukrainian]. <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/28831>

Shmirko, O.S. (2016). *Pedagogical conditions of professional development of future foreign language teachers in the system of university pedagogical education* [PhD (Ped.)], Khmelnytsky National University [in Ukrainian].

Yenygin, D.V. (2013). Transformational processes of modern foreign language education. *Humanities*, 1, 22–26 [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 17.06.24

Прорецензовано / Revised: 20.06.24

Схвалено до друку / Accepted: 28.06.24

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF CONFIGURABILITY OF VARIABLE FOREIGN LANGUAGE TRAINING FOR STUDENTS OF HIGHER EDUCATION

Background. The article is devoted to the rationale for introducing the principle of configurability into the methodology of teaching foreign languages at the third level of higher education in higher education institutions. In order to get acquainted with the basics of contextual learning, five main principles of the competence-based model of foreign language training are considered. Each principle is revealed in relation to the organisation of students' learning of the content of the discipline "Foreign Language". Purpose of the article is to justify the introduction of the principle of configurability in the methodology of teaching foreign languages in higher education institutions.

Results. The features of the educational process in higher education are described. It is noted that the professionally oriented nature, multi-level nature as the presence of higher education levels, such as bachelor's, master's and postgraduate, multi-level education, when in one group there are students with a significantly different level of proficiency in another foreign language, set the trend towards the introduction of variable training. Variable foreign language training is implemented through the development of basic and additional educational options. Basic options are focused on fulfilling the requirements of state educational standards at the minimum necessary level and are implemented in a larger volume in contact classroom work. Additional options are aimed at achieving the highest possible level, which is determined by the needs and motivation of a particular applicant for the third level of higher education. Taking into account their individual characteristics and cognitive needs is possible in the presence of many different options.

Conclusions. The introduction of the principle of configurability (the presence of changing borders) into the methodology of teaching foreign languages is intended to ensure the design of a large number of different educational options. The didactic principle of configurability is considered as the construction of an educational process or its segment by transforming structural components, choosing the content of components from a number of options. The availability of different approaches, methods, teaching aids and forms of control allows to create a number of structural components. The choice of component content is based on criteria such as the learner's level of foreign language proficiency, cognitive learning style, cognitive needs and interests. When configuring a holistic course, the determining criteria are optimisation and intensification of foreign language training. The article presents an example of the application of the principle of configurability in the formation of educational options for students majoring in Foreign Philology. It is shown that the application of this principle contributes to the individualisation of their foreign language training.

Keywords: foreign languages, third level of higher education, contextual learning, model of foreign language training, variable foreign language training, individual characteristics, cognitive needs, didactic principle of configurability.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.923.3

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.59.29-33>

Віктор АЛЕЩЕНКО, д-р психол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0003-1560-7318

e-mail: avi1953@ukr.net

Національний університет оборони України, Київ, Україна

ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ

Вступ. Актуальність дослідження психологічного благополуччя особистості зумовлена необхідністю на основі теоретичного аналізу праць науковців і власних досліджень уточнити зміст, характеристики та критерії цього феномена, а також виокремити функціональну модель психологічного благополуччя особистості. Мета статті полягає у визначенні сутності, структури та чинників психологічного благополуччя людини. З'ясувати природу феномена психологічного благополуччя; описати основні критерії психологічного благополуччя; проаналізувати характеристики психологічного благополуччя.

Методи. Для досягнення поставленої мети були використані такі наукові методи, як: аналіз, порівняння, обґрунтування, узагальнення, систематизація теоретичного та практичного матеріалу щодо психологічного благополуччя.

Результати. Розглянуто феномен психологічного благополуччя особистості як інтегративного утворення, що проявляється ступенем досягнення основних складових позитивного функціонування людини і суб'єктивно сприймається як задоволеність собою та своїм життям. Встановлено, що психологічне благополуччя особистості пов'язане з її ціннісними орієнтаціями (життєвими цілями, життєвими процесами й ефективністю життя) та життєстійкістю. Показано, що психологічне благополуччя є відображенням відчуттів досягнення успіху у професійній діяльності, гармонії в особистому житті і ставленні до людей.

Висновки. Психологічне благополуччя та його складові допомагають зрозуміти роль психічного здоров'я (якщо розглядати здоров'я як складову благополуччя), його умови та чинники (якщо розглядати здорову особистість) як зрілої, автентичної та успішної самоактуалізованої людини в різних сферах. Психологічне благополуччя – це показник стану здоров'я людини, її соціально-психологічної адаптованості та ефективності функціонування.

Ключові слова: психологічне благополуччя, внутрішні ресурси, особистість, особистісний потенціал, ставлення до людей.

Вступ

Важливість дослідження психологічного благополуччя в цілому на сьогодні пов'язана з тим, що люди прагнуть досягти психологічної рівноваги, задоволеності своїм життям і собою як особистістю. Щастя як таке значною мірою визначається самооцінкою та почуттям соціальної належності людини і пов'язане з реалізацією фізичних, розумових, соціальних та матеріальних можливостей.

Прогалина в наукових дослідженнях взаємозв'язку між сенсом життя і позитивними аспектами функціонування особистості зумовлена застосуванням специфічних наукових підходів до різних параметрів життєдіяльності. Саме тому важливо ввести до наукового обігу поняття, що дозволяють узагальнити ці характеристики. На нашу думку, таким поняттям можна вважати "психологічне благополуччя".

Сьогодні роль психологічного благополуччя, що тісно пов'язана з особистісними рисами, мотивами особистості (насамперед мотивом досягнення), самоактуалізації, ціннісними орієнтаціями та життєвими стратегіями, активно вивчають психологи, поступово уточнюючи саме поняття і розробляючи інструменти для його визначення. У сучасному суспільстві особистість, яка прагне досягнень і саморозвитку, емпірично вивчена недостатньо. Американський психолог А. Маслоу у своїй піраміді ієрархії потреб виокремлює кілька рівнів мотивації до досягнення, зокрема прагнення людини досягти поваги та самоповаги (рівень 4) і людини до самореалізації (рівень 5). Повага та самоповага дуже важливі в сучасному суспільстві, а прагнення до самоповаги можна задовольнити завдяки власним досягненням, важливу роль у яких відіграють незалежність, компетентність, майстерність і впевненість.

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження психологічного благополуччя особистості зумовлена необхідністю на основі теоретичного аналізу праць науковців і власних досліджень уточнити зміст, характеристики та критерії цього феномена. Проблему психологічного благополуччя особистості активно досліджують вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких: Н. Бредберн, Е. Дінер, А. Ватерман, Р. Ахмеров, А. Вороніна, О. Кронік, А. Лінч, О. Радько, К. Ріфф, Т. Шевеленков та інші; феномен "психологічного благополуччя та здоров'я" – сучасні українські учені А. Авер'янова, І. Горбаль, Є. Єрмолаєва, Н. Каргіна, Ю. Кашлюк, О. Коваленко, М. Корольчук, А. Пасніченко, Є. Потапчук, К. Санько, О. Сафін, В. Осюдло та багато інших.

У психологічній науковій думці розгляд змісту і складових психологічного благополуччя започатковано у праці Н. Бредберна "Структура психологічного щастя". В англійській літературі цей термін відомий як well-being (Hernandez, Bassett, & Boughton, 2017). На думку Н. Бредберна, щоб охарактеризувати психологічне благополуччя, доцільно оперувати ознаками, які відображають стан щастя або нещастя.

За концепцією Е. Дінера, суб'єктивне благополуччя тлумачиться як щастя, а саме, – як почуття позитивних емоцій, низький рівень негативних емоцій і високий рівень задоволеності від життя. Дослідник зауважує, що щастя не може бути вивчене окремо від особистості, і важливо враховувати цінності, мотивацію та установки кожної людини.

Теоретичною основою для розуміння феномена психологічного благополуччя та його значення в самореалізації особистості стали праці С. Любомирського, К. Ріффа та ін. (Lyubomirsky, Sheldon, & Schkade, 2005; Ryff, & Keyes, 1995), присвячені вивченню суб'єктивного

благополуччя людей, включно з такими поняттями, як щастя, задоволеність життям, позитивні емоції, психологічне здоров'я та життєстійкість. Науковці також використовують термін "суб'єктивне благополуччя", який є синонімом психологічного благополуччя (Diener, 1984).

Вивченню питання психологічного благополуччя особистості присвячено значну кількість досліджень (Каргіна, 2015; Кашлюк, 2016; Омелянська, 2021; Санько, 2016; Яворська, & Філоненко, 2014; Diener, 1984). З поняттям "психологічне благополуччя" пов'язані семантично близькі поняття: "щастя", "психічне здоров'я", "позитивний стиль життя", "емоційний комфорт", "якість життя", "задоволеність життям", "суб'єктивне благополуччя" та "позитивний стиль життя". Поняття "психологічне благополуччя" пов'язане з близьким за змістом поняттям "психічне здоров'я". Основними критеріями психічного здоров'я дослідники визначили врівноваженість і гармонійність психіки, її адаптаційні можливості, здатність людини адекватно змінювати поведінку у відповідь на зміни в навколишньому середовищі відповідно до прийнятих морально-етичних норм, здатність виявляти любов і бути відповідальною стосовно близьких, здатність реалізовувати свої життєві плани. Таке розмаїття термінів відображає не лише інтерес до вивчення різних аспектів благополуччя, а й концептуальні розбіжності у визначенні його природи та чинників впливу.

Отже, психологічне благополуччя можна визначити як ступінь спрямованості людини на реалізацію основних складових позитивного функціонування, що виражається в суб'єктивних відчуттях щастя і задоволеності собою і своїм життям, а також як інтегративний показник ступеня реалізації цієї спрямованості. Альтернативним є підхід до дослідження "якості життя", наприклад, С. Любомирського, М. Селігмана, відповідно до якого благополуччя розглядають в ширшому сенсі – за фізичними, психологічними та соціальними аспектами функціонування особистості (Lyubomirsky, Sheldon, & Schkade, 2005; Seligman, & Csikszentmihalyi, 2000).

Мета дослідження полягає у визначенні сутності, структури та чинників психологічного благополуччя людини. З'ясувати природу феномена психологічного благополуччя; описати основні критерії психологічного благополуччя; проаналізувати характеристики психологічного благополуччя.

Методи

Для досягнення поставленої мети були використані такі наукові методи, як: кількісні та якісні методи дослідження, контент-аналіз, метод порівняння, метод аналогій. Було проаналізовано наукову літературу, де розглянуто способи покращення психологічного благополуччя, проведено системний аналіз практичних аспектів використання методів щодо підвищення рівня психічного здоров'я. Додатково використано метод аналогій та порівняння для виявлення найбільш ефективних методів покращення психологічного благополуччя та психічного здоров'я.

Результати

До другої половини ХХ ст. поняття "психічне здоров'я" та "психологічне благополуччя" використовували в повсякденному розумінні без жодних наукових визначень. Із сучасної точки зору очевидно, що активно досліджують цей феномен не тільки зарубіжні, а й українські вчені. Зокрема, науковий доробок американського соціолога Н. Бредберна став основою для розвитку досліджень феномена "психологічного благополуччя" у світовому науковому просторі, а вчення – теоретичним підґрунтям для розуміння та подальшого розвитку цього

поняття. Психологічне благополуччя – це загальний системний стан людини або групи людей, який відображає складну взаємодію фізичних, психологічних, культурних, соціальних і духовних чинників. У працях зарубіжних психологів (Diener, 1984; Hernandez, Bassett, & Boughton, 2017) психологічне благополуччя визначається як якості, набуті в процесі активної життєдіяльності суб'єкта.

Досліджувати розуміння й аспекти психологічного благополуччя психологи почали з часу публікації праці Н. Бредберна "Структура психологічного щастя" (1969). Важливою характеристикою психологічного благополуччя Бредберн визначив суб'єктивне оцінювання в термінах ознак, що відображають стан щастя чи нещастя, тобто задоволеність чи незадоволеність своїм життям. Науковець зазначає, що кожна людина накопичує у свідомості різні моменти свого життя, які приносять радість або розчарування. Якщо подія позитивна, тобто реалізовано почуття радості або щастя, це сприяє збільшенню позитивних емоцій. Зважаючи на це, Н. Бредберн сформулював визначення, яке пояснює сутність феномена "психологічного благополуччя" – "оптимальне психологічне функціонування та переживання", системна єдність оптимальних психологічних якостей і станів людини, тобто психологічне та суб'єктивне благополуччя, особистісна зрілість, особистісна гармонія і самореалізація.

Не оминемо увагою науковий погляд на феномен "психологічного благополуччя", який визначається К. Ріфф. Вона виділила основні складові психологічного благополуччя людини: позитивні відносини з іншими, самоприйняття (позитивне ставлення до себе та свого життя), автономія (здатність дотримуватися власних переконань), компетентність (здатність контролювати своє життя й ефективно ним управляти), наявність цілей, які спрямовують і надають сенс життю, а також особистісне зростання як відчуття постійного розвитку і самореалізації (Ryff, & Keyes, 1995).

У сучасній психології науковці вивчають позитивне функціонування людини. Одним із найважливіших для характеристики цього феномена є поняття психологічного благополуччя. Важливим чинником формування повноцінно функціонуючої особистості, а отже, і її психологічного благополуччя, є реалізація індивіда в різних сферах (Санько, 2016). Психологічне благополуччя є одним із ключових аспектів благополуччя та якості життя. Одна із дослідниць психологічного благополуччя К. Санько (Санько, 2016) визначає його як інтегративний психічний феномен, загальне переживання, у якому відображено успішне функціонування особистості в соціальному середовищі, супроводжуване сприятливим емоційним фоном, функціональним станом тіла і духу, позитивним самоставленням і довірливим ставленням до світу. Основними критеріями психологічного благополуччя вчена визначає автономію, самопізнання, позитивні відносини з іншими, особистісне зростання, наявність мети в житті та досягнення компетентності.

Професор Т. Данильченко виділяє серед суб'єктивного соціального самопочуття два виміри: 1) задоволення соціальних потреб (що визначає оцінювання соціальних відносин на різних рівнях); 2) соціальна зв'язаність (міра "занурення" у соціальне функціонування, протилежна автономії), де виокремлює когнітивний (уявлення про бажані соціальні стани) та поведінковий елементи. Розрізняють когнітивний компонент (виконання соціальних ролей та індивідуальну діяльність). Важливо, що ця система є динамічною і має враховувати реакції індивіда на зміну обставин та бажання зберегти або змінити соціальну ситуацію (Данильченко, 2016).

За теорію К. Ріффа, психологічне благополуччя – це інтегративний феномен, що характеризує позитивне функціонування людини, опосередковане суб'єктивною задоволеністю життям, реалізацією власного потенціалу та системою відносин між особистістю та іншими, світом і самим собою.

Зростання інтересу до психологічного благополуччя в сучасній науці пов'язане з розвитком позитивної психології. Наприклад, М. Селігман, який започаткував цей науковий напрям, визначив суб'єктивне благополуччя і загальну задоволеність, позитивні риси особистості, а також позитивні соціальні структури і явища основними напрямками досліджень у цій галузі психології. На цей час виокремлено два основних напрями у вивченні психологічного благополуччя людини: евдемоністичний та гедоністичний.

У межах евдемоністичного напрямку поняття психологічного благополуччя розглядають як реалізацію людиною власного потенціалу та розвиток специфічних психологічних характеристик у відповідних видах діяльності. Засновницею евдемоністичного підходу до розуміння психологічного благополуччя є К. Ріфф. На її думку, психологічне благополуччя – це наявність у людини стійких психологічних рис, які дають їй змогу функціонувати набагато краще, ніж якби їх не було. На основі запропонованих положень К. Ріффа розробила опитувальник психологічного благополуччя, широко застосовуваний у сучасній психології.

З гедоністичної точки зору психологічне благополуччя можна визначити як суб'єктивне благополуччя. У більшості праць психологів, які підтримують цей напрям, визначення психологічного благополуччя пов'язане з такими поняттями, як: "щастя", "задоволеність життям" і "позитивні емоції".

Теоретичним підґрунтям для розуміння психологічного благополуччя в контексті гедоністичного підходу є праці М. Бредберна, для якого поняття благополуччя нерозривно пов'язане із загальною задоволеністю життям та щастям. Цей учений розробив структурну модель психологічного благополуччя, у якій збалансовано позитивні і негативні впливи завдяки їх безперервній взаємодії. Згідно з цією моделлю гармонійність поєднання цих двох впливів є показником психологічного (суб'єктивного) благополуччя людини.

Аналіз наукових досліджень зазначених авторів показав наявність тенденції до досягнення єдності в поглядах на феномен психологічного благополуччя:

гедоністичний підхід визначає основним критерієм процес переживання щастя і задоволеності життям;

евдемоністичний підхід визначає основним критерієм результат – повноту самореалізації людини. Такий підхід характерний для поглядів А. Ватермана та О. Кроніка (Санько, 2016).

Дослідниця Л. Сердюк вивчала психологічне благополуччя і дійшла висновку, що воно є вирішальним фактором у розвитку суб'єктності особистості та життєво важливим елементом у прагненні до самореалізації. Психологічне благополуччя є важливою частиною особистісного зростання, яке постійно змінюється і залежить від оточення, переконань і цінностей людини (узгодженості між минулим, сучасністю та майбутнім), а також від її життєвих поглядів, включно із цілями, планами, цінностями та прагненнями. Дослідники визначили, що психологічне благополуччя людини пов'язане з її ціннісно-смысловною орієнтацією (життєвими цілями, життєвими процесами та ефективністю життя) і життєстійкістю.

Отже, психологічне благополуччя можна вважати психологічною основою особистої безпеки, що виконує саморегулюючу функцію, яка підтримує цілісність і стабільність особистості як психологічної системи. Особистісний потенціал психологічного благополуччя – це реалізація внутрішніх ресурсів, накопичених особистістю внаслідок усвідомлення зв'язку між своїм минулим, сучасністю і майбутнім з точки зору реалізації своїх можливостей і досягнення життєвих перспектив, виявлення резервів для повноцінної реалізації зараз і розвитку життєвого, трудового та розумового потенціалу в майбутньому (Сердюк, 2017, с. 132).

Як зазначає Н. Каргіна, психологічне благополуччя – це резерви для повноцінної реалізації можливостей людини в сьогоденні і потенціал для розвитку її життєвих, трудових і розумових здібностей у майбутньому, тобто це динамічна сукупність індивідуальних психічних характеристик, у якій узгоджено потреби особистості й суспільства, що є однією з головних умов успішної самореалізації. Психологічне благополуччя поєднує в собі занепокоєність існуванням, незалежність мислення та ініціативність, перевагу у певних сферах діяльності, активність і самостійність, відповідальність і готовність до ризику, впевненість у собі та повагу до інших, визначення засобів для досягнення цілей, здатність до сильних емоцій і переживань, усвідомлення власної індивідуальності. Узгодженість мотивів, цілей і цінностей людини з вимогами оточення і внутрішніми можливостями особистості в психології трактують як умову і прояв психологічного благополуччя. Позитивне психологічне функціонування є лише основою психологічного благополуччя. Саме поняття психологічного благополуччя можна вважати важливою складовою загального здоров'я людини (Каргіна, 2015, с. 52).

Детальний теоретичний аналіз цієї теми дав змогу визначити критерії психологічного благополуччя: автономність; наявність загальної мети і конкретних цілей у житті; гедонізм; компетентність; збалансований часовий горизонт; сформовані ціннісні орієнтації; самоприйняття. Комбінуючи встановлені критерії, можна зробити висновок, що психологічно здорові люди є зрілими, ведуть цілеспрямоване життя, використовують особисті психологічні можливості для досягнення внутрішніх соціально орієнтованих завдань, а отже, відчують психологічне задоволення.

Функціональну модель психологічного благополуччя, яку розробив Н. Бредберн, було проаналізовано, щоб зрозуміти її вплив на загальне психічне здоров'я людини. Хочемо наголосити, що психологічне благополуччя та психологічне здоров'я тісно пов'язані. Психологічне благополуччя можна оцінити, враховуючи суб'єктивний аспект особистісного потенціалу, тоді як психологічне здоров'я можна оцінити через його об'єктивну складову. Психологічне благополуччя містить три особистісні конструкти: самоактуалізацію, яку вивчають через автономність, самореалізацію, тобто наявність особистих цілей і завдань, а також самовизначення (самооцінювання особистості). Унаслідок узгодженості цих показників, людина має збалансовану часову перспективу, яка відіграє провідну роль у психологічному благополуччі. Свідома саморегуляція людини проявляється у двох формах: поведінковій та емоційній.

Таким чином, психологічне благополуччя є динамічним процесом, пов'язаним із психологічним здоров'ям людини. Найбільш вивченими на сьогодні є психологічні чинники благополуччя, які добре описано в працях Н. Бредберна, Е. Дінер, К. Ріффа, Р. Райана та Е. Дезі.

Загалом можна говорити про узгодженість психічних процесів і їх функціонування, відчуття завершеності та внутрішньої рівноваги. Важливо також реалізувати свій потенціал і досягти самореалізації відповідно до своїх поглядів на життя, ціннісних орієнтацій та рівня домагань.

Дискусія і висновки

Психологічно благополучна особистість відчуває своє місце в житті, має регулярні стимули для добробуту і задоволення своїм життєвим шляхом та життєвими рішеннями, тобто її діяльність згармонізована з її потребами.

Важливу роль у формуванні та підтриманні психологічного благополуччя людини відіграє самооцінка, що відображає внутрішнє ставлення людини до власної особистості, власних цінностей, здібностей і досягнень. Варто розуміти, що самооцінка не є статичною, тобто змінюється з часом, впливає на загальне самопочуття і задоволеність життям. Позитивна самооцінка впливає на психологічне благополуччя: коли людина позитивно ставиться до себе, то відчуває внутрішню впевненість і радість від життя. Така самооцінка спонукає до саморозвитку, постановку амбітних цілей та прагнення досягти успіху, створює приємне емоційне середовище, у якому людина почувається найвищою цінністю. Негативна самооцінка значно підриває психологічне благополуччя, адже здібності людини поставлені під сумнів, їх критикують, унаслідок чого з'являються відчуття неповноцінності та некомпетентності, що призводять до тривоги і стресу. Це стає перешкодою на шляху до досягнення цілей і викликає внутрішню незадоволеність.

Отже, вивчення психологічного благополуччя та його складових допомагає зрозуміти роль психологічного здоров'я (якщо розглядати здоров'я як складову благополуччя), його умови та чинники (якщо розглядати здоров'я людини як складову здоров'я людини, її соціально-психологічної адаптованості та ефективності функціонування). Оскільки поняття благополуччя є суто особистим, то розуміння сенсу власного благополуччя – це те, до чого всі люди прагнуть протягом життя. Психологічного благополуччя людина досягає, коли намагається знайти відповіді на складні життєві питання про смерть, свободу, самотність, ідентичність і щастя (Савіцина, & Бабатіна, 2020).

Основною психологічного благополуччя є здорова самооцінка з такими складовими: позитивним сприйняттям себе, вірою у свої здібності і цінність, здатність приймати себе таким, яким ти є. Здорова самооцінка сприяє психологічному благополуччю, оскільки люди почуваються задоволеними та впевненими. Вивчення психологічного благополуччя, безсумнівно, актуальний і перспективний напрям досліджень, одним із аспектів якого є взаємозв'язок між психологічним благополуччям та рисами особистості. Надалі доцільно розробити діагностичний інструментарій для дослідження психологічного благополуччя та його складових.

Список використаних джерел

- Данильченко, Т. В. (2016). *Суб'єктивне соціальне благополуччя: психологічний вимір*. Десна Поліграф.
- Каргіна, Н. В. (2015). Основні підходи до вивчення психологічного благополуччя особистості: теоретичний аспект. *Наука і освіта*, 3, 48–55.
- Кашлюк, Ю. І. (2016). Феномен психологічного благополуччя особистості як об'єкт наукового дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 2(1), 70–74.

Омелянська, В. І. (2021). Концептуальний аналіз психологічного благополуччя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Психологія"*, 1, 22–26.

Савіцина, С. В., & Бабатіна, С. І. (2020). Психологічне благополуччя особистості: опис функціональної моделі. *Соціально-психологічні технології розвитку особистості. Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів та студентів* (с. 316–319). ФОР Вишемирський В. С.

Санько, К. (2016). Психологічне благополуччя як основа повноцінного та психологічно здорового функціонування особистості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Психологія"*, 59, 42–45.

Сердюк, Л. З. (2017). Структура та функція психологічного благополуччя особистості. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том V. Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія*, 17, 124–133.

Яворська, П. М., & Філоненко, Г. С. (2014). Фактори становлення психологічного благополуччя особистості. *Наука і освіта*, 12, 216–220.

Diener, Ed. (1984). Subjective Well-Being. *Psychological Bulletin*, 95(3). <https://ssrn.com/abstract=2162125>

Hernandez, R., Bassett, S., & Boughton, S. (2017). Psychological Well-Being and Physical Health: Associations, Mechanisms and Future Directions. *Emotion Review*, 10, 18–29. <https://doi.org/10.1177/1754073917697824>

Lyubomirsky, S., Sheldon, K. M., & Schkade, D. (2005). Pursuing happiness: The architecture of sustainable change. *Review of General Psychology*, 9, 111–131.

Seligman, M. E., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An Introduction. *American psychologist*, 55(1), 5–14. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5>

Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 719–727. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719>

References

- Danylchenko, T. V. (2016). *Subjective social well-being: a psychological dimension*. Desna Polygraph [in Ukrainian].
- Diener, Ed. (1984). Subjective Well-Being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 34. <https://ssrn.com/abstract=2162125>
- Hernandez, R., Bassett, S., & Boughton, S. (2017). Psychological Well-Being and Physical Health: Associations, Mechanisms and Future Directions. *Emotion Review*, 10, 18–29. <https://doi.org/10.1177/1754073917697824>
- Kargina, N. V. (2015). Basic approaches to the study of psychological well-being of the individual: theoretical aspect. *Science and education*, 3, 48–55 [in Ukrainian].
- Kashlyuk, Yu. I. (2016). The phenomenon of psychological well-being of the individual as an object of scientific research. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, 2(1), 70–74 [in Ukrainian].
- Lyubomirsky, S., Sheldon, K. M., & Schkade, D. (2005). Pursuing happiness: The architecture of sustainable change. *Review of General Psychology*, 9, 111–131.
- Omealyanska, V. I. (2021). Conceptual analysis of psychological well-being. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series "Psychology"*, 1, 22–26 [in Ukrainian].
- Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 719–727. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719>
- Sanko, K. (2016). Psychological well-being as the basis of full-fledged and psychologically healthy functioning of the individual. *Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. Series "Psychology"*, 59, 42–45 [in Ukrainian].
- Savitsyna, E. V., & Babatina, S. I. (2020). Psychological well-being of the individual: description of the functional model. *Socio-psychological technologies of personality development. Materials of the V International science and practice conf. young scientists, graduate students and students* (pp. 316–319). FOP Vyshemyrsky V. S. [in Ukrainian].
- Seligman, M. E., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology. *American psychologist*, 55(1), 5–14. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5>
- Serdyuk, L. Z. (2017). The structure and function of the psychological well-being of the individual. *Actual problems of psychology. Coll. of science of the Institute of Psychology named after G. S. Kostyuk National Academy of Sciences of Ukraine. Vol. V. Psychophysiology. Psychology of work. Experimental psychology*, 17, 124–133 [in Ukrainian].
- Yavorska, L. M., & Filonenko, G. S. (2014). Factors of formation of psychological well-being of the individual. *Science and education*, 12, 216–220 [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 19.07.24

Прорецензовано / Revised: 02.08.24

Схвалено до друку / Accepted: 05.08.24

Victor ALESHCHENKO, DSc (Psychol.). Prof.
ORCID ID: 0000-0003-1560-7318
e-mail: avi1953@ukr.net
National University of Defense of Ukraine, Kyiv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF PERSONALITY

Background. *The relevance of the study of the psychological well-being of an individual is due to the need to clarify the content, characteristics and criteria of this phenomenon, as well as to identify a functional model of the psychological well-being of an individual based on the theoretical analysis of the works of scientists and own research. The purpose of the article is to determine the essence, structure and factors of a person's psychological well-being. To find out the nature of the phenomenon of psychological well-being; describe the main criteria of psychological well-being; analyze the characteristics of psychological well-being.*

Methods. *To achieve the goal, such scientific methods were used as: analysis, comparison, substantiation, generalization, systematization of theoretical and practical material on psychological well-being.*

Results. *Considered examines the phenomenon of psychological well-being of an individual as an integrative formation, which manifests itself in the degree of focus on the fulfillment of the main components of positive human functioning, subjectively perceived as satisfaction with oneself and one's life. It has been established that the psychological well-being of an individual is related to his or her value orientations (life goals, life processes, and life efficiency) and vitality. It is shown that psychological well-being is the result of a sense of achievement and success in professional activities, harmony in personal life and attitude towards people.*

Conclusions. *Psychological well-being and its components help to understand the role of mental health (if we consider health as a component of well-being), its conditions and factors (if we consider a healthy personality) as a mature, authentic and successful self-actualized person in various areas. Psychological well-being is an indicator of a person's state of health, his social and psychological adaptability and efficiency of functioning.*

Keywords: *psychological well-being, internal resources, personality, personal potential, attitude towards people.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 159.9.072

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.59.34-39>

Сергій ВАСИЛЬЄВ, канд. психол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0001-9752-6006

e-mail: vpp1@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

АНАЛІЗ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО БОЙОВИХ ДІЙ В АРМІЯХ КРАЇН СВІТУ

Вступ. Військова агресія РФ проти України висунула нові вимоги до всебічної підготовки військовослужбовців, зокрема психологічної підготовки до бойових дій. Рух до відповідності стандартам НАТО підтверджує і досвід ведення бойових дій підрозділами ЗС України. Впровадження новітніх підходів у підготовці надає необхідний імпульс, стає трендом підвищення ефективності військовослужбовців на полі бою. Саме тому метою статті є вивчення досвіду проведення психологічних заходів підготовки персоналу до ефективної діяльності в бойових умовах армій інших країн світу щодо визначення методологічних підходів для впровадження у практику підготовки військовослужбовців ЗС України.

Методи. Джерельну базу дослідження утворюють документи армій країн НАТО, фахова література в галузі психології, публікації у фахових психологічних виданнях. Використано метод оглядово-аналітичного дослідження літератури – для з'ясування методологічних підходів щодо психологічних заходів підготовки персоналу армій країн НАТО.

Результати. Аналіз свідчить, що країни НАТО та інші розвинуті країни у підготовці військовослужбовців до бойових дій орієнтуються на розробки та досвід армії США. Основними пріоритетами підготовки армії США визначено підготовку командного складу з високою адаптивністю та підготовку високопрофесійного особового складу. Основною психологічної підготовки військовослужбовців є формування системи психологічної стійкості ("resilience") до потенційно травмуючих чинників професійної діяльності та превенція негативних наслідків впливу бойового та оперативного стресу.

Висновки. Результати аналізу свідчать про необхідність більш ефективної координації зусиль відповідних структур ЗС України для набуття відповідності організації психологічної підготовки військовослужбовців до стандартів НАТО.

Ключові слова: психологічна підготовка, резилієнс, психологічний фітнес, контроль бойового стресу, психологічна готовність.

Вступ

Повномасштабна військова агресія РФ проти України висунула нові вимоги до всебічної підготовки військовослужбовців, зокрема психологічної підготовки до бойових дій. Рух до відповідності стандартам НАТО підтверджує і досвід ведення бойових дій підрозділами ЗС України. Впровадження новітніх науково обґрунтованих підходів щодо підготовки персоналу надає необхідний імпульс позитивним змінам у війську, що воює, стає потужним трендом підвищення ефективності військовослужбовців на полі бою.

Огляд літератури. В армії США доктрина стратегії та управління розглядає людський чинник як головний у забезпеченні високої боєздатності військових частин та підрозділів. Основними стратегічними пріоритетами розвитку армії визначені – підготовка командного складу з високою адаптивністю та підготовка високопрофесійного особового складу. Основною підтримання високої боєздатності військовослужбовців визначено формування системи психологічної стійкості ("resilience") до потенційно травмуючих чинників професійної діяльності та превенції негативних наслідків впливу бойового та оперативного стресу (Army U.S., 2014).

В армії США запроваджено доктрину контролю бойового й оперативного стресу (*Combat and Operational Stress Control*, COSC). Реалізацію доктрини покладено на медичне командування (MEDCOM). Програма контролю бойового стресу Армії США врегульована польовими статутами 4-02.51 "Контроль бойового стресу" (липень 2006 р.) і 6-22.5 "Настанова для військових керівників і солдатів щодо бойового стресу" (березень 2009 р.). У контексті відповідальності командирів за забезпечення підготовки підрозділів до розгортання діють вимоги польового статуту 6-22 "Розвиток лідерства".

Програма COSC базується на програмі "Бойовий розум" ("Battlemind") і є фактично її системною модернізацією, виходячи із сучасних вимог. "Battlemind" вико-

ристовує у психологічній підготовці ряд країн НАТО, у тому числі Канада та Велика Британія. Окремі модулі "Battlemind" можна знайти в програмах підготовки психологічної стійкості майже всіх армій НАТО. Під час проходження окремих модулів військовослужбовців навчають практикам входження у стани "потокової свідомості", у яких, на думку дослідників, відбувається досягнення найбільших показників розумової та фізичної продуктивності, що може сприяти підвищенню ефективності військовослужбовців в екстремальних та бойових ситуаціях (Чиксентмігаї, 2017).

Аналіз свідчить, що психологічні заходи підготовки, підтримки, допомоги та реінтеграції військовослужбовців армій країн НАТО (на прикладі США, Великої Британії, Канади, ФРН) проводять у три етапи: 1) період підготовки (Pre-deployment); 2) цикл розгортання військових частин (Deployment); 3) період повернення до пунктів постійної дислокації (Post-deployment).

Реалізація програми COSC від роти до батальйону в основному покладена на командирів, немедичний допоміжний персонал (Peers) та капеланів у батальйонах. У бригадах командирам за їхнім запитом передбачено допомогу мобільних груп спеціальних медичних підрозділів з контролю бойового та оперативного стресу. Мобільні групи починають роботу з проведення психологічних заходів підготовки безпосередньо перед передислокацією частини в район розгортання. Заходи передбачають знайомство з командуванням та особовим складом, проведення оцінювання підрозділу, проведення психологічної едукативної з особовим складом та інструктування немедичного персоналу (Peers), доповідь командування щодо готовності особового складу до циклу розгортання.

Програма COSC модернізується в напрямку стратегії "Армійська родина" (Army Family), що спрямована на формування військових підрозділів за "сімейним" типом. Із 2016 р. впроваджується програма розвитку армії майбутнього "Сила 2025" (Force 2015 and beyond, 2014), що

містить систему циклічної підготовки та укомплектування військових підрозділів як єдиних колективів (Army Force Generation, ARFORGEN).

Програми COSC взаємодіють з комплексною програмою "Всебічний фітнес військовослужбовців та сім'ї" (Comprehensive Soldier & Family Fitness, 2014), заходи якої проводяться в усіх військових частинах та установах армії США (Harms et al., 2013). У реалізації програми використовують сучасні підходи щодо розвитку психологічного резилієнсу у військовослужбовців та членів їхніх сімей (Котлер, & Уіл, 2019; Чиксентмігаї, 2017; Csikszentmihalyi, 2022; Seligman, 1998; Seligman, & Kellerman, 2023).

В умовах розвитку науково-технічного прогресу приділяється велика увага використанню технічних розробок з метою підвищення ефективності людського чинника, військового персоналу. Приоритетним напрямом у цій галузі визначено розробку та впровадження у практику систем зворотного біологічного зв'язку. До розробки подібних систем залучаються фахівці IT-індустрії, бізнес-проекти та стартапи.

Система тренування стійкості (resilience) до стресу (*Stress Resilience Training System, SRTS*) була розроблена командою з компанії Perceptronics Solutions Inc. (Шерман-Оукс, Каліфорнія) за участі Interactive Inc. (Сан-Дієго, Каліфорнія) та Інституту HeartMath (Долина Боулдер, Каліфорнія) як малий інноваційний бізнес-проект за фінансування Агенства провідних досліджень у галузі оборони (DARPA) та Управління військово-морських досліджень (ONR). Метою проекту було створення легкого автономного та мобільного комплексу для тренування психологічної стійкості до бойового та оперативного стресу, який можна використовувати для індивідуальних тренувань військовослужбовців та цивільного персоналу. Ефективність використання системи SRTS була позитивно оцінена в університеті Джорджа Мейсона (Фейрфакс, штат Вірджинія). Методику було валідизовано у Центрі бойового та оперативного стресу ВМС США та Бюро медицини і хірургії ВМС США (Cohn et al, 2013).

Мета та завдання дослідження. Вивчення досвіду проведення психологічних заходів підготовки персоналу до ефективної діяльності в бойових умовах в арміях інших країн світу з метою визначення методологічних підходів для впровадження у практику підготовки військовослужбовців ЗС України.

Методи

Джерельну базу дослідження утворюють документи армії країн НАТО, фахова література в галузі психології, публікації у фахових психологічних виданнях. Використано метод оглядово-аналітичного дослідження літератури – для з'ясування методологічних підходів щодо організації психологічних заходів підготовки персоналу армії країн НАТО.

Результати

В армії США та інших країн НАТО прийняті сумісні системи підготовки особового складу, які регламентуються стандартами НАТО та національними нормативними актами. Психологічна підготовка розглядається з точки зору моделі психологічного фітнесу (Cornum et al, 2011). Психологічний фітнес позиціонується як інтеграція й оптимізація психічних, емоційних і поведінкових здібностей та можливостей для оптимізації продуктивності й зміцнення стійкості військовослужбовців. Фахівцями запропоновано модель військово-професійних вимог і ресурсів (*military demand-resource, MDR*) як інтегровану модель психологічного фітнесу для збройних сил. Модель вказує на важливість ідентифікації

військово-управлінських та інформаційно-доказових змінних, а також вибір оперативних заходів для досягнення психологічної стійкості (resilience) та ефективності. Модель об'єднує роль внутрішніх (особистісних) та зовнішніх (екологічних) ресурсів, зокрема для розвитку, підтримки і відновлення психологічних ресурсів, необхідних до підтримання фізичної форми та здоров'я. Адекватна увага до психологічної складової має вирішальне значення для досягнення балансу розуму та тіла (mind-body balance) відповідно до сучасних вимог загального фітнесу для військовослужбовців (Williams, Zinsser, & Bunker, 2010).

Згідно з вимогами стандарту НАТО 2565 "Психологічне керівництво командирам у циклі розгортання" (Stanag 2565 MEDSTD, 2011) психологічний фітнес спрямований на формування і підтримку: психологічної готовності (psychological readiness) протистояти викликам, що пов'язані з розгортанням; психічної витривалості (Mental Hardiness); психологічної стійкості (Resilience) і психічної сили (Mental Toughness).

Психологічна готовність (Psychological Readiness) розглядається в аспектах індивідуальної готовності (Personal Readiness), готовності підрозділу (Unit Readiness) та готовності сім'ї (Family Readiness). Найбільш критичним компонентом психологічної готовності до циклу розгортання вважається готовність сім'ї (Family Readiness). Тому психосоціальний супровід сім'ї визначений як пріоритетне завдання командирів.

У Збройних силах Канади реалізовано власну програму психологічної підготовки на основі формування психологічної стійкості (resilience) "Шлях до психологічної готовності" (Road to Mental Readiness, R2MR) (Lee, Sudom, & Zamorski, 2013). Вона складається з двох тренінгів – тренінгу підготовки до розгортання (Pre-Deployment Training) та тренінгу після повернення з розгортання (Post-Deployment Training).

Заходи підготовки до розгортання (Pre-Deployment Training) проводяться в три етапи: *перший етап* проводиться в навчальних аудиторіях і передбачає теоретичну підготовку; *другий етап* передбачає практичне застосування отриманих інструкцій під час оперативних вправ; *третій етап* стосується роботи із сім'ями військовослужбовців, що залучаються до розгортання.

Заходи після повернення з розгортання передбачають *четвертий етап* – проведення декомпресії підрозділів, що брали участь у розгортанні, у визначених місцях відновлення боєздатності (Third Location Decompression, TLD); *п'ятий етап* – проведення декомпресії у пунктах постійної дислокації із залученням сімей військовослужбовців (Home Location Decompression, HLD) (Wood, & Charbonneau, 2017).

У Збройних силах Франції завдання психологічної підготовки військовослужбовців до місії регулюються Директивою начальника Штабу ЗС Франції PIA 01-301 № 000788 1997 р. "Щодо психологічної підтримки особового складу, що бере участь у зовнішніх операціях" (*Soutien psychologique du personnel engagé dans des opérations extérieures, OPEX*). Відповідно до положень зазначеної Директиви головним завданням психологічної підтримки є зменшення напруги будь-якого походження (індивідуальної, колективної, організаційної), яка впливає на особовий склад під час участі в зовнішній операції, для:

- збільшення індивідуальних і колективних можливостей під час протистояння особливому або ворожому оточенню;

• виконання поставлених завдань із найменшими затратами (людськими та матеріальними).

Згідно з вимогами документа психологічна підтримка – це скоординована діяльність командування, метою якої є сприяння виконанню завдань підрозділами, що беруть участь у зовнішніх операціях, інтегруючи всі аспекти "людського оточення" ("*l'environnement humain*"). Зазначені дії здійснюються у таких сферах:

- забезпечення операційних можливостей;
- попередження, подолання та вирішення антагоністичних і конфліктних ситуацій;
- забезпечення індивідуальної та колективної психологічної рівноваги;
- врахування чинників психологічного стану.

Психологічна підтримка здійснюється постійно, починаючи від підготовки особового складу до участі в зовнішній операції і закінчуючи поверненням з неї.

Психологічна підтримка насамперед ґрунтується на відповідальності командування, гаранта згуртованості, на операційній ефективності та забезпеченні безпеки особового складу.

Психологічна підтримка базується на взаємодії:

- офіцерів з "людського оточення", кожного підрозділу або формування;
- медичного корпусу (медиків підрозділів, психіатрів та Медичної служби ЗС);
- офіцерів-експертів у спеціальних сферах (офіцерів-соціологів, офіцерів-спеціалістів із психології на робочому місці та діяльності організацій, антропологів, етнологів);
- інших членів військових структур (капеланів, представників категорій військовослужбовців, соціальних асистентів).

Дії командування можуть здійснюватися за шістьма напрямками:

- 1) підготовка кадрів, виконавців і підрозділів (операційна підготовка): базується на постійній увазі до важливості врахування в роботі питання "людське оточення";
- 2) супроводження особового складу, який бере участь у зовнішній операції: дії забезпечуються командним складом, який бере безпосередню участь у контролі стресових навантажень на о/с та працює з офіцерами спеціалістами в людській (соціальній) сфері, медиками підрозділів та психіатрами. Під час участі в зовнішніх операціях такі дії здійснюються постійно у взаємодії із частинами, звідки були відправлені підрозділи;
- 3) персональна підтримка військовослужбовців та їхніх сімей: дії базуються на створенні командуванням частин, звідки було відправлено підрозділ, "відділення сімей", у взаємодії з Медичною службою ЗС та спеціалістами із соціальних відносин. "Відділення сімей" створюється та працює під час підготовки підрозділів до участі в зовнішній операції, під час проведення операції та після повернення з ТВД і реінтеграції військовослужбовця до свого підрозділу;
- 4) розвиток відділення надання допомоги пораненим та посилення його міжвидового характеру;
- 5) координація й аналіз заходів психологічної підтримки дій, заснованих на підтриманні діалогу та постійній узгодженості роботи з медиками та різними спеціалістами із соціальних питань, метою чого є полегшення процесу виконання завдань з урахуванням медичної таємниці та особливостей характеру кожного військовослужбовця;

б) накопичення досвіду та висновків, зроблених після участі в операціях для створення справжнього банку даних.

Для постійного ведення вказаної роботи, одночасно на театрі проведення зовнішньої операції і в частині, звідки було відправлено підрозділ, командування опирається на діяльність офіцерів із "людського оточення", у взаємодії з Медичною службою та спеціалістами у цій області. У кожному штабі командування та підрозділах, які беруть участь у зовнішніх операціях, існує посада офіцера з "людського оточення". На такі посади призначають досвідчених старших офіцерів, які пройшли підготовку із психології та соціології (короткі курси).

Завданнями офіцера з "людського оточення" є:

- проведення аналізу соціально-психологічних, індивідуальних або колективних даних "людського оточення";
- підготовка доповідей щодо морального стану під час та по закінченні операції;
- підтримання зв'язків із частиною, звідки було відправлено підрозділ, та сім'ями військовослужбовців;
- розробка пропозицій та введення в дію відповідно до директив командування всіх засобів, спрямованих на підтримання морального і психологічного стану в підрозділі або його встановлення до найкращого рівня.

Організація та проведення психологічних заходів підготовки армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ) здійснюється за стандартами та досвідом армії США. В армії оборони Ізраїлю психологічні заходи підготовки спрямовано на поведінку військовослужбовця до бою і під час бою. Як і в армії США, командир відповідає за психологічну готовність та стійкість підлеглих. У процесі бойової підготовки відбувається навчання підлеглих за допомогою візуальної діагностики виявляти основні психологічні проблеми у комбатантів. Командирів навчають алгоритму дій за стану бойового шоку у підлеглих. Під час проведення рольових ігор опрацьовуються найрізноманітніші ситуації щодо візуалізації й аудіолізації бойового шоку і травм війни. Знання про надання першої психологічної допомоги отримують всі категорії військовослужбовців (Iversen et al., 2023).

Цікаво, що в Армії оборони Ізраїлю призовники самі обирають місце своєї служби. Майбутній солдат проходить тестування в межах професійного психологічного відбору, за результатами якого йому пропонують перелік військових спеціальностей. Із цього переліку призовник може обрати три позиції, на яких буде проходити подальшу військову службу відповідно до потреб армії. Цей принцип відбору позитивно впливає на мотивацію призовника та ефективність проходження ним військової служби.

Загальна психологічна підготовка проводиться у межах бойової підготовки. Кожен військовослужбовець проінформований про всі заходи психологічної підготовки за рік. Курс молодого бійця в Армії оборони Ізраїлю триває сім місяців. За цей період у військовослужбовців розвивають навички рукопашного бою, боксу, карате (відводиться 2 год на тиждень). Латентна функція цих заходів – сформувати у військовослужбовців впевненість, агресивність у поведінці й тим самим максимально закріпити навичку "реакцію на контакт". Три тижні триває вогнева підготовка. Військовослужбовці навчаються вести вогонь з усіх видів зброї й за будь-яких обставин. Слід зауважити, що під час курсу молодого бійця армія готується за єдиною програмою бойової підготовки. Вісім годин на тиждень відводиться для навчання військовослужбовців (незалежно від виду чи роду військ)

корегуванню вогню артилерії. Особливість Армії оборони Ізраїлю – мінімальна увага до строевої підготовки. Важливим елементом психологічної підготовки є особиста зброя: солдат Армії оборони Ізраїлю отримує зброю під час вступу на військову службу і повертає її лише після звільнення в запас. Навіть відпустка додому на вихідні здійснюється зі зброєю (Ben-Shalom, & Fox, 2009).

Військовослужбовці сил спеціального призначення навчають, як рятувати льотчиків, що здійснили вимушене катапультивання, як визначити терориста в натовпі, як діяти в густонаселених містах, на вузькій вулиці. Під час польових виходів військовослужбовці навчаються виживати в умовах обмежених запасів продовольства, раціонально використовувати час, ефективно взаємодіяти в системі "свій – чужий". На весь період польового виходу (7–9 днів) заборонено паління цигарок. Оскільки Армія оборони Ізраїлю має на озброєнні найновіші засоби розвідки, пристрої нічного бачення, то військовослужбовці постійно готуються до наступу виключно в нічний час.

Серед родів військ в Армії оборони Ізраїлю найбільш почесно бути піхотинцем. Піхота повинна швидко долати великі відстані. Щоденно піхотинець проходить до 8 км. Новобранець на другий день курсу молодого бійця вже повинен здолати цю відстань. Закінчуються збори тим, що піхотинець долає відстань тривалістю 70–100 км. Таку ж відстань, у пішому порядку, повинні бути готовими здолати танкісти, артилеристи, зв'язківці та інші представники інших родів військ.

Після проходження відповідних курсів військовослужбовець – кандидат на посаду командира – повинен виконувати впродовж 46 год без сну цілий комплекс заходів (непомітно, у складі групи, висунутись у визначений район, виконати бойове завдання, а по його завершенню (на той час 45 год 45 хв, військовослужбовець провів без сну) він повинен, перед аудиторією, яка також не відпочивала, провести 15-хвилинну лекцію на довільну тему). При цьому ні сам лектор, ні слухачі не повинні заснути. В іншому випадку підготовка починається спочатку (Ben-Shalom, & Fox, 2009).

Спостерігаючи зростання впливу Китаю на світовій політичній сцені та розвиток військового потенціалу, виникає необхідність аналізу методів і засобів психологічного забезпечення військ, психологічної підготовки військовослужбовців Народно-визвольної армії Китаю до умов сучасної війни. Закритість суспільства обмежує доступ до багатьох джерел у КНР, але загальну картину розвитку військової психології можна оцінити за публікаціями в західних джерелах. Необхідно зазначити, що незважаючи на наукове ґрунтування китайської психології на традиційних засадах філософії даосизму, конфуціанства та буддизму, сучасний розвиток прикладної психології взагалі, військової психології зокрема, базується на західних психологічних ідеях та здобутках. Співробітництво китайських та американських психологів, яке було започатковано під час Другої світової війни, незважаючи на подальші політичні події мало позитивні наслідки. *По-перше*, китайські психологи отримали колосальний досвід у галузі професійного психологічного відбору під керівництвом провідних вчених США. *По-друге*, група китайських психологів мала можливість навчання в американських та європейських вишах. *По-третє*, це співробітництво обумовило на подальші роки орієнтацію китайської психології на методологію, практику та технології американської психології (Peng et al., 2012). Згідно з доступними джерелами найбільш ефективними напрямками військово-психологічної науки та практики у Китаї є професійний психологічний відбір та теорія і практика

психологічної війни (Shi et al., 2013). Таким чином, психологічна підготовка військовослужбовців до бойових дій у китайській армії розвивається в напрямі розвитку технологій психологічної стійкості персоналу та психологічного впливу на противника.

Після впровадження в армії США програми Всебічного фітнесу солдата і сім'ї (CSF2) китайські військові фахівці почали вивчати процеси розвитку психологічної стійкості (пружності – resilience) методологію і технології спеціальних психологічних тренінгів (Peng et al., 2014). Традиційним залишається увага до бойової та психологічної підготовки, особливо підготовки особового складу спецпідрозділів. Із китайськими військовослужбовцями проводяться спеціальні тренінги у складних природно-географічних та кліматичних умовах, в умовах екстремально високих та низьких температур середовища, у горах, пустелях, гірсько-лісній місцевості, в акваторіях річок та морів. Акцентується увага не лише на розвиток психологічних та бойових якостей, але і на оптимізацію психологічних характеристик військових підрозділів.

Китайські фахівці вивчають сучасні тенденції щодо психодіагностики та моніторингу розвитку психологічної стійкості (Resilience). Із метою використання в системі професійного психологічного відбору та психологічної підготовки військовослужбовців було проведено психометричне оцінювання та адаптація шкали стійкості (пружності) Коннора–Девідсона (Yuanjun et al., 2016).

За даними масштабного психологічного дослідження впливу екстремальної обстановки на психічний стан та діяльність військовослужбовців, що аналізувалося у чотирьох видах екстремальної діяльності (ліквідація наслідків землетрусу, гірський тренінг, забезпечення соціальної стабільності в районі, інтенсивний тренінг), екстремальна обстановка є причиною виникнення гострого стресу у військовослужбовців. Найбільший рівень стресу діагностований у групі гірського тренінгу, де до фізичного та кліматичного навантаження додалася гіпоксія. Найбільший вплив здійснювався на когнітивний та емоційний кластери, більш менший – поведінковий та психіатричний кластери. За результатами дослідження вчені зробили висновок про необхідність невідкладних психологічних інтервенцій з метою превенції розвитку у військовослужбовців хронічного стресу та посттравматичного стресового розладу (Huang et al., 2014).

Із метою вдосконалення психологічної підготовки військовослужбовців до бойових дій китайськими дослідниками було проведено мета-аналіз чинників ризику ПТСР із залученням ветеранів. Аналіз показав, що суттєвими чинниками розвитку ПТСР є безпосередні бойові, бойові та післябойові події, тяжкість травми та несприятливі життєві події. Таким чином, для прогнозу ПТСР необхідно більше уваги приділяти особистісним змінним та чинникам середовища. Командири повинні забезпечувати безперервну підтримку військовослужбовців до, під час та після розгортання (Lei et al., 2015). Цей підхід відповідає американській системі підготовки, підтримки та реінтеграції військовослужбовців у циклі розгортання.

Предметом наукового аналізу китайських дослідників стала актуальна проблема посттравматичного зростання. У дослідженні було використано опитувальник стійкості Коннора–Девідсона (CD-RISK), Опитувальник посттравматичного зростання (PTGI), шкала регуляції емоцій (ERS), шкала позитивних та негативних афектів (PANAS), опитувальник регуляції емоцій (ERQ). Дослідники встановили, що посттравматичне зростання має значущі позитивні кореляції з психологічною стійкістю, регуляцією процесів гальмування та адаптивного

реагування, позитивними емоціями та когнітивним оцінюванням. На думку фахівців, результати дослідження дозволяють прогнозувати ймовірність посттравматичного зростання у військовослужбовців (Lei et al., 2015).

Таким чином, досвід армій провідних країн світу, у першу чергу, США та НАТО, є тим шансом, що дозволить ЗС України залишити у минулому радянські підходи щодо організації психологічного забезпечення, психологічної підготовки тощо, стати конкурентними, а не наслідуваними у процесі розвитку військової психологічної науки взагалі, психологічних заходів підготовки зокрема.

Дискусія і висновки

Теоретико-методологічний аналіз проблеми психологічних заходів підготовки в ЗС України та армій країн світу дозволяє констатувати:

1. Результати аналізу свідчать про необхідність більш ефективної координації зусиль відповідних структур ЗС України для наближення психологічних заходів підготовки військовослужбовців до стандартів НАТО, створення комплексних програм підвищення ефективності всебічної підготовки військових підрозділів до діяльності в бойових умовах, розробки та впровадження програми підготовки інструкторів з бойової підготовки щодо розвитку необхідних психологічних компетентностей, системи психологічної едукції з проблем психологічного забезпечення та психологічної підготовки для керівників всіх рівнів, командирів військових частин та підрозділів.

2. Системний підхід, що дозволяє розглядати заходи підготовки (Pre-deployment), підтримки (Deployment) та реінтеграції (Post-deployment) як єдиний цикл розгортання, що базується на нормативному закріпленні ролі командира як головного центру прийняття рішень щодо підготовки особового складу, превенції та вирішення проблем гуманітарного напрямку. Іншим базовим принципом є використання єдиних алгоритмів і методів, які поєднують різні методологічні підходи, що використовують фахівці задля виконання конкретних завдань для досягнення максимальної ефективності проведених психологічних заходів. Цьому сприяє формування згідно з доктриною контролю бойового й оперативного стресу (*Combat and Operational Stress Control*, COSC) міждисциплінарних фахових груп для супроводу військових підрозділів під час розгортання, що спроможні надавати військовослужбовцям широкий спектр послуг психологічної допомоги, підтримки та реінтеграції в районі виконання завдань.

3. Основними пріоритетами підготовки армії США визначені – підготовка командного складу з високою адаптивністю та підготовка високопрофесійного особового складу. Основою психологічної підготовки військовослужбовців є формування психологічної стійкості ("resilience") до потенційно травмуючих чинників професійної діяльності та превенція негативних наслідків впливу бойового й оперативного стресу. Окремий напрям психологічної підготовки – створення психологічних умов для стимулювання посттравматичного розвитку (*Post Traumatic Growth*, PTG) у військовослужбовців унаслідок перебування в зоні бойових дій, превенція виникнення ПТСР (PTSD).

4. Особливістю підготовки армій НАТО є комплексність і модульність. У структурі підготовки не визначено психологічну підготовку як окремих видів підготовки, заходи з якої належать до загальної психологічної підготовки і покладені на командирів підрозділів та реалізуються в програмах бойової підготовки. Спеціальні психологічні програми реалізуються фахівцями на запит командирів військових частин. У країнах НАТО реалізовані різні

програми проекти, нормативними документами НАТО регламентуються лише питання щодо взаємодії військових підрозділів різних країн.

Список використаних джерел

- Котлер, С., Уіл, Д. (2019). *Викрадачі вогню: Таємна революція змінених станів*. 2 вид. Yakaboo Publishing.
- Чиксентмігаї, М. (2017). *Потік. Психологія оптимального досвіду*. Клуб Сімейного дозвілля.
- Army U.S. (2014). *Army Strategic Planning Guidance*. Army Plan.
- Ben-Shalom, Uzi, & Fox, Shaul. (2009). Military Psychology in the Israel Defense Forces. *Armed Forces & Society*, 36(1), 103–119. <https://www.jstor.org/stable/48608862>
- Comprehensive Soldier & Family Fitness. (2014). *Army Regulation 350-53*. Headquarters, Department of the Army.
- Cornum, Rh. et al. (2011). Comprehensive Soldier Fitness. *American Psychologist*, 66(1), 4–9.
- Cohn, J.V. et al. (2013). Stress resilience training system (SRTS). *Proceedings of the 2013 Human-Computer Interaction International Conference* (Las Vegas, July 22–26).
- Csikszentmihalyi, M. (2022). *Flow. The Psychology of Happiness*. Rider & Co.
- Force 2015 and beyond. (2014). *Win in a Complex World. U.S. Army Training and Doctrine Command (TRADOC)*. Headquarters Department of the Army.
- Harms, P.D. et al. (2013). *The Comprehensive Soldier and Family Fitness Program Evaluation*. Report #4: Evaluation of Resilience Training and Mental and Behavioral Outcomes. April.
- Huang, P., Zhang, T., Miao, D., & Zhu, X. (2014, November, 20). Acute stress responses in Chinese soldiers performing various military tasks. *International Journal of Mental Health Systems*.
- Iversen, Zev A., Tikotzki Moshe Almagor, & Kurman, Jenny. (2023). Psychological resilience: Predictors and measurement among Israel Defense Force combat officer candidates. *Military Psychology: the official journal of the Division of Military Psychology, American Psychological Association*, 35(6), 493–506. <http://doi.org/10.1080/08995605.2022.2127986>
- Lee, J.E.C., Sudom, K.A., & Zamorski, M.A. (2013, July). Longitudinal analysis of psychological resilience and mental health in Canadian military personnel returning from overseas deployment. *Journal of Occupational Health Psychology*, 18(3), 327–337. <http://doi.org/10.1037/a0033059>
- Lei, Shi, Yongju, Yu, Li, Peng, Botao, Liu, Yi, Miao, Min, Li, & Xue, Lv. (2015). Posttraumatic Growth in Fresh Medical Cadets after Military Training and its Influencing Factors. *Journal of Psychiatry*, 18(3). <https://www.walshmedicalmedia.com/open-access/posttraumatic-growth-in-fresh-medical-cadets-after-military-training-and-its-influencing-factors-29168.html>
- Peng, L., Zhang, J.J., Li M., Li, P.P., & Zhang Y. et al. (2012). Negative life events and mental health of Chinese medical students: The effect of resilience, personality and social support. *Psychiatry Res.*, 196, 138–141. <http://doi.org/10.1016/j.psychres.2011.12.006>
- Peng, L., Li, M., Zuo X, Miao, Y, & Chen, L, et al. (2014). Application of the Pennsylvania resilience training program on medical students. *Personality and Individual Differences*, 62, 47–51. <http://doi.org/10.1016/j.paid.2014.01.006>
- Seligman, M. (1998). *Learned Optimism*. Pocket Books.
- Seligman, M., & Kellerman, G.R. (2023). *Tomorrowmind*. Business & Economics.
- Shi, L., Chen, L., Bi, J.Y., Li, M., & Qian, J.J. et al. (2013). *Resilience of Students and Life Adaptation in Military University*. *China Journal of Health Psychology*, 8, 1272–1274.
- Stanag 2565 MEDSTD. (2011). *A Psychological guide for Leaders Across The Deployment cycle*. NATO Standardization Agency.
- Williams, J. M., Zinsser, N., & Bunker, L. (2010). Cognitive techniques for building confidence and enhancing performance. *Applied Sport Psychology* (6th ed.). McGraw-Hill, 305–335.
- Wood, V. M., & Charbonneau, D. (2017). Gender, self-efficacy, and warrior identification in Canadian Army personnel. *Journal of Gender Studies* 747-758. doi:10.1080/09589236.2017.1301812
- Yuanjun, Xie, Li, Peng, Xin, Zuo, & Min, Li. (2016). The Psychometric Evaluation of the Connor-Davidson Resilience Scale Using a Chinese Military Sample. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0148843>

References

- Army U.S. (2014). *Army Strategic Planning Guidance*. Army Plan.
- Ben-Shalom, Uzi, & Fox, Shaul. (2009). Military Psychology in the Israel Defense Forces. *Armed Forces & Society*, 36(1), 103–119. <https://www.jstor.org/stable/48608862>
- Comprehensive Soldier & Family Fitness. (2014). *Army Regulation 350-53*. Headquarters, Department of the Army.
- Cornum, Rh. et al. (2011). Comprehensive Soldier Fitness. *American Psychologist*, 66(1), 4–9.
- Cohn, J.V. et al. (2013). Stress resilience training system (SRTS). *Proceedings of the 2013 Human-Computer Interaction International Conference* (Las Vegas, July 22–26).
- Csikszentmihalyi M. (2017). *Flow. Psychology of optimal experience*. Family Leisure Club [in Ukrainian].
- Csikszentmihalyi, M. (2022). *Flow. The Psychology of Happiness*. Rider & Co.

Force 2015 and beyond. (2014). *Win in a Complex World. U.S. Army Training and Doctrine Command (TRADOC)*. Headquarters Department of the Army.

Harms, P.D. et al. (2013). *The Comprehensive Soldier and Family Fitness Program Evaluation*. Report #4: Evaluation of Resilience Training and Mental and Behavioral Outcomes. April.

Huang P., Zhang T., Miao D., & Zhu X. (2014, November, 20). Acute stress responses in Chinese soldiers performing various military tasks. 20 November 2014. *International Journal of Mental Health Systems*.

Iversen, Zev A., Tikotzki Moshe Almagor, & Kurman, Jenny. (2023). Psychological resilience: Predictors and measurement among Israel Defense Force combat officer candidates. *Military Psychology: the official journal of the Division of Military Psychology, American Psychological Association*, 35(6), 493–506. <http://doi.org/10.1080/08995605.2022.2127986>

Lee, J.E.C., Sudom, K.A., & Zamorski, M.A. (2013, July). Longitudinal analysis of psychological resilience and mental health in Canadian military personnel returning from overseas deployment. *Journal of Occupational Health Psychology*, 18(3), 327–337. <http://doi.org/10.1037/a0033059>

Lei, Shi, Yongju, Yu, Li, Peng, Botao, Liu, Yi, Miao, Min, Li, & Xue, Lv. (2015). Posttraumatic Growth in Fresh Medical Cadets after Military Training and its Influencing Factors. *Journal of Psychiatry*, 18(3). <https://www.walshmedicalmedia.com/open-access/posttraumatic-growth-in-fresh-medical-cadets-after-military-training-and-itsinfluencing-factors-29168.html>

Peng, L., Zhang, J.J., Li M., Li, P.P., & Zhang Y. et al. (2012). Negative life events and mental health of Chinese medical students: The effect of

resilience, personality and social support. *Psychiatry Res.*, 196, 138–141. <http://doi.org/10.1016/j.psychres.2011.12.006>

Peng, L, Li, M, Zuo X, Miao, Y, & Chen, L, et al. (2014). Application of the Pennsylvania resilience training program on medical students. *Personality and Individual Differences*, 62, 47–51. <http://doi.org/10.1016/j.paid.2014.01.006>

Seligman, M. (1998). *Learned Optimism*. Pocket Books.

Seligman, M., & Kellerman, G.R. (2023). *Tomorrowmind*. Business & Economics.

Shi, L., Chen, L., Bi, J.Y., Li, M., & Qian, J.J. et al. (2013). *Resilience of Students and Life Adaptation in Military University*. *China Journal of Health Psychology*, 8, 1272–1274.

Stanag 2565 MEDSTD. (2011). *A Psychological guide for Leaders Across The Deployment cycle*. NATO Standardization Agency.

Williams, J. M., Zinsser, N., & Bunker, L. (2010). Cognitive techniques for building confidence and enhancing performance. *Applied Sport Psychology* (6th ed.). McGraw-Hill, 305–335.

Wood, V. M., & Charbonneau, D. (2017). Gender, self-efficacy, and warrior identification in Canadian Army personnel. *Journal of Gender Studies* 747–758. doi:10.1080/09589236.2017.1301812

Yuanjun, Xie, Li, Peng, Xin, Zuo, & Min, Li. (2016). The Psychometric Evaluation of the Connor-Davidson Resilience Scale Using a Chinese Military Sample. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0148843>

Отримано редакцією журналу / Received: 16.07.24

Прорецензовано / Revised: 19.07.24

Схвалено до друку / Accepted: 25.07.24

Serhii VASYLIEV, PhD (Psychol.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0001-9752-6006

e-mail: vpp1@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ANALYSIS OF METHODOLOGICAL APPROACHES OF ARMIES OF THE WORLD COUNTRIES IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL TRAINING OF MILITARY PERSONNEL FOR COMBAT OPERATIONS

Background. *The military aggression of the Russian Federation against Ukraine raised new requirements for the comprehensive training of military personnel, in particular, psychological training for combat operations. The movement towards compliance with NATO standards is also confirmed by the experience of conducting combat operations by units of the Armed Forces of Ukraine. The introduction of the latest approaches in training provides the necessary impetus, becoming a trend of increasing the effectiveness of military personnel on the battlefield.*

Methods. *The source base of the research consists of documents of the armies of NATO countries, professional literature in the field of psychology, publications in professional psychological issues. The method of review and analytical research of the literature was used – to find out the methodological approaches to conducting psychological measures for the training of the personnel of the armies of NATO countries.*

Results. *The analysis shows that NATO countries and other developed countries are guided by the developments and experience of the US Army in training military personnel for combat operations. The main priorities for the training of the US Army are the training of command staff with high adaptability and the training of highly professional personnel. The basis of the psychological training of military personnel is the formation of a system of psychological stability ("resilience") to potentially traumatic factors of professional activity and the prevention of negative consequences of combat and operational stress.*

Conclusions. *The results of the analysis indicate the need for more effective coordination of the efforts of the relevant structures of the Armed Forces of Ukraine in order to make the organization of psychological training of military personnel conform to NATO standards.*

Keywords: *psychological training, resilience, psychological fitness, combat stress control, psychological readiness.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 159.9

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.59.40-47>

Катерина КРАВЧЕНКО, канд. психол. наук

ORCID ID: 0000-0002-8140-1759

e-mail: katerina.kravchenko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Ольга СОКОЛІНА, канд. філос. наук

ORCID ID: 0000-0003-0566-8467

e-mail: olha.sokolina@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Ольга ЮРКОВА, доктор філософії

ORCID ID: 0000-0002-5679-6584

e-mail: olha.yurkova@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

РОЗРОБКА МЕТОДИКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ КАНДИДАТІВ НА ПРОХОДЖЕННЯ НАВЧАННЯ ЗА ПРОГРАМОЮ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ

Вступ. Війна, яку розпочала російська федерація проти України, стала викликом для України і вимагає істотних змін у системі підготовки військових кадрів для набуття потужних спроможностей у захисті нашої держави. Однією з категорій військових кадрів, підготовка яких потребує окремої уваги, є офіцери запасу, тому постає необхідність удосконалення й підвищення якості відбору та підготовки офіцерів запасу. Саме тому метою дослідження стало відпрацювання ефективного механізму якісного відбору громадян України, вмотивованих і здатних під час здобуття тактичного рівня військової освіти до опанування військово-професійними та військово-спеціальними компетентностями, обов'язками для типових первинних посад осіб офіцерського складу, які виявили бажання навчатися за програмою підготовки офіцерів запасу.

Методи. Під час дослідження було використано теоретичні методи, застосовані для вивчення та всебічного аналізу науково-теоретичного доробку, що сформувався на сьогодні у межах обраної тематики.

Результати. Запропоновано етапи проведення лонгitudного дослідження відповідно до багаторівневої методики психологічного вивчення громадян України під час конкурсного відбору для проходження військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу. Визначено вимоги до кандидатів на проходження навчання за базовим курсом L-1A, серед яких можна виділити такі: достатній рівень розумових здібностей, психологічна стійкість, аналітичний стиль мислення та наявність організаційних здібностей. Запропоновано критерії оцінювання кандидатів. Розглянуто методологічні засади для подальшого проведення експертного опитування.

Висновки. Розроблена багаторівнева методика психологічного вивчення кандидатів на проходження навчання за програмою підготовки офіцерів запасу надасть можливість оптимізувати процес психологічного вивчення кандидатів на проходження військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу.

Ключові слова: офіцери запасу, програма підготовки офіцерів запасу, військова підготовка офіцерів запасу, психологічне вивчення громадян України, лонгitudне дослідження.

Вступ

Десятирічна війна, розв'язана російською федерацією проти України, стала найбільшим викликом для нашої суверенної держави. Військові дії вимагають істотних змін системи підготовки військових кадрів для набуття потужних спроможностей із захисту України. Однією з категорій військових кадрів, підготовка яких потребує окремої уваги, є офіцери запасу. Тому постає необхідність удосконалення та підвищення якості відбору та підготовки офіцерів запасу. Це зумовлено рядом обставин, а саме: приведення змісту військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу відповідно до потреб та сучасних завдань ЗС України; урахування в системі підготовки досвіду ведення бойових дій; впровадження та набуття особами військово-професійних компетентностей, визначених освітніми програмами курсів професійної військової освіти L-1A (базового курсу) та L-1B (фахового курсу). Ці обставини актуалізують потребу організувати коригування процедури психологічного вивчення кандидатів на проходження програм підготовки (відповідних курсів) офіцерів запасу.

Метою статті є відпрацювання ефективного механізму якісного відбору громадян України, вмотивованих і здатних під час здобуття тактичного рівня військової освіти до опанування військово-професійними та військово-спеціальними компетентностями, обов'язками для типових первинних посад осіб офіцерського складу,

які виявили бажання навчатися за програмою підготовки офіцерів запасу.

Завданнями дослідження є 1) визначення основних етапів лонгitudного (тривалого) дослідження психологічного вивчення кандидатів на проходження навчання за програмою підготовки офіцерів запасу; 2) проведення аналізу вимог до кандидатів на проходження навчання за програмою підготовки офіцерів запасу; 3) формування психологічного інструментарію для вивчення кандидатів на проходження навчання за програмою підготовки офіцерів запасу (у т.ч., вдосконалення програмного забезпечення PSY-prof з урахуванням зазначених вище потреб); 4) проведення експертного опитування відповідно до предмета досліджень.

Огляд літератури. Питанню навчання і виховання майбутніх офіцерів, формуванню необхідних професійних компетентностей, а також розвитку їхніх особистісних професійно-важливих якостей, присвячена значна кількість наукових досліджень. У першу чергу це праці таких педагогів і психологів, як: І. Бех, Г. Васянович, С. Гончаренко, М. Данилов, А. Дьомін, Л. Занков, І. Зязюн, Л. Карамушка, Г. Костюк, В. Кремень, В. Лутай, О. Молл, В. Моляко, М. Нецадим, Н. Ничкало, О. Романовський, О. Савченко, С. Сисоєва, О. Сухомлинська, В. Ягупов, М. Ярмаченко та інші. Особливу увагу слід приділити напрацюванням цих науковців. І. Беліков та інші однією з найважливіших у структурі професійної

компетентності для офіцерів ЗС України називають організаційну компетентність, сформованість якої дає їм змогу якісно організувати виконання завдань як особовим складом, так і свою власну управлінську діяльність (Беліков, 2023). С. Марченков акцентує увагу на важливості формування інформаційно-аналітичної компетентності у майбутніх офіцерів (Марченков, 2021). В. Ягупов, Р. Лиман та В. Білошицький вказують на значення саме аналітичного мислення в переліку лідерських компетентностей офіцера за досвідом західних країн НАТО (Ягупов, Лиман, & Білошицький, 2024). Вивчаючи проблемні питання у прийнятті командирських рішень під час управлінської діяльності, П. Жупінський, Р. Тимошенко, А. Фатальчук, В. Шемчук та С. Поздишев акцентують увагу на достатньому рівні розумових здібностей офіцерів (Жупінський, Тимошенко, & Фатальчук, 2016; Шемчук, 2012; Поздишев, 2015). Окрему увагу приділено рівню психологічної стійкості (стресостійкості, нервово-психічної стійкості) офіцерів, яка є одним із ключових аспектів у керуванні підрозділом в умовах ведення бойових дій (Клочков, 2022; Кравченко, 2022; Гутовська, 2022).

Отже, аналіз наукових джерел дозволяє визначити перелік психологічних характеристик та здібностей, якими мають володіти офіцери ЗС України: психологічна

стійкість, достатній рівень розумових здібностей, аналітичний тип мислення та організаційні здібності.

Методи

Для розв'язання поставлених завдань у процесі написання наукової статті використовувались такі методи: аналізу, синтезу, класифікації та оглядово-аналітичний метод. Використання цих методів дозволило вивчити напрузовані в зазначеній галузі, провести огляд та аналіз отриманих іншими вченими даних з метою їх подальшої систематизації.

Результати

Військово-професійна діяльність офіцера ЗС України є специфічною з огляду на педагогічні, психологічні, соціальні, моральні та інші аспекти, які пов'язані з необхідністю ухвалення самостійного, вираженого й обґрунтованого рішення як в умовах повсякденної життєдіяльності військових частин, так і під час виконання бойових завдань.

Виходячи з існуючої системи підготовки кандидатів на проходження навчання за програмою підготовки офіцерів запасу виникає потреба розроблення "Багаторівневої системи психологічного вивчення осіб, які навчаються за програмою офіцерів запасу" (табл. 1).

Таблиця 1

Багаторівнева система психологічного вивчення осіб, які навчаються за програмою офіцерів запасу

Терміни навчання	1 рік		1 рік		1 рік	
Рівні навчання	БЗВП	Рівень 1. Психологічне вивчення кандидатів на проходження базового курсу тактичного рівня L-1A	L-1A	Рівень 2. Психологічне вивчення кандидатів на проходження базового курсу тактичного рівня L-1B	L-1B	Рівень 3. Психологічне вивчення – аналіз відгуків на випускників
"Багаторівнева система психологічного вивчення осіб, які навчаються за програмою офіцерів запасу"						
Етапи лонгітюдного дослідження щодо психологічного вивчення осіб, які навчаються за програмою офіцерів запасу	1 етап		2 етап		3 етап	

Метою створення багаторівневої системи психологічного вивчення осіб, які навчаються за програмою офіцерів запасу (далі – БСПВ) є підвищення якості підготовки військових кадрів шляхом додаткового вивчення їх психологічних характеристик із подальшими рекомендаціями щодо проходження навчання.

БСПВ може функціонувати за наявності таких умов:

- 1) проходження базової загальної військової підготовки (далі БЗВП) є обов'язковим для всіх громадян України чоловічої статі, а жінкам – за бажанням;
- 2) проходження первинної військової підготовки має відбуватися за рахунок коштів державного бюджету.

БСПВ складається з трьох рівнів (табл. 1).

Рівень 1. Психологічне вивчення, яке проводиться після проходження БЗВП (по завершенню першого року

основного навчання) і дає можливість рекомендувати слухачам продовжити навчання за програмою підготовки офіцерів запасу (а саме, проходження базового курсу L-1A) або продовжити навчання за програмою підготовки осіб сержантського складу.

Рівень 2. Психологічне вивчення, яке проводиться після другого року навчання слухачів і дає можливість рекомендувати слухачам продовжити навчання за програмою підготовки офіцерів запасу (а саме, проходження фахового курсу L-1B) за напрямками підготовки офіцерів командної ланки або офіцерів підрозділів забезпечення.

Рівень 3. Психологічне вивчення на цьому рівні передбачає аналіз відгуків на випускників з місця їхнього несення служби (**у разі, якщо їх буде призвано**).

Ураховуючи потребу в наявності багаторівневої системи психологічного вивчення і вже існуючі напрацювання у вигляді керівних документів (Міністерство оборони України, 2009, 2022; Кабінет Міністрів України, 2012; МОУ, МОЗУ, МОНУ, 2016; МОУ, МОНУ, 2015) є необхідність у додатковому дослідженні, яке надасть можливість вдосконалити запропоновану БСПВ, визначити переваги й недоліки її впровадження та буде складатися з декількох етапів лонгітюдного методу дослідження.

Сутнісна ознака лонгітюдного методу полягає в процедурній організації психологічного дослідження з метою більш змістовного відображення предмета дослідження. Цей метод задає періодичність, послідовність і

системність експериментального процесу психологічного пізнання конкретного явища (Конверський, 2010).

Лонгітюдний (від лат. *тривалість*) **метод дослідження**, який характеризується тим, що протягом тривалого часу послідовно і з певною періодичністю вивчаються конкретні показники одних і тих самих респондентів. При цьому, для збору фактичного матеріалу можуть застосовуватися найрізноманітніші психодіагностичні інструментарії (Конверський, 2010; Туриніна, 2018).

Отже, лонгітюдним дослідження щодо психологічного вивчення осіб, які навчаються за програмою підготовки офіцерів запасу, є серія зрізів через визначений проміжок часу. Це дослідження проходить у три етапи, які можна зобразити, як на рис. 1.

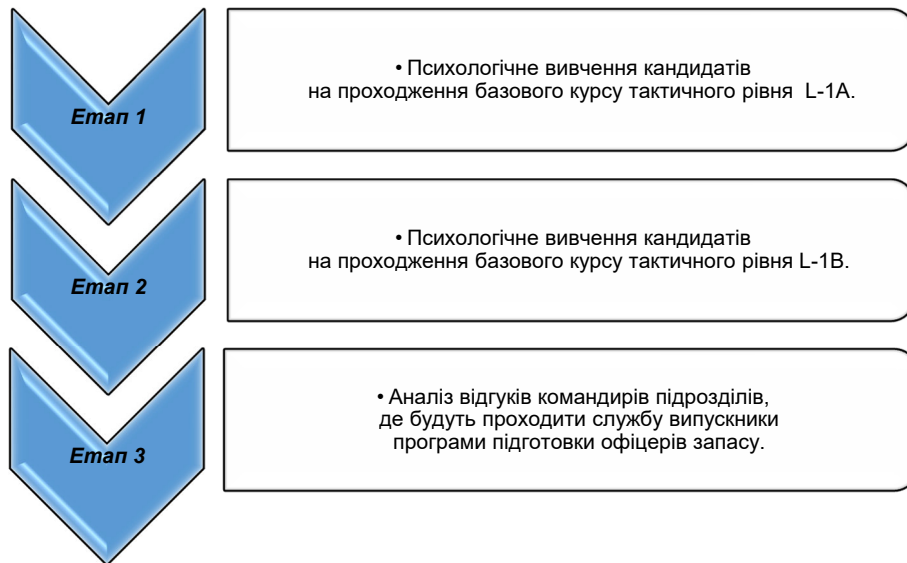

Рис. 1. Етапи психологічного вивчення кандидатів на проходження навчання за програмою офіцерів запасу

Психологічне вивчення *етапу 1* проходить по закінченню БЗВП. Він має на меті дослідити розумові здібності, рівень стресостійкості та набуті в процесі освоєння курсу БЗВП знаннями, вміннями, навичками та індивідуально-психологічними якостями кандидатів. Результатом дослідження стане диференціація та виявлення тих слухачів, які мають потенціал освоїти програму підготовки L-1А. Такі кандидати в подальшому отримуватимуть офіцерське звання. Кандидатам, які за своїми індивідуально-психологічними якостями будуть менш успішними, запропонують навчання на курсах сержантської підготовки.

Організація психологічного вивчення кандидатів на етапі 1. Із метою реалізації етапу 1 необхідно визначити групу осіб, які успішно освоїли курс БЗВП і мають бажання продовжити навчання за програмою підготовки офіцерів запасу на рівні L-1А. Для допущення кандидатів до проходження цієї програми пропонується їхнє психологічне вивчення підібраними методиками, які будуть розглянуті далі.

Психологічне вивчення *етапу 2* проходить через календарний рік від етапу 1. Цей етап має на меті розподілити кандидатів на тих, хто має потенціал обіймати офіцерські посади командного спрямування та офіцерські посади в підрозділах забезпечення. На цьому рівні всі кандидати навчаються за програмою базового курсу тактичного рівня L-1В.

Організація психологічного вивчення кандидатів на етапі 2. Із метою проведення психологічного вивчення на етапі 2 необхідно дослідити ту ж саму групу осіб, які

успішно освоїли базовий курс тактичного рівня L-1А. Зважаючи на те, що ці особи є претендентами для проходження курсу базового рівня L-1В, пропонуємо провести психологічне вивчення підібраними методиками, які будуть розглянуті далі.

Оцінювання на *етапі 3*. Із метою вдосконалення системи підготовки офіцерів запасу проводиться аналіз службової діяльності випускників закладів фахової передвійськової освіти.

Організація оцінювання кандидатів на етапі 3. Вказаний етап оцінювання проходить через пів року після того, як випускники програми підготовки офіцерів запасу розпочали військову службу. Командири, у підпорядкуванні яких перебувають випускники, надають відгуки на тих осіб, яких було залучено до попередніх етапів дослідження.

Реалізація усіх етапів лонгітюдного дослідження, збір даних, їхнє опрацювання та узагальнення покладається на керівника військового підрозділу ЗВО.

Як видно з періодичності та системності лонгітюдного дослідження, психологічне вивчення кандидатів на проходження навчання за програмою офіцерів запасу як мінімум займає три з половиною років. Враховуючи відстроченість ефективності запропонованої процедури, її можливо буде оцінити лише через пів року після крайнього етапу, тобто після входження підготовлених офіцерів на посаду. Результати цього вивчення будуть зазначені у відгуках командирів підрозділів.

Далі нам необхідно провести аналіз вимог до кандидатів на проходження навчання за програмою підготовки офіцерів запасу. *Метою* зазначеного аналізу є визначення тих психологічних характеристик та здібностей, які нададуть можливість рекомендувати кандидатів для подальшого навчання на L-1A. У разі відсутності необхідних психологічних характеристик і здібностей, кандидати

будуть рекомендовані для проходження навчання за програмою підготовки сержантів.

Спираючись на освітню програму базового курсу тактичного рівня L-1A, а саме, на програмні військово-професійні компетентності, якими повинен оволодіти кандидат після навчання, їх можна умовно розділити на особистісні на професійні (табл. 2).

Таблиця 2

Особистісні та професійні компетентності, які повинен набути кандидат після проходження базового курсу тактичного рівня L-1A

Особистісні компетентності		Професійні компетентності	
1.	Сумлінність у виконанні службових обов'язків (ВПК-1)	1.	Здатність вдосконалювати свої фахові, методичні та фізичні навички; особисто проводити заняття з бойової підготовки з особовим складом; працювати з таємними документами, зберігати зброю та боеприпаси, забезпечувати дотримання заходів безпеки на заняттях (ВПК-5)
2.	Здатність до планувати, організувати бій, управляти підрозділом (ВПК-2)	2.	Здатність організувати РХБ захист у підрозділі, застосовувати засоби індивідуального захисту та долати райони зараження в різних умовах обстановки під час виконання завдань за призначенням (ВПК-6)
3.	Здатність застосовувати знання з теорії управління та прийняття рішень, проводити історико-ретроспективний аналіз (ВПК-3)	3.	Здатність визначати тактичні властивості місцевості при веденні бойових дій у різних умовах; працювати з топографічними картами та фотодокументами; орієнтуватися на місцевості за картою, без карти та за допомогою навігаційних приладів (ВПК-7)
4.	Лідерські якості: вести за собою особовий склад, демонструвати цінності, властивості характеру і мислення на основі прикладів етосу Воїна та видатного військового лідерства (ВПК-4)	4.	Здатність виконувати завдання інженерної підтримки в різних видах бою (ВПК-8)
5.	Здатність виконувати професійну діяльність у умовах тривалих різнопланових фізичних навантажень і психічних напружень (ВПК-10)	5.	Здатність підтримувати зв'язок у підрозділі (ВПК-9)
		6.	Організувати підготовку військовослужбовців для забезпечення їх фізичної готовності до виконання завдань за призначенням; організувати виконання завдань з тактичної медицини (ВПК-10)
		7.	Здатність готувати штатну зброю підрозділу до бойового застосування; ефективно використовувати бойові і технічні можливості озброєння (зброї) під час ведення бою (бойових дій), проведенні усіх видів занять із підпорядкованим особовим складом; здатність володіти прийомами та способами влучного вогню з штатного озброєння по цілях тощо (ВПК-11)
		8.	Здатність застосовувати дисциплінарну практику до підпорядкованого особового складу; керувати підрозділом із дотриманням норм міжнародного права (ВПК-12)

Таким чином, з табл. 2 видно, що професійні компетентності набуваються під час навчання (що є очевидним), а от для того, аби набути особистісних компетентностей, у кандидата мають бути певні задатки та вже сформовані певні психологічні характеристики. Це пов'язано з тим, що психологічні характеристики, а особливо особистісні, формуються, починаючи від народження та протягом певного часу й є достатньо стабільними. Тобто та вікова група кандидатів, яка виявила бажання навчатися за програмою підготовки офіцерів запасу, є вже сформованими особистостями і їм або притаманні певні риси, або ні. Наприклад, якщо людина не звикла сумлінно, чесно та відповідально ставитися до будь-якої своєї діяльності (чи то навчання у школі, чи то виконання прохань батьків тощо), то вона не почне після проходження курсу L-1A сумлінно і чесно виконувати службові обов'язки згідно з вимогами Статутів ЗС України.

Отже, спираючись на зазначені вище особистісні компетентності, можемо визначити такі психологічні характеристики і здібності, які мають бути притаманними майбутнім офіцерам, а саме: *сумлінність* (як риса особистості); *аналітичне мислення*; *лідерські якості* (здатність надихати та мотивувати підлеглих, вміння приймати рішення та брати на себе відповідальність тощо); *організаційні здібності*; *розумові здібності* (для опану-

вання матеріалу курсу). Зазначений перелік можна розширити шляхом аналізу загалом діяльності офіцерів ЗС України: *комунікативні навички* (вміння чітко й ефективно спілкуватися з підлеглими та вищим командуванням, вміння слухати та розуміти потреби інших тощо); *достатній рівень стресостійкості* (здатність працювати під тиском та в умовах невизначеності, вміння зберігати спокій та ясність мислення в екстремальних ситуаціях тощо); *дисциплінованість* (особиста дисципліна та здатність підтримувати дисципліну серед підлеглих, повага до військових правил та процедур тощо); *професіоналізм* (високий рівень знань і навичок у військовій справі, постійне прагнення до професійного розвитку та самовдосконалення тощо).

Аналізуючи зазначені вище психологічні характеристики та здібності, можна зазначити, що більшість із них також має бути притаманна і сержантам для їхньої успішної та ефективної професійної діяльності. Зважаючи на зазначену вище мету, нам необхідно визначити саме відмінності між цими показниками, щоб можна було рекомендувати кандидатів або для подальшого навчання за програмою підготовки офіцерів, або, все ж таки, сержантів. Для більшої наочності отримані результати зведені в табл. 3.

Таблиця 3

Визначення відмінностей у психологічних характеристиках і здібностях між офіцерами та сержантами

№	Психологічні характеристики та здібності	Офіцери	Сержанти
1.	сумлінність (як риса особистості)	+	+
2.	аналітичне мислення	+	
3.	лідерські якості (здатність надихати та мотивувати підлеглих, вміння приймати рішення та брати на себе відповідальність тощо)	+	+
4.	організаційні здібності	+	
5.	розумові здібності (для опанування матеріалу курсу)	+	+
6.	комунікативні навички (вміння чітко й ефективно спілкуватися з підлеглими та вищим командуванням, вміння слухати і розуміти потреби інших тощо)		+
7.	достатній рівень стресостійкості (здатність працювати під тиском і в умовах невизначеності, вміння зберігати спокій та ясність мислення в екстремальних ситуаціях тощо)	+	+
8.	дисциплінованість (особиста дисципліна та здатність підтримувати дисципліну серед підлеглих, повага до військових правил і процедур тощо)	+	+
9.	професіоналізм (високий рівень знань і навичок у військовій справі, постійне прагнення до професійного розвитку та самовдосконалення тощо)	+	+

Таким чином, з табл. 3 видно, що виокремлено такі психологічні характеристики та здібності, які дозволять рекомендувати кандидатів для подальшого навчання за програмою підготовки офіцерів L-1A. Розглянемо їх більш детально.

Аналітичне мислення – це здатність аналізувати складні проблеми дійсності та ситуації, розбиратися у складних інформаційних потоках та розділяти деталі від загального. Воно передбачає систематичне і логічне мислення, здатність виділяти ключові факти та зв'язки, робити висновки та вирішувати завдання. Особистості з розвинутих аналітичних мисленням здатні працювати з великими обсягами інформації, деталізувати та знаходити оптимальні шляхи до досягнення мети. Вони здатні бачити ситуацію в більш широкому контексті та знаходити кращі рішення, що допомагає їм бути більш ефективними й успішними. Аналітичне мислення має велике значення в різних сферах нашого життя: 1) прийняття рішень: аналітичне мислення допомагає проаналізувати всі можливі варіанти та знайти оптимальне рішення; 2) професійний розвиток: аналітичне мислення дозволяє пристосовуватися до нових викликів та бути ефективним у різних сферах діяльності; 3) розв'язання проблем: вміння аналізувати ситуацію та виокремлювати ключові чинники, допомагає вирішувати проблеми і знаходити шляхи до їхнього вирішення; 4) креативність: розвинуте аналітичне мислення може сприяти розвитку креативності, здатність знаходити нестандартні шляхи до вирішення завдань і знаходити нові рішення, дозволяє бути більш ефективним у своїй професійній діяльності (Аналітичне мислення, б. д).

Стосовно організаційних і комунікативних здібностей, на нашу думку, організаційні мають здебільшого бути притаманні все ж таки офіцерському складу, а комунікативні – сержантському.

Таким чином, теоретичний аналіз сучасних наукових джерел та аналіз військово-професійних компетенцій, якими повинен володіти майбутній офіцер дозволили визначити вимоги до кандидатів на проходження навчання за базовим курсом L-1A: **достатній рівень розумових здібностей, психологічна стійкість,**

аналітичний стиль мислення та наявність організаційних здібностей.

Окремо необхідно зупинитись на формуванні психодіагностичного інструментарію для вивчення кандидатів на проходження навчання за програмою підготовки офіцерів запасу. Спираючись на зазначені вище вимоги, а саме: наявність у кандидатів на навчання за базовим курсом L-1A достатнього рівня розумових здібностей, психологічної стійкості, аналітичного стилю мислення та організаційних здібностей пропонуємо такий психологічний інструментарій:

1) опитувальник "Стилі мислення" (Р. Бремсон, А. Харісон);

2) методика виявлення комунікативних та організаторських здібностей "КОЗ-2" (В. Синявський, Б. Федоришин);

3) багатофакторна методика «Нервово-психічна нестійкість – акцентуація "НПН-А"» (Р. Кеттел, адаптація К. Поляков, А. Глушко);

4) методика «Короткий орієнтовний тест "КОТ"» (В. Бузін, Е. Вандерлік).

Вибір зазначених методик регламентований керівними документами, а саме: наказом Міністерства оборони України від 12.09.2022 р. № 272 "Про затвердження Інструкції з організації професійно-психологічного відбору у Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту" (Міністерство оборони України, 2022); військовими публікаціями: ТКП 1-00(160)03.01 методичні рекомендації "З вивчення психічних станів, процесів та властивостей військовослужбовців із застосуванням програмного забезпечення PSY-D" (Кравченко та ін., 2022), затверджена Тимчасово виконуючим обов'язки начальника Головного управління морально-психологічного забезпечення ЗСУ від 16.03.2021 р. та ВП 1-00(160).250; методичні рекомендації "Проведення професійно-психологічного відбору у Збройні Сили України за допомогою програмного забезпечення PSY-prof", затверджена начальником Головного управління морально-психологічного забезпечення ЗСУ від 27.12.2022 р. (Кравченко, 2022).

Розглянемо запропоновані методики більш детально і визначимо критерії оцінювання кандидатів на навчання (табл. 4).

Таблиця 4

Критерії оцінювання кандидатів на навчання

	Методики	Шкали	Рекомендовано	Частково рекомендовано	Не рекомендовано
1.	Опитувальник "Стилі мислення" (Р. Бремсон, А. Харісон)	Аналітичний стиль мислення	Від 66 балів і більше	60–65 балів	До 60 балів
2.	Методика виявлення комунікативних та організаторських здібностей "КОЗ-2" (В. Синявський, Б. Федоришин).	Організаційні здібності	Від 0,76 балів і вище	Від 0,66 до 0,75 балів	До 0,66 балів
3.	Багатофакторна методика «Нервово-психічна нестійкість – акцентуація "НПН-А"» (Р. Кеттел, адаптація К. Поляков, А. Глушко)	Нервово-психічна нестійкість	0–3 стени	4–7 стенів	8–10 стенів
		Істерична акцентуація	0–3 стени	4–7 стенів	8–10 стенів
		Психастенічна акцентуація	0–3 стени	4–7 стенів	8–10 стенів
		Психопатична акцентуація	0–3 стени	4–7 стенів	8–10 стенів
		Паранояльна акцентуація	0–3 стени	4–7 стенів	8–10 стенів
		Шизофренічна акцентуація	0–3 стени	4–7 стенів	8–10 стенів
4.	Методика «Короткий орієнтовний тест "КОТ"» (В. Бузін, Е. Вандерлік)	Рівень розумових здібностей	25 і більше балів	14–24 балів	Менше 13

Примітка 1. У разі, якщо один із показників має критерій "не рекомендовано", то кандидат не рекомендується для проходження навчання за базовим курсом L-1A.

Примітка 2. Ці методики мають, окрім визначених шкал й інші. Слід зазначити, що при інтерпретації отриманих результатів показники інших шкал до уваги не беруться.

Проведення психологічного вивчення на цьому етапі **рекомендовано** з використанням програмного забезпечення PSY-prof, розробленого фахівцями Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка у межах науково-дослідної роботи "Обґрунтування комплексу заходів щодо професійно-психологічного відбору громадян України до Збройних Сил України", шифр "Результат" у 2022 р. і видане у вигляді військової публікації ВП 1-00(160).250 «Методичні рекомендації "Проведення професійно-психологічного відбору із застосуванням програмного забезпечення PSY-prof"» (Кравченко, 2022). Це програмне забезпечення дає можливість оптимізувати процес проведення психологічного вивчення кандидатів і виключити людський фактор у процесі обробки отриманих результатів.

Станом на сьогодні програмне забезпечення вдосконалене методиками для психологічного вивчення кандидатів на навчання за базовим курсом L-1A, згодом планується додати методики для психологічного вивчення кандидатів для проходження базового курсу L-1B.

Таким чином, психологічний інструментарій для вивчення кандидатів для проходження навчання за базовим курсом L-1A складає чотири психодіагностичні методики, а його проходження, орієнтовно, займатиме до 3 год.

Проведення експертного опитування відповідно до предмета дослідження. Методологічні засади проведення експертного опитування. Експертне (лат. expertus – досвідчений) оцінювання – метод отримання узагальненої інформації шляхом оцінювання ситуації, події чи явища групою незалежних експертів (Конверський, 2010; Туриніна, 2018). До методу експертного опитування звертаються зазвичай на початковому етапі дослідження у процесі визначенні його проблеми і цілі, а також на заключному етапі – як до одного з методів контролю отриманих результатів дослідження. Основні етапи експертного опитування: підбір експертів, їх

опитування, обробка результатів. Підбір експертів – найбільш відповідальний етап. До складу експертів залучаються спеціально підібрані висококваліфіковані фахівці заданої тематики. За допомогою думки та оцінки експертів встановлюється відповідний показник якості запропонованого вирішення поставленого питання (Конверський, 2010; Туриніна, 2018). У разі, якщо тема (дослідження) отримала максимальну підтримку експертів, вона вважається перспективною.

Таким чином, критеріями відбору експертів, які будуть залучені до дослідження є:

- наявність вченого звання, не нижче "доктора психологічних наук";
- досвід служби в ЗС України (або досвід роботи у ВВНЗ, ВНП(ЗВО));
- широка обізнаність у темі дослідження, наявність необхідних знань і досвіду для всебічного оцінювання поставленого питання;
- об'єктивність, справедливість та неупередженість поглядів на якості запропонованого рішення поставленого питання.

Результати проведення експертного опитування. Із метою проведення експертного опитування, залученим експертам будуть надіслані всі матеріали "Наукового обґрунтування багаторівневої методики психологічного вивчення громадян України в процесі конкурсного відбору для проходження військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу". Результатами проведення експертного опитування стануть рецензії (відгуки). Ці рецензії мають містити об'єктивні погляди експертів, можливі рекомендації та пропозиції.

Дискусія і висновки

Під час дослідження було проведено наукове обґрунтування багаторівневої методики психологічного вивчення громадян України в процесі конкурсного відбору

для проходження військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу та отримані такі результати:

1) запропоновано етапи проведення лонгitudного дослідження відповідно до багаторівневої методики психологічного вивчення громадян України в процесі конкурсного відбору для проходження військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу;

2) визначено вимоги до кандидатів на проходження навчання за базовим курсом L-1A, серед яких можна виокремити достатній рівень розумових здібностей, психологічну стійкість, аналітичний стиль мислення та наявність організаційних здібностей (психологічне вивчення кандидатів за допомогою запропонованого психологічного інструментарію, яке займає приблизно до 3 год);

3) запропоновано критерії оцінювання кандидатів. Особливої уваги заслуговує багатофакторна методика «Нервово-психічна нестійкість – акцентуація "НПН-А"» (Р. Кеттел, адаптація К. Поляков, А. Глушко), у зв'язку з тим, що кандидати, які ввійшли до категорії "не рекомендовано", не рекомендуються до проходження навчання не лише за програмою підготовки офіцерів запасу, але і сержантів;

4) розглянуто методологічні засади для подальшого проведення експертного опитування за такої необхідності.

Внесок авторів: Катерина Кравченко – написання (оригінальна чернетка), концептуалізація, методологія, висновки; Ольга Соколіна – огляд джерел, написання (перегляд та редагування); Ольга Юркова – аналіз проблеми, написання (перегляд та редагування).

Список використаних джерел

- Психологічна енциклопедія. (б. д.). *Аналітичне мислення це*. Громадська організація "Український психологічний ХАБ". <https://www.psykholoh.com/post/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5-%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%86%D0%B5>
- Беліков, І. О. (2023). *Формування організаційної компетентності у майбутніх фахівців із фізичної культури і спорту Збройних Сил України* [Дис. доктора філософії]. Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського.
- Гутовська, Н. В. (2022). Емпіричне дослідження нервово-психічної стійкості у структурі особистості військовослужбовців учасників АТО. *Двадцять третя Всеукраїнська практично-пізнавальна інтернет-конференція "Наукове мислення"*. <http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/53-dvadtsyat-tretyavseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/549-empirichnedoslidzhennya-nervovo-psikhichnoji-stijkosti-u-strukturiosobistostivijskovosluzhbvtiv-uchasnikiv-ato>
- Жупілінський, П., Тимошенко, Р., & Фатальчук, А. (2016). Проблеми питання прийняття рішення командиром в управлінській діяльності. *Збірник наукових праць Центру стратегічних досліджень Національного університету оборони України*, 1(56), 48–54.
- Кабінет Міністрів України. (2012). *Про затвердження Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу* (постанова від 01.02.2012 року № 48). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-2012-%D0%BF#Text>
- Клочков, В. (2022). Особливості формування психологічної стійкості майбутніх офіцерів Збройних Сил України. *Вісник Національного університету оборони України*, 70(6), 67–77. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-67-77>
- Кравченко, К. О. (2022). Теоретико-методологічні засади проблеми психологічної стійкості військовослужбовців Збройних Сил України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*, 1(49), 38–47.
- Кравченко, К. О., Мась, Н. М., Наседкін, Д. Б., Соколіна, О. В., & Скрябін, О. Л. (2021). Військова публікація ТКП 1-00(160)03.01. Методичні рекомендації "З вивчення психічних станів, процесів та властивостей військовослужбовців із застосуванням програмного забезпечення PSY-D". https://sprotvyg7.com.ua/wp-content/uploads/2024/02/2_%D0%A2%D0%9A%D0%9F-1-0016003.01-%D0%A2%D0%98%D0%9C-%D0%9C%D0%A0-%D0%97-%D0%92%D0%98%D0%92-%D0%9F%D0%A1-%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%9F%D0%A0%D0%92%D0%9B-%D0%97%D0%90%D0%A1-%D0%9F%D0%A0-%D0%97%D0%90%D0%91-PSY-D.pdf
- Кравченко, К. О., Беспалько А. О., Лелюк М. Г., Мась Н. М., & Соколіна О. В. (2022). *Військова публікація ВП 1-00(160).250. Методичні рекомендації "Проведення професійно-психологічного відбору у Збройні Сили України за допомогою програмного забезпечення PSY-prof"*. Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка спільно з

Управлінням психологічного забезпечення Головного управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України.

Марченков, С. М. (2021). *Формування інформаційно-аналітичної компетентності майбутніх офіцерів у процесі фахової підготовки*. [Дис. канд. пед. наук]. Житомирський державний університет імені Івана Франка.

Міністерство оборони України. (2009). Інструкція з організації та проведення професійно-психологічного відбору кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів (наказ від 09.07.2009 р. № 355). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-09#Text>

Міністерство оборони України. (2022). *Про затвердження Інструкції з організації професійно-психологічного відбору у Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту* (наказ від 12.09.2022 року № 272). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1088-22#Text>

Міністерство оборони України, Міністерство освіти і науки України. (2015). *Про затвердження інструкції про організацію військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу* (наказ від 14.12.2015 р. № 719/1289). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1678-15#Text>

Міністерство оборони України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти і науки України. (2016). *Про затвердження Інструкції про організацію військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу медичної служби* (наказ від 29.06.2016 р. № 322/631/709). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1070-16#Text>

Конверський, А. Е. (2010). *Основи методології та організації наукових досліджень*. Центр учбової літератури.

Поздишев, С. О. (2015). Значення прийняття управлінського рішення під час проведення антитерористичної операції. *Матеріали науково-методичного семінару "Спеціальна спрямованість фізичної підготовки як складова особистої безпеки військовослужбовців"* (Київ, 17 травня). Нац. ун-т оборони України ім. Івана Черняхівського. НУОУ, 14–16.

Туриніна, О. Л. (2018). *Методологія та методи психологічного дослідження*. ДП "Вид. дім "Персонал". https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/metod_psih_dosl.pdf

Шемчук, В. А. (2012). Педагогічні умови розвитку управлінського мислення майбутніх магістрів військового управління в системі після дипломної освіти [Дис. канд. пед. наук]. Київ: НУОУ.

Ягупов, В., Лиман, Р., & Білошицький, В. (2024). Лідерська компетентність як провідна складова військово-професійної компетентності сучасного офіцера за досвідом західних країн НАТО. В Л. І. Ткаченко, В. М. Шулґа (Ред.), *Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів. Матеріали V Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції*: 27 бер. – 2 квіт. 2024 р. (с. 1301–1311). Інститут обдарованої дитини НАПН України.

References

- Basics of methodology and organization of scientific research (2010): teaching. manual for students, cadets, graduate students and adjuncts / edited by A. E. Konverskyi. Center for Educational Literature [in Ukrainian].
- Belikov, I. O. (2023). Formation of organizational competence among future specialists in physical culture and sports of the Armed Forces of Ukraine. [Doctoral dissertation]. National University of Defense of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskiy [in Ukrainian].
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2012). *On the approval of the Procedure for conducting military training of citizens of Ukraine according to the reserve officer training program* (Resolution No. 48 dated February 1, 2012). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-2012-%D0%BF#Text>
- Gutovska, N. V. (2022). Empirical study of neuropsychological stability in the personality structure of servicemen participating in the anti-terrorist operation. *The twenty-third All-Ukrainian practical-cognitive Internet conference "Scientific thinking"* [in Ukrainian]. <http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/53-dvadtsyat-tretyavseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/549-empirichnedoslidzhennya-nervovo-psikhichnoji-stijkosti-u-strukturiosobistostivijskovosluzhbvtiv-uchasnikiv-ato>
- Klochkov, V. (2022). Peculiarities of the formation of psychological stability of future officers of the Armed Forces of Ukraine. *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 70(6), 67–77. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-67-77>
- Kravchenko, K. O. (2022). Theoretical and methodological foundations of the problem of psychological stability of servicemen of the Armed Forces of Ukraine. *Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Military special sciences*. 1(49), 38–47 [in Ukrainian].
- Kravchenko, K. O., Mas, N. M., Nasedkin, D. B., Sokolina, O. V., & Skryabin, O. L. (2021). Military publication TKP 1-00(160)03.01. Methodological recommendations "On the study of mental states, processes and properties of military personnel using PSY-D software" [in Ukrainian]. https://sprotvyg7.com.ua/wp-content/uploads/2024/02/2_%D0%A2%D0%9A%D0%9F-1-0016003.01-%D0%A2%D0%98%D0%9C-%D0%9C%D0%A0-%D0%97-%D0%92%D0%98%D0%92-%D0%9F%D0%A1-%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%9F%D0%A0%D0%92%D0%9B-%D0%97%D0%90%D0%A1-%D0%9F%D0%A0-%D0%97%D0%90%D0%91-PSY-D.pdf
- Kravchenko, K. O., Bepalko, A. O., Lelyuk, M. G., Mas, N. M., & Sokolina, O. V. (2022). *Military publication VP 1-00(160).250. Methodical recommendations "Professional and psychological selection in the Armed Forces of Ukraine"*

using *PSY-prof software*". Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv together with the Department of Psychological Support of the Main Department of Moral and Psychological Support of the Armed Forces of Ukraine [in Ukrainian].

Marchenkov, S.M. (2021). *Formation of informational and analytical competence of future officers in the process of professional training*. [PhD (Ped.) dissertation]. Zhytomyr Ivan Franko State University [in Ukrainian].

Ministry of Defense of Ukraine. (2009). Instructions on the organization and conduct of professional and psychological selection of candidates for training in higher military educational institutions and military educational units of higher educational institutions. (order No. 355 dated 09.07.2009) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-09#Text>

Ministry of Defense of Ukraine. (2022). On the approval of the Instructions for the organization of professional and psychological selection in the Armed Forces of Ukraine and the State Special Service of Transport (order dated September 12, 2022 No. 272) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1088-22#Text>

Ministry of Defense of Ukraine, Ministry of Education and Science of Ukraine. (2015). On the approval of the instruction on the organization of military training of Ukrainian citizens under the reserve officer training program (order dated 14.12.2015 No. 719/1289) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1678-15#Text>

Ministry of Defense of Ukraine, Ministry of Health of Ukraine, Ministry of Education and Science of Ukraine. (2016). On the approval of the Instruction on the organization of military training of citizens of Ukraine under the program of training of reserve officers of the medical service" (order dated

06.29.2016 No. 322/631/709) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1070-16#Text>

Pozdyshev, S. O. (2015). The importance of making a management decision during an anti-terrorist operation. *Materials of the scientific and methodical seminar "Special orientation of physical training as a component of personal safety of military personnel"* (Kyiv, May 17). National University of Defense of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskiy. NUOU, 14–16 [in Ukrainian].

Psychological encyclopedia. (n. d.). *Analytical thinking is*. Non-governmental organization "Ukrainian Psychological HAB" [in Ukrainian]. <https://www.psykholoh.com/post/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5-%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%86%D0%B5>

Shemchuk, V. A. (2012). *Pedagogical conditions for the development of managerial thinking of future masters of military administration in the post-diploma education system* [PhD (Ped.) Dissertation]. Kyiv: The National Defense University of Ukraine [in Ukrainian].

Turinina, O. L. (2018). *Methodology and methods of psychological research*. Publishing house "Personal" [in Ukrainian]. <https://maup.com.ua/asse> Zhupinsky, P., Tymoshenko, R., & Fatachuk, A. (2016). Problematic issues of decision-making by the commander in management activities. *Collection of scientific works of the Center for Strategic Studies of the National Defense University of Ukraine*, 1(56), 48–54 [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 20.07.24

Прорецензовано / Revised: 23.07.24

Схвалено до друку / Accepted: 29.07.24

Kateryna KRAVCHENKO, PhD (Psychol.)

ORCID ID: 0000-0002-8140-1759

e-mail: katerina.kravchenko@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Olha SOKOLINA, PhD (Philos.)

ORCID ID: 0000-0003-0566-8467

e-mail: olha.sokolina@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Olha YURKOVA, PhD

ORCID ID: 0000-0002-5679-6584

e-mail: olha.yurkova@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SCIENTIFIC JUSTIFICATION OF THE MULTI-LEVEL METHOD OF PSYCHOLOGICAL STUDY OF CITIZENS OF UKRAINE DURING COMPETITIVE SELECTION FOR MILITARY TRAINING UNDER THE TRAINING PROGRAM FOR RESERVE OFFICERS

Background. *The war started by the Russian Federation against Ukraine has become a challenge for Ukraine and requires significant changes in the system of training military personnel to acquire powerful capabilities in the defense of our state. Reserve officers are one of the categories of military personnel whose training requires special attention, therefore there is a need to improve the quality of selection and training of reserve officers. That is why the aim of the study was to work out an effective mechanism for the qualitative selection of citizens of Ukraine who are motivated and capable, in the course of obtaining a tactical level of military education, to master military-professional and military-special competences, duties for typical primary positions of officers, who expressed a desire to study under reserve officer training program.*

Methods. *In the course of the study, theoretical methods were used for the study and comprehensive analysis of the scientific and theoretical development that has been formed today within the chosen subject.*

Results. *The stages of conducting a longitudinal study in accordance with the multi-level method of psychological study of citizens of Ukraine during the competitive selection for military training under the reserve officer training program are proposed. The requirements for candidates for training in the L-1A basic course have been determined, among which the following can be distinguished: a sufficient level of mental abilities, psychological stability, an analytical thinking style and the presence of organizational abilities. Candidate evaluation criteria are proposed. The methodological principles for the further conducting of an expert survey, if necessary, were considered.*

Conclusions. *The developed multi-level method of psychological study of candidates for training under the reserve officer training program will provide an opportunity to optimize the process of psychological study of candidates for military training under the reserve officer training program.*

Keywords: *training program for reserve officers, military training of reserve officers, psychological study of citizens of Ukraine, reserve officers.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ФІНАНСИ

УДК 355.61:[346.62:004.031.43](477)

JEL: O 33

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.59.48-54>

Олександр ШРАМКО¹, доц.
ORCID ID: 0000-0002-9080-7750
e-mail: alex_shramko@knu.ua

Олександр ОСТАПЕНКО¹, канд. екон. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0003-3194-0372
e-mail: ap080011@knu.ua

Денис ШИНАЄВ¹, курсант
ORCID ID: 0009-0003-2467-750X
e-mail: shynaiev_denys@ukr.net

Валерія БОНДАРЕНКО¹, курсант
ORCID ID: 0009-0005-8842-5541
e-mail: lerabondarenko1414@gmail.com

¹Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МОЖЛИВОСТІ ТА РИЗИКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ БЛОКЧЕЙНУ ЯК СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ ФІНАНСУВАННЯ ТА ЗАКУПІВЕЛЬ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Вступ. На тлі війни та збільшеного притоку міжнародної допомоги Україна стикається із серйозними викликами у сфері оборонних закупівель, де, незважаючи на критичні умови, продовжуються значні випадки корупції. Це ставить під загрозу не лише ефективність використання коштів, але й репутацію країни, в очах усіх наших партнерів на міжнародній арені, які надають нам безпосередню грошову допомогу. Використання технологій блокчейну може стати ключовим рішенням для забезпечення прозорості, оптимізації руху коштів і зменшення корупції завдяки незмінності даних та відкритості інформації. Мета дослідження – детально проаналізувати, як впровадження блокчейну може оптимізувати фінансові потоки та контроль за закупівлями у ЗСУ, і розробити конкретні й дієві рекомендації щодо його ефективного використання та впровадження в умовах воєнного конфлікту.

Методи. У дослідженні застосовано методи аналізу та синтезу для оцінювання впливу блокчейн-технологій на прозорість оборонних закупівель в Україні. Використано системний підхід для вивчення існуючих процедур та потенційних покращень через впровадження блокчейну.

Результати. Дослідження виявило, що блокчейн може значно підвищити прозорість і зменшити корупційні ризики в процесах закупівель у ЗС України. Детальний аналіз показав, що інтеграція блокчейну забезпечує незмінність записів, відкритий доступ до транзакцій та технологію консенсусу, а всі учасники мережі погоджуються з дійсністю записів перед їх додаванням до блокчейну, що може значно утруднити незаконні маніпуляції.

Висновки. На основі отриманих даних рекомендовано впровадження блокчейн-технологій у сферу оборонних закупівель, що потребуватиме розробки спеціалізованих антикорупційних заходів та детальної адаптації існуючого законодавства для повноцінного технологічного інтегрування. Це передбачає створення рішень, які враховували б особливості військових процесів та дозволили б забезпечити максимальний рівень безпеки, надійності і прозорості. Подальші дослідження мають зосередитись на тестуванні, оптимізації та розробці детальних блокчейн-систем для їх ефективного використання та впровадження в умовах воєнного стану.

Ключові слова: блокчейн, смарт-контракт, фінансування, закупівлі, ЗСУ, прозорість, корупція.

Вступ

Корупція в українському суспільстві, особливо у сфері оборонних закупівель, є серйозним викликом, що поглиблюється в умовах війни. Під час мілітаризації економіки і значного зростання оборонного бюджету, зі 118 млрд до 1700 млрд грн, а саме з 2020 року по 2024 рік (Верховна Рада України, 2020; Верховна Рада України, 2021; Верховна Рада України, 2022; Верховна Рада України, 2023а, 2023б), зловживання в оборонній галузі стають ще більш неприпустимими. У 2023 р. Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) та Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) ініціювали 101 кримінальне провадження, підтверджуючи глибину корупційних проблем. Серед них 100 обвинувальних актів було направлено до Вищого антикорупційного суду, а 83 особи було засуджено, що свідчить про системність викликів (Transparency International Ukraine, 2024). Окрім того, за словами голови НАБУ, на цей час понад 60 проваджень стосуються безпосередньо закупівель озбро-

ення, бронетехніки, харчування та одягу (Редакція Інтерфакс-Україна, 2024). Проведене дослідження спрямоване на оцінювання ефективності блокчейн-технологій як інструменту боротьби з корупцією в оборонних закупівлях. З огляду на рекомендації Transparency International Ukraine, особливий акцент зроблено на переорієнтацію моніторингу публічних закупівель з постконтролю на превенцію, щоб запобігти збиткам та негативним наслідкам на ранніх стадіях. Проведений аналіз показує, як саме блокчейн може внести прозорість та недопустити корупцію на етапі її зародження, забезпечивши тим самим ефективне використання бюджетних коштів і підвищення довіри міжнародних партнерів.

Мета дослідження – оцінювання ефективності блокчейн-технологій для підвищення прозорості та зменшення корупційних ризиків у системі оборонних закупівель України під час військового конфлікту. Дослідження фокусується на визначенні потенціалу та обмежень блокчейну, а також розробці стратегій для його

© Шрамко Олександр, Остапенко Олександр, Шинаєв Денис, Бондаренко Валерія, 2024

оптимального впровадження для ЗС України. Основні завдання дослідження такі:

- аналіз досвіду застосування блокчейн-технологій у провідних країнах світу. Це завдання передбачає детальний огляд міжнародних прикладів, застосування блокчейну, що допоможе виявити успішні практики та можливі проблеми у використанні, які можуть виникнути під час впровадження технології в Україні;
- ідентифікація потенційних переваг та викликів, пов'язаних із впровадженням блокчейну в систему оборонних закупівель. Вивчення переваг, таких як підвищення прозорості і зниження ризиків та можливих проблем, що потребують вирішення для ефективного застосування;
- розробка конкретних рекомендацій щодо правильного застосування блокчейн-технологій з урахуванням потреб та вимог воєнного часу в Україні. Це завдання зосереджено на формулюванні практичних кроків для реалізації блокчейну в оборонному секторі.

Методи

У процесі дослідження використано аналітичні та синтезуючі методи для вивчення впливу блокчейн-технологій на ефективність і прозорість системи оборонних закупівель в Україні. Застосування системного підходу дозволило проаналізувати існуючі процедури та визначити можливості для їх вдосконалення через імплементацію блокчейну.

Результати

На початку розгляду впровадження блокчейн-технологій важливо зрозуміти, як саме ця технологія функціонує. Блокчейн представляє собою розподілену базу даних, що містить інформацію у вигляді послідовно з'єднаних блоків. Кожен блок містить дані про транзакції, часову позначку та хеш-код попереднього блоку, забезпечуючи таким чином цілісність ланцюжка (Койбічук, & Рожкова, 2020).

Однією з ключових особливостей блокчейну є принцип консенсусу (Спасітелєва, & Бурячок, 2018), який вимагає підтвердження вірності кожної транзакції мережею учасників перед її додаванням до ланцюжка. Це забезпечує достовірність та надійність даних у системі.

Незмінність інформації, яка є ще однією важливою характеристикою блокчейну, означає, що будь-які дані, які вже були записані в блокчейн, не можуть бути змінені або видалені без модифікації всіх наступних блоків, що робить блокчейн ефективним засобом для забезпечення цілісності даних і більш надійно контролювати використання коштів.

Технологія блокчейну, яка була вперше детально описана в контексті криптовалюти Bitcoin у 2008 р. (Nakamoto, 2008), суттєво вплинула на цифрову економіку. Створення Bitcoin, автором якого є анонімний розробник, або група під псевдонімом Сатоші Накамото, стало першим практичним застосуванням блокчейн-технологій. Bitcoin використовує блокчейн не тільки для запису фінансових транзакцій, але й як механізм для забезпечення децентралізації та безпеки. Ця система відмовляється від центральних авторитетів, як-от банки чи уряди, і дозволяє кожному учаснику мережі перевіряти валідність транзакцій.

У контексті Bitcoin блокчейн служить як публічний реєстр всіх транзакцій, що коли-небудь відбулися в мережі. Кожен новий блок містить хеш попереднього, що створює ланцюжок блоків від одного до іншого, забезпечуючи таким чином цілісність та незмінність всієї системи. Прозорість і незмінність – ключові характеристики, які роблять блокчейн надійною технологією не лише для криптовалют, але й для інших застосувань, де необхідний високий ступінь довіри та безпеки, надійності й ефективності.

Для оцінювання перспектив та популярності блокчейну розглянемо дані про загальну капіталізацію ринку, використовуючи інформацію з Trading View. На графіку, представленому на рис. 1, видно динаміку капіталізації блокчейн-ринку з 2014 року по травень 2024 року (Trading View, 2024). За цими даними, загальна капіталізація ринку досягла 3 трлн дол., що вказує на активний розвиток блокчейн-технологій і значні фінансові інвестиції у сферу блокчейну та криптовалют. Цей тренд свідчить про зростаючий інтерес інвесторів та велику віру в потенціал блокчейну як важливого елементу сучасної цифрової економіки.

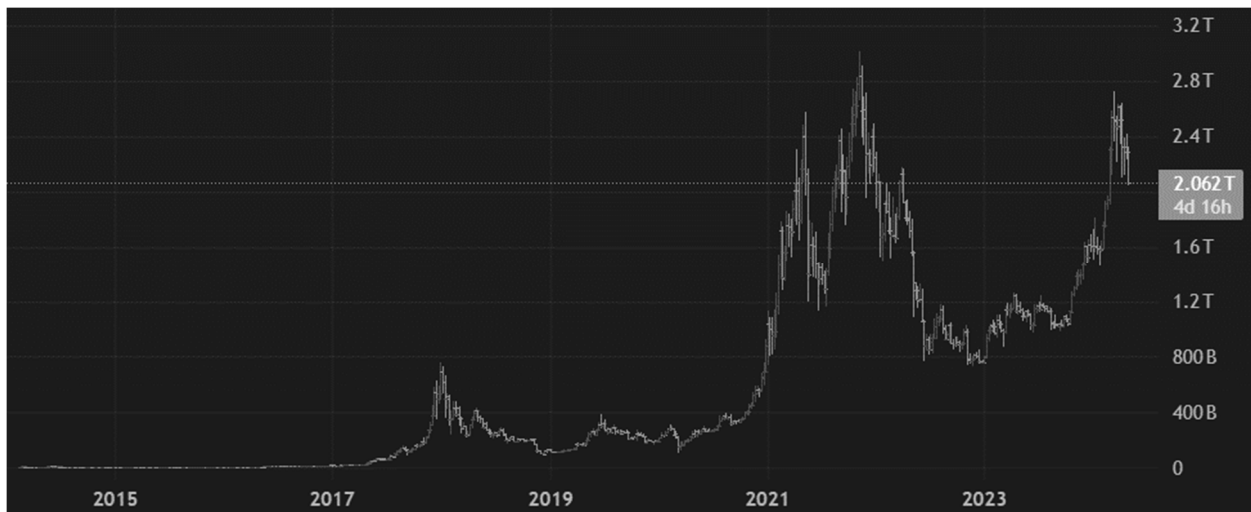

Рис. 1 Графік капіталізації блокчейн-ринку з 2014 по травень 2024 року

Джерело: складено авторами на основі джерел (Trading View, 2024).

Аналізуючи поширеність блокчейн-технологій, можна зазначити, що станом на лютий 2024 р. у світі функ-

ціонує близько 37 300 криптобанкоматів (Coin ATM Radar, 2024), які дозволяють користувачам обмінювати

криптовалюту на готівку в 71 країні. Це свідчить про значне зростання попиту на блокчейн-технології та їх поширення в різних регіонах світу. На графіку кількості встановлених криптобанкоматів (рис. 2) видно значне зростання з 2014 по 2022 рік, після чого спостерігається невелике зниження кількості криптобанкоматів та відновлення зростання в 2024 р. Це зростання свідчить

про широке прийняття криптовалют і блокчейн-технологій на глобальному рівні. Спочатку технологія переживала поступове зростання, яке з 2017 по 2021 рік перетворилося на стрімкий стрибок, підтримуваний популяризацією криптовалют і ширшим використанням блокчейн у різних сферах.

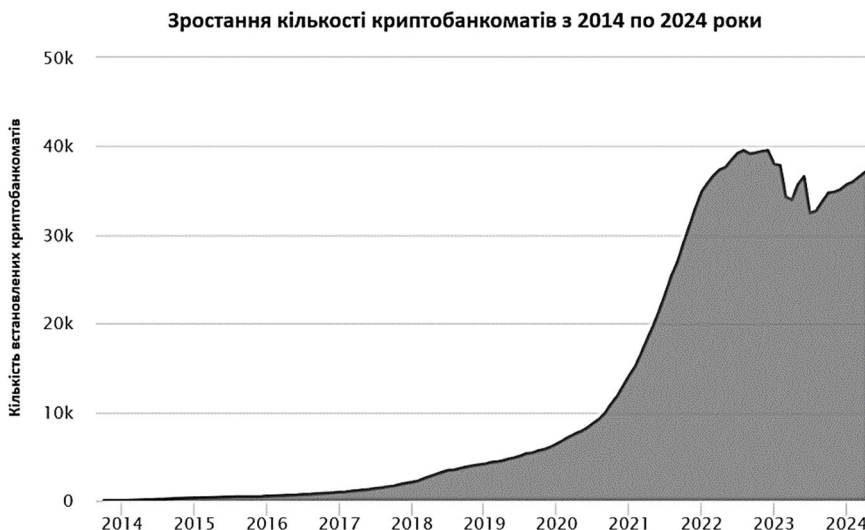

Рис. 2. Сукупна кількість встановлених криптобанкоматів у світі з 2014 по квітень 2024 рр.

Джерело: складено авторами на основі джерел (Coin ATM Radar, 2024)

На тлі швидкого прогресу блокчейн-технологій Україна стоїть перед значними викликами та можливостями їх використання в умовах військового конфлікту, спричиненого нападом Російської Федерації. Зростання інвестицій у цю технологію на глобальному рівні наголошує на її потенціалі як інструменті забезпечення прозорості та оптимізації процесів, зокрема у військових закупівлях.

Як можна побачити з наведеного графіка (рис. 3), фінансування оборонного сектора зазнало різкого зростання, особливо з 2022 року, що є безпосередньою відповіддю на воєнні дії. Цей стрімкий приріст бюджету вказує не лише на зростаючу необхідність у фінансуванні оборонних потреб, але й акцентує увагу на критичній вимозі ефективного управління ресурсами.

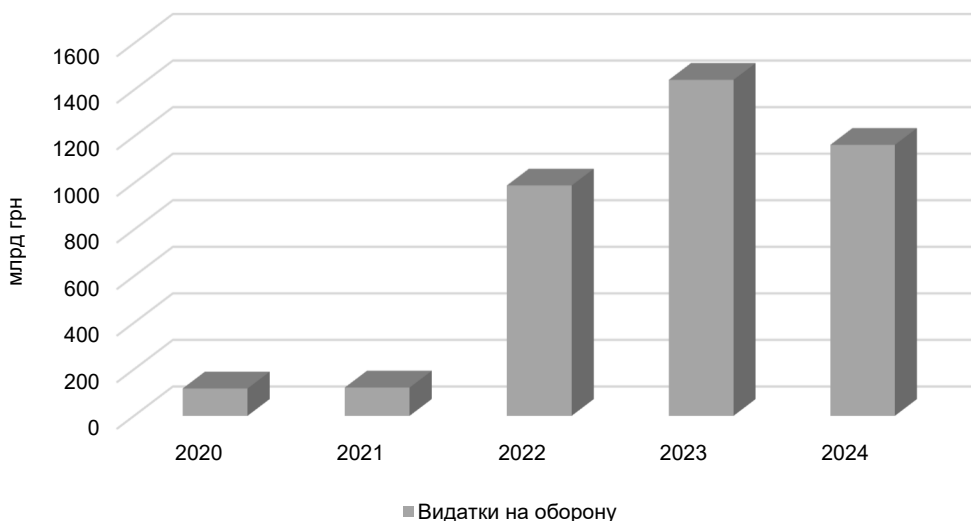

Рис. 3. Розподіл видатків державного бюджету на Міністерство оборони України з 2020 по 2024 рр.

Джерело: складено авторами на основі джерел (Верховна Рада України, 2020, 2021, 2022, 2023а, 2023б).

Впровадження блокчейн-технології в оборонній сфері України може відіграти головну роль у забезпеченні цієї ефективності. Застосування механізму блокчейн дозволить не тільки відстежувати рух коштів і матеріалів у реальному часі, але й значно знизить можливості для корупції та зловживань, оскільки кожна транзакція буде зафіксована за допомогою принципу консенсусу.

Таким чином, швидке і цілеспрямоване впровадження блокчейну може стати вирішальним чинником у підвищенні ефективності та прозорості військових закупівель, а також забезпечити важливий стратегічний ресурс у зміцненні національної безпеки України.

Відсутність публічно доступної інформації про використання блокчейн-технологій у військових структурах різних країн не обов'язково свідчить про їх нерозробку чи невикористання. Зазвичай це вказує на те, що потенційні розробки та їх застосування перебувають під суворим режимом конфіденційності. Країни активно досліджують можливості блокчейну в контексті оборони, але уникають публічного розкриття подробиць для збереження технологічної переваги, безпеки та нерозповсюдження витоку конфіденційної інформації.

У відкритому доступі значно більше інформації про застосування блокчейну в державному секторі. За даними міжнародного опитування, більшість керівників у сферах державного управління, охорони здоров'я та соціального забезпечення виявили високий інтерес до інтеграції цієї технології (BDO International, 2020). Понад 56 % респондентів вважають, що державний сектор неминуче адаптує блокчейн, хоча 44 % все ще відчувають невизначеність щодо можливостей і впливу технології. Блокчейн має значний потенціал для зміцнення прозорості та ефективності в державному секторі. Понад 70 % респондентів вважають, що блокчейн сприятиме кращому відстеженню даних, а 80 % вважають, що відсутність регулювання є найбільшою перешкодою для впровадження технології. Ці дані підтверджують позитивну тенденцію застосування блокчейну та корисне застосування цієї технології в державному секторі. Яскравим прикладом реалізації амбітних проєктів є досвід Естонії, яка в 2008 р. розробила технологію KSI (Keyless Signature Infrastructure). Передумовою для цього стала масштабна хакерська атака 2007 року, коли кіберзлочинці зламали 58 естонських сайтів, включаючи урядові, медійні та банківські ресурси. Щоб посилити систему безпеки, естонці створили технологію KSI, яка перешкоджає хакерам чи чиновникам змінювати дані. При будь-якій спробі злому система автоматично створює нову копію даних і блокує втручання. За 12 років хакери не змогли її обійти. Сьогодні естонську KSI використовують для захисту від кіберзлочинців у країнах ЄС та НАТО (Ярова, 2022).

Розвиток криптовалютних технологій у світі спонукає до активного законодавчого регулювання цієї сфери. Україна, яка має потенціал стати лідером у регулюванні криптовалют, зіткнулася з численними викликами на шляху впровадження ефективної правової бази. Одним з основних документів у цій галузі є Закон України "Про віртуальні активи". Цей закон регулює правовідносини, що виникають у зв'язку з оборотом віртуальних активів в

Україні, визначає права та обов'язки учасників ринку віртуальних активів та закладає основи державної політики у сфері обороту віртуальних активів (Верховна Рада України, 2024).

Національна комісія із цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) отримала повноваження моніторингу віртуальних активів (Мамченко, 2024), включно із формуванням політики у цій сфері, визначенням порядку їх обороту та виданням ліцензій постачальникам послуг віртуальних активів. Проте, навіть з такою розширеною правовою базою, процес імплементації законодавства виявився складним і тривалим.

Попри затвердження основного закону, необхідність адаптації Податкового кодексу (Осадчук, 2024) та інших регулятивних документів створює додаткові перепони. Розрізнення між криптовалютою як активом та блокчейном як технологією потребує ще більшої уваги законодавців, щоб не тільки регулювати фінансові операції, а й сприяти технологічному розвитку.

У контексті національної безпеки та потреби у швидкій та ефективній реакції на військові загрози Україна має великий інтерес до використання блокчейн-технологій у ЗС України. Потенціал блокчейну в забезпеченні прозорості та надійності військових закупівель може стати критичним елементом у зміцненні обороноздатності країни. Однак для ефективного використання цієї технології необхідно розробити відповідне законодавство, яке б дозволяло її розробку та подальше використання у військовій сфері без привертання зайвої уваги та при цьому оперативно й прозоро, забезпечуючи технологічну перевагу перед противником.

На сьогодні тривають активні роботи над подальшим розширенням та уточненням законодавства (Вінокуров, 2024), що має регулювати крипторинки, з метою вирішення існуючих проблем і затримок у вступі законів у силу. Цей процес може відкрити шлях для першої успішної імплементації блокчейн-технологій на державному рівні, ставши прикладом для інших країн у боротьбі з корупцією та підвищенні транспарентності державного управління.

Інтеграція блокчейн-технології та смарт-контрактів у фінансові операції ЗС України дозволить не лише автоматизувати та оптимізувати процеси закупівель, але й значно підвищити прозорість фінансових потоків. Використання цих технологій допоможе гарантувати точність і надійність кожної транзакції, знижуючи ризик людської помилки або маніпуляцій з даними. Також важливим аспектом є надійність цієї системи, оскільки вона заснована на децентралізованій моделі, що не допускає зміни інформації без одностайної згоди всіх учасників мережі. Це значно підвищує захищеність даних та витрат, а також дозволяє уникнути несанкціонованого доступу чи зловживань. Реалізація цієї системи в закупівлях вимагає детальної підготовки та координації на всіх рівнях, включаючи впровадження необхідних технічних рішень, правове забезпечення, а також тренінги для персоналу, що буде взаємодіяти з новою системою. Завдяки цьому можливе досягнення високого рівня оптимізації, використання ресурсів та зміцнення довіри з боку міжнародних партнерів.

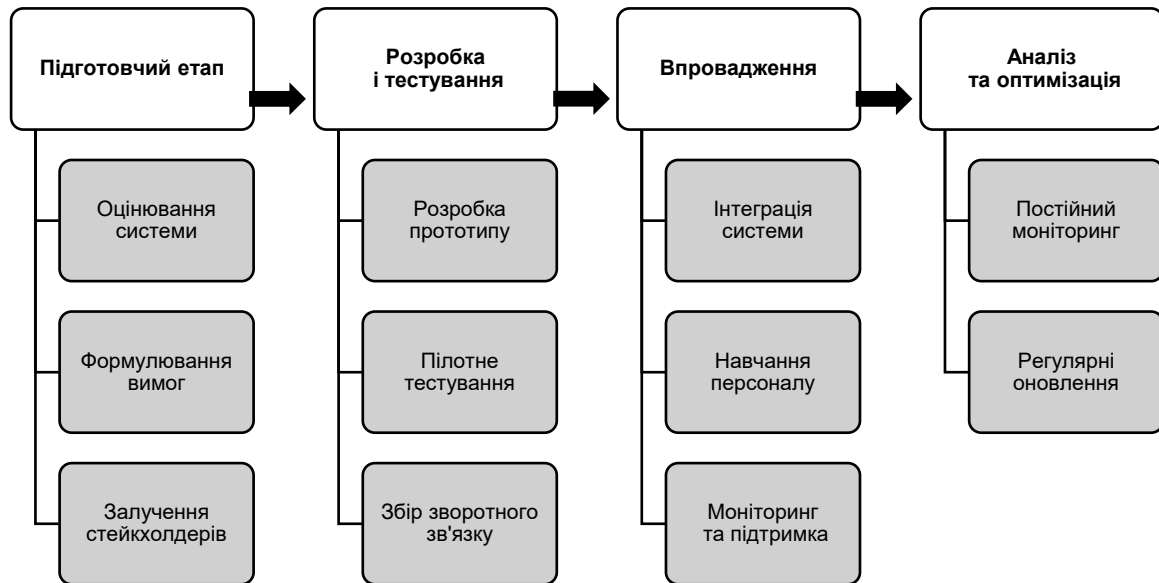

Рис. 4. Схема впровадження системи закупівель на основі блокчейну

Джерело: складено авторами.

Для ефективного впровадження блокчейн-технології в систему закупівель ЗС України потрібно чітко спланувати кожен етап процесу. Це дозволить не тільки максимізувати ефективність використання коштів, але й забезпечити прозорість і надійність управління фінансовими потоками.

Підготовчий етап повинен передбачати детальне оцінювання існуючої системи закупівель, формулювання чітких технічних і функціональних вимог до нової системи, а також залучення всіх зацікавлених сторін, включно із фінансовими експертами, ІТ-спеціалістами та керівництвом військових підрозділів для забезпечення всебічної підтримки проекту.

На етапі розробки і тестування команда повинна розробити прототип блокчейн-платформи, який дозволить виконати пілотне тестування системи на обмеженій кількості закупівель. Важливо проводити тестування в реальних умовах для адаптації системи під специфічні потреби ЗСУ. Збір зворотного зв'язку від користувачів допоможе у виявленні потенційних помилок та недоліків, що необхідно виправити перед повномасштабним впровадженням.

Впровадження нової системи передбачає інтеграцію блокчейн-платформи в існуючу інфраструктуру ЗСУ. Необхідно забезпечити навчання персоналу для роботи з новою системою, а також налагодження постійного моніторингу і технічної підтримки для забезпечення стабільності та безперебійної роботи системи.

Аналіз та оптимізація є ключовими для підтримки ефективності блокчейн-системи. Регулярне оцінювання системи та впровадження необхідних оновлень забезпечать її актуальність та відповідність сучасним вимогам безпеки та ефективності.

Дискусія і висновки

Впровадження блокчейн-технології в систему контролю фінансування та закупівель ЗС України відкриває нові перспективи для підвищення ефективності та прозорості управління державними ресурсами. Основні переваги, які може принести така інновація, полягають у

забезпеченні незмінності записів та автоматизації процесів через смарт-контракти, що сприяє мінімізації людських помилок та корупційних дій.

Проте на шляху до інтеграції блокчейну існують значні виклики. Насамперед важливо забезпечити високий рівень безпеки та конфіденційності, адже інформація, що циркулює в системах ЗСУ, часто має стратегічне значення. Важливою проблемою залишається також законодавча невизначеність, оскільки чинні правові рамки не повністю адаптовані до новітніх технологій, що може уповільнити або ускладнити процес інтеграції.

Основними перевагами блокчейну є забезпечення прозорості й зменшення можливостей для корупції завдяки відкритості та незмінності записів. Такі характеристики дозволяють кожному учаснику системи перевіряти і валідувати транзакції, що значно підвищує довіру до процесів закупівлі та фінансування.

З іншого боку, основними ризиками є технічні помилки та потенційні вразливості в системі блокчейну, які можуть призвести до витоку або втрати даних. Також необхідно враховувати потенційні витрати на впровадження та обслуговування нової системи, що може вимагати значних початкових інвестицій.

У світлі обговорення впровадження блокчейну у військові закупівлі має потенціал стати революційним кроком, що внесе суттєві покращення в управління державними ресурсами. Однак цей процес вимагає обережного підходу з огляду на можливі ризики та виклики, що супроводжують впровадження будь-якої інноваційної технології, особливо в умовах війни.

Список використаних джерел

Верховна Рада України. (2020). *Про Державний бюджет України на 2020 рік* (закон України від 10.12.2020 № 294-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text>

Верховна Рада України. (2021). *Про Державний бюджет України на 2021 рік* (закон України від 09.12.2021 № 1082-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>

Верховна Рада України. (2022). *Про Державний бюджет України на 2022 рік* (закон України від 31.03.2023 № 1928-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>

Верховна Рада України. (2023a). *Про Державний бюджет України на 2023 рік* (закон України від 22.10.2023 № 2710-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>

Верховна Рада України. (2023b). *Про Державний бюджет України на 2024 рік* (закон України від 09.11.2023 № 3460-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text>

Верховна Рада України. (2024). *Про віртуальні активи* (закон України від 01.01.2024. № 2074-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>

Вінокуров, Ярослав. (2024, 30 січня). *Україна легалізує криптовалюту: що це дасть і як працюватиме?* Економічна газета. <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/01/30/709306/>

Койбічук, В.В., & Рожкова, М.С. (2020). Дослідження застосування блокчейн-технологій у діяльності світових підприємств: методичний підхід. *Прийомський економічний вісник Класичного приватного університету*, 4(21), с. 118–123. http://pev.kpu.zp.ua/journals/2020/4_21_ukr/22.pdf; <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-4-20>

Кривонос Семен. (2024, 21 лютого). *НАБУ розслідує понад 60 справ щодо злочинів у сфері оборони – директор бюро*. Interfax-Україна. <https://interfax.com.ua/news/general/968733.html>

Мамченко, Наталя. (2024, 7 квітня). *З оподаткуванням криптовалюти в Україні розберуться до кінця грудня 2024 року – Меморандум з МВФ*. Судово-юридична газета. <https://sud.ua/uk/news/publication/296951-s-nalogooblozheniem-kriptovalyuty-v-ukraine-razberutsya-do-kontsa-dekabrya-2024-goda-memorandum-s-mvf>

Осадчук, Павло. (2024, 1 лютого). *Криптовалюта в Україні: чи є надія на лояльне регулювання*. SPEKA. <https://speka.media/ci-je-nadiya-na-loyalne-kriptoreguluvannya-p1w085>

Спасітелєва, С.О., & Бурячок В.Л. (2018, 29 грудня). Перспективи розвитку додатків блокчейн в Україні. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*, 1(1), с. 35–48. <https://csecurity.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/18/59>

Ярова, Майя. (2022). *Навіщо впроваджувати блокчейн в державний устрій і як це допоможе у боротьбі з корупцією*. Робити бізнес – це мистецтво. <https://ain.ua/2022/12/29/bornjakov-pro-blockchain/>

BDO International. (2020). *Blockchain in the public sector*. https://www.bdo.global/getmedia/823cc441-bf95-4da5-adde-4f9785d02f2b/BDO-blockchain_2020_General.pdf.aspx

Coin ATM Radar. (2024). *Bitcoin ATM Installations Growth*. <https://coinatmradar.com/charts/growth/>

Nakamoto, Satoshi. (2008). *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>

Trading View. (2024). *Crypto Total Market Cap, \$*. <https://www.tradingview.com/symbols/TOTAL/>

Transparency International Ukraine. (2024). *Індекс сприйняття корупції CPI-2023*. <https://cpi.ti-ukraine.org/>

References

BDO International. (2020). *Blockchain in the public sector*. https://www.bdo.global/getmedia/823cc441-bf95-4da5-adde-4f9785d02f2b/BDO-blockchain_2020_General.pdf.aspx

Coin ATM Radar. (2024). *Bitcoin ATM Installations Growth*. <https://coinatmradar.com/charts/growth/>

Koibichuk, V.V., & Rozhkova, M.S. (2020). Research on the application of blockchain technologies in the activities of global enterprises: a methodical approach. *Pryazovsky Economic Bulletin of the Classical Private University*, 4(21), 118–123 [in Ukrainian]. http://pev.kpu.zp.ua/journals/2020/4_21_ukr/22.pdf; <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-4-20>

Kryvonos, Semen. (2024, February 21). *NABU investigates more than 60 cases related to crimes in the field of defense – director of the bureau*. Interfax-Ukraine [in Ukrainian]. <https://interfax.com.ua/news/general/968733.html>

Mamchenko, Natalya. (2024, April 7). *The taxation of cryptocurrencies in Ukraine will be resolved by the end of December 2024 – Memorandum with the IMF*. Judicial and legal newspaper [in Ukrainian]. <https://sud.ua/uk/news/publication/296951-s-nalogooblozheniem-kriptovalyuty-v-ukraine-razberutsya-do-kontsa-dekabrya-2024-goda-memorandum-s-mvf>

Nakamoto, Satoshi. (2008). *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System* [in Ukrainian]. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>

Osadchuk, Pavlo. (2024, February 1). *Cryptocurrency in Ukraine: is there hope for loyal regulation*. SPEKA [in Ukrainian]. <https://speka.media/ci-je-nadiya-na-loyalne-kriptoreguluvannya-p1w085>

Spasiteleva, S.O., & Buryachok, V.L. (2018, December 29). Prospects for the development of blockchain applications in Ukraine. *Cyber security: education, science, technology*, 1(1), 35–48 [in Ukrainian]. <https://csecurity.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/18/59>

Trading View. (2024). *Crypto Total Market Cap, \$*. <https://www.tradingview.com/symbols/TOTAL/>

Transparency International Ukraine. (2024). *Index of perception of corruption SRI-2023*. <https://cpi.ti-ukraine.org/>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2020). *About the State Budget of Ukraine for 2020* (Law of Ukraine dated 10.12.2020 No. 294-IX) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). *About the State Budget of Ukraine for 2021* (Law of Ukraine dated 09.12.2021 No. 1082-IX) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). *About the State Budget of Ukraine for 2022* (Law of Ukraine dated March 31, 2023 No. 1928-IX) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2023a). *On the State Budget of Ukraine for 2023* (Law of Ukraine dated October 22, 2023 No. 2710-IX) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2023b). *About the State Budget of Ukraine for 2024* (Law of Ukraine dated November 9, 2023 No. 3460-IX) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). *About virtual assets* (law of Ukraine dated January 1, 2024. No. 2074-IX) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>

Vinokurov, Yaroslav. (2024, January 30). *Ukraine legalizes crypto-assets: what will it bring and how will it work?* Economic newspaper [in Ukrainian]. <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/01/30/709306/>

Yarova, Maya. (2022). *Why implement blockchain in the state system and how it will help in the fight against corruption*. Doing business is an art [in Ukrainian]. <https://ain.ua/2022/12/29/bornjakov-pro-blockchain/>

Отримано редакцією журналу / Received: 01.06.24
Прорецензовано / Revised: 06.06.24
Схвалено до друку / Accepted: 18.06.24

Oleksandr SHRAMKO¹, Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-9080-7750
e-mail: alex_shramko@knu.ua

Oleksandr OSTAPENKO¹, PhD (Econ.), Prof.
ORCID ID: 0000-0003-3194-0372
e-mail: ap080011@knu.ua

Denys SHYNAIEV¹, Cadet
ORCID ID: 0009-0003-2467-750X
e-mail: shynaiev_denys@ukr.net

Valeriia BONDARENKO¹, Cadet
ORCID ID: 0009-0005-8842-5541
e-mail: lerabondarenko1414@gmail.com

¹Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

OPPORTUNITIES AND RISKS IN IMPLEMENTING BLOCKCHAIN TECHNOLOGY AS A SYSTEM FOR FINANCING AND PROCUREMENT CONTROL IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Background. *In the context of war and increased inflow of international aid, Ukraine faces serious challenges in the field of defense procurement, where despite critical conditions, significant cases of corruption persist. This jeopardizes not only the efficiency of fund utilization but also the country's reputation in the eyes of all our partners on the international stage who provide us with direct financial assistance. The use of blockchain technology can be a key solution to ensure transparency, optimize fund flow, and reduce corruption by ensuring data immutability and information transparency. The aim of this article is to analyze in detail how the implementation of blockchain can optimize financial flows and procurement control in the Armed Forces of Ukraine, and to develop specific and effective recommendations for its efficient use and implementation in conditions of armed conflict.*

Methods. *The study applied methods of analysis and synthesis to assess the impact of blockchain technologies on the transparency of defense procurement in Ukraine. A systematic approach was used to study existing procedures and potential improvements through the implementation of blockchain.*

Results. *The research has found that blockchain can significantly increase transparency and reduce corruption risks in procurement processes within the Armed Forces of Ukraine. Detailed analysis has shown that blockchain integration ensures the immutability of records, open access to transactions, and a consensus mechanism that ensures all network participants agree on the validity of records before they are added to the blockchain. This can greatly impede illegal manipulations.*

Conclusions. *Based on the obtained data, it is recommended to implement blockchain technologies in the sphere of defense procurement. This requires the development of specialized anti-corruption measures and detailed adaptation of existing legislation for full technological integration. This involves creating solutions that take into account the specifics of military processes and ensure the highest level of security, reliability, and transparency. Further research should focus on testing, optimizing, and developing detailed blockchain systems for their effective use and implementation in conditions of military conflict.*

Keywords: *blockchain, smart contract, financing, procurement, Armed Forces of Ukraine, transparency, corruption.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ПРАВО

УДК 341.3

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.59.55-61>

Дмитро ХОМ'ЯКОВ, канд. юрид. наук

ORCID ID: 0000-0002-8232-6316

e-mail: dmytro.khomiakov@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРАВОВІ ОПЕРАЦІЇ У ГЛОБАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

Вступ. Поява концепції воєнних дій, що визначається як використання права для ведення війни, спонукала до переоцінки сталості міжнародного порядку, заснованого на верховенстві права. Подібно до регулювання кіберпростору, інформаційних загроз та інструментів економічного і фінансового тиску воєнні дії є некінетичною дією, яка не відповідає традиційному перебігу збройного нападу. Захоплені зенацька держави не знають, як реагувати на ці некінетичні дії, оскільки вони відбуваються в новому нормативному швидкозмінному середовищі. Саме тому метою цього дослідження є аналіз міжнародного досвіду проведення правових операцій та надання пропозицій щодо впровадження зазначених аспектів діяльності в органах військової юстиції.

Методи. Джерельну базу дослідження становлять документи міжнародних організацій та наукові публікації з питань проведення правових операцій. Використано діалектичний, історичний, порівняльно-правовий методи для відстеження трансформації поглядів на процеси планування та проведення правових операцій; системно-структурний, формально-логічний методи – для визначення положень, які доцільно врахувати у процесі впровадження концепцій правових операцій в діяльність ЗС України; методи аналізу, узагальнення та синтезу – для розробки відповідних пропозицій.

Результати. Узагальнено і систематизовано міжнародні офіційні документи (угоди, протоколи, конвенції, рекомендації, стандарти, декларації, комюніке, послання, хартії), які регламентують та регулюють питання гібридних війн; розроблено пропозиції з імплементації концепцій правових операцій в Україні.

Висновки. Результати цього дослідження розвивають ідеї інших дослідників про доцільність впровадження поняття та здійснення правових операцій у контексті гібридних війн.

Ключові слова: гібридна війна, міжнародний правопорядок, правові норми, правові операції, стратегічні цілі.

Вступ

Росія використовує правовий дискурс, який ґрунтується на глибокому розумінні міжнародного права і посиляється на міжнародні норми для критики дій своїх конкурентів та виправдання своєї зовнішньої політики. Таким чином, російський правовий наратив добре поінформований і підкреслює лицемірство ліберальних демократій, зокрема США, які наполягають на верховенстві права у своїй зовнішній політиці, практикуючи при цьому достатньо вибіркоче тлумачення правових норм. Цей дискурс, який не намагається забезпечити правову узгодженість, слугує для виправдання постійних порушень норм, які подаються як несправедливі, з метою послабити міжнародний порядок. Таким чином, використання права у такий спосіб належить до сфери інформаційної зброї та підпадає під поняття правові операції. Вміти розпізнати та протидіяти таким заходам є завданням на майбутнє для військової юстиції.

Огляд літератури. Термін "гібридна війна" уперше з'явився в роботі американського військового експерта майора Вільяма Дж. Немета у праці, яку він написав у Монтерейській військово-морській академії у 2002 р. під назвою "Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare". В. Немет на прикладі Чеченської республіки демонструє, яким чином збройні групи нерозвинених суспільств, використовуючи передові технології та пристосовуючись до тактики свого опонента, мають велику ефективність у конфлікті. Автор стверджує, що гібридна війна є сучасною формою партизанської війни, але більш ефективною з урахуванням застосування нових технологій та сучасних методів мобілізації до боротьби, та зазначає, що завдяки своїм потребам чеченці легко змінилися від класичної до партизанської тактики і дуже часто могли об'єднати партизанські дії з терористичними атаками.

Потрібно розуміти, які основні причини, які зумовили виникнення гібридних конфліктів. У ролі однієї з таких детермінант виступила передусім сучасна модель

безпеки, яка сформувалася після Другої світової війни. Із теоретиків, які працюють за різноманітними напрямками, що пов'язані з концепцією гібридної війни багато років, напевно найбільш цитованим є Френк Хоффман. За його визначенням, гібридна війна є відхиленням від попередніх втілень війни: "Замість окремих викликів з фундаментально різними підходами (традиційний, нерегулярний, терористичний), ми можемо очікувати зустрічей з супротивниками, які будуть застосовувати всі форми війни і тактики, можливо, одночасно". Яскравим прикладом такої стратегії для Хоффмана була стратегія Хезболла у Другій ліванській війні в 2006 р., під час якої Хезболла завдала дуже потужного удару регулярним силам Ізраїлю (які мали величезну перевагу) шляхом використання конвенційних і нетрадиційних, нелінійних тактичних прийомів. Із міркувань Ф. Хоффмана, те, що робить конфлікт гібридним, – це узгоджене використання різноманітних методів протистояння як військових, так і невійськових, з метою досягнення результатів як у фізичному, так і психологічному аспекті війни. Френк Хоффман у своїх працях наголошує на тому, що особливостями гібридних воєн є поширеність актів терору та різноманітних форм злочинів проти суспільства. Він визначив гібридні загрози як здатність одночасно й адаптивно застосувати інтегрований зв'язок звичайної зброї та нерегулярної тактики, тероризму та кримінальних елементів у сфері боротьби за досягнення політичних цілей. Вищезгадане міркування вказує на дві групи дійових осіб у гібридних конфліктах: уряд та недержавні формування (Hoffman, 2007).

Ще один підхід до трактування гібридної війни демонструють А. Якобс і Г. Ласкоджаріас. Згідно з їхніми твердженнями в гібридних конфліктах задіяні, окрім військових дій, різноманітні методи, серед яких: економічний тиск, розвідувальні служби, саботаж та дезінформація серед населення. Усі традиційні, нерегулярні та комбіновані форми ведення протистояння об'єднуються і становлять синтез руйнівних дій, що застосовуються за допо-

могою гнучкої стратегії. Завдяки цьому гібридна війна стає невидимою на початку конфлікту й явною в момент, коли її вже неможливо попередити.

Концепція гібридної війни не є чимось абсолютно новим, представляючи поєднання конвенційних і неконвенційних (нерегулярних) методів ведення війни, що виходять за межі поля битв і охоплюють економічні, дипломатичні, інформаційні (у т. ч. психологічні, кібер і дезінформаційні) і політичні способи протистояння. Ця концепція ґрунтується насамперед на здатності цілеспрямовано впливати на віддалені об'єкти і процеси нетрадиційними військовими засобами, особливо на процеси й об'єкти, які є критично важливими для функцій держави і збройних сил.

Як асиметричний підхід гібридна війна спрямована на досягнення широкомасштабних наслідків з використанням скромних засобів, наприклад, перешкоджання військовим операціям супротивника або запобігання отримання політичної підтримки населення. Загалом під час гібридних конфліктів спостерігається координація так званих м'яких дій з використанням більш цілісної стратегії, яка варіює в плані інтенсивності на різних етапах (ініціювання, гостра фаза, рішення) і спрямована на дестабілізацію внутрішніх і зовнішніх процесів держави. Кінцевою метою є підірив цієї держави шляхом стимулювання дестабілізації економіки, розчарування і невдоволення населення, відчуження меншин або скривджених груп населення, створення умов для контрольованої і неконтрольованої міграції, придушення громадянського опору і підірив критичної інфраструктури. До цього додається використання певних розвідувальних дій, операцій сил особливого призначення, конвенційних збройних сил і нерегулярних комбатантів (терористів, злочинців, органів поліції / міліції, найманців, рухів опору, партизанів тощо). Сучасними прикладами гібридних конфліктів є недавні бойові дії і ті, що тривають, в Україні, в Грузії, а останнім часом і в деяких країнах Європейського союзу.

У гібридних конфліктах основними цілями є захоплення контролю над суспільством, здійснення впливу на настрої людей, маніпулювання людьми, які відповідають за прийняття важливих рішень у державі. Противник намагається маніпулювати основними цінностями, мотиваційними факторами, культурним базисом та стратегічною, комунікаційною та критичною інфраструктурою країни. Застосування засобів гібридної війни направлене на найбільш критично вразливі матеріальні системи – комунікації, інфраструктура або транспорт. Усе частіше урядові, а також недержавні організації, здійснюють напади на вразливі точки ідеологій та інституцій, а також використовують соціальне невдоволення або сприйняття корупції для посилення сил у конфлікті. Ці суттєві стратегічні слабкості дали можливість досягнення більшого успіху тим, хто використовує методи інформаційної або асиметричної війни. Домінування неоліберальних ідей призвело до розширення прірви між багатими і бідними і посилило тиск на середній клас. У результаті цього відбулися фундаментальні зміни в економічній, соціально-політичній і психологічній ситуації, що призводить до переоцінки основних цінностей та зростання популізму в багатьох країнах по всьому світу. Референдум про Брексіт в Об'єднаному Королівстві в 2016 р. та обрання Дональда Трампа президентом США відображають стурбованість соціально-економічними умовами, ставлячи під сумнів такі інституції з багаторічною історією, як Європейський Союз і НАТО (Glenn, 2009).

Правові операції є частиною академічного лексикону з 2001 року. Цей термін ввів Чарльз Данлап-молодший,

генерал-майор ВПС США у відставці, а зараз професор юридичного факультету Університету Дьюка в Північній Кароліні. У широкому розумінні, за визначенням Данлапа, правова операція – це просто використання "права як заміника традиційних військових засобів для досягнення оперативної мети". Далі Ч. Данлап-молодший розбиває цю концепцію на дві форми: "інструментальна правозастосовна діяльність" і "правозастосовна діяльність із використанням важелів впливу". Інструментальна правозастосовна діяльність – це "інструментальне використання правових інструментів для досягнення тих самих або подібних ефектів, які традиційно досягаються традиційними кінетичними військовими діями". Очевидно, що інструментальна правозастосовна діяльність застосовується до державних суб'єктів, які мають можливість вести традиційну війну.

Метою та завданням дослідження є аналіз міжнародного досвіду проведення правових операцій для надання пропозицій щодо впровадження зазначених аспектів діяльності в органах військової юстиції. Для досягнення цієї мети пропонується узагальнити та систематизувати міжнародні офіційні документи, а також наукові публікації провідних вчених із питань проведення правових операцій та протидії їм і запропонувати засоби адаптації світового досвіду правових операцій у вже існуючій системі органів військової юстиції.

Методи

Джерельну базу дослідження утворюють документи міжнародних організацій та наукові публікації з питань проведення правових операцій. Використано діалектичний, історичний, порівняльно-правовий методи для відстеження трансформації поглядів на процеси планування та проведення правових операцій; системно-структурний, формально-логічний методи – для визначення положень, які доцільно врахувати у процесі впровадження концепцій правових операцій у діяльність ЗСУ; методи аналізу, узагальнення та синтезу – для розробки відповідних пропозицій.

Результати

Стратегічне використання права наразі має чотири основні форми: переосмислення існуючих норм; створення нових норм; мобілізація правових наслідків для обмеження сторони; звинувачення у протиправних діях для завдання репутаційної шкоди. Стратегічне використання права в Росії, США та Ізраїлі демонструє, як держави експлуатують правові норми, щоб служити своїй зовнішній політиці та зміцнювати свої позиції на міжнародній арені.

Використання права для досягнення стратегічних цілей є досить поширеним явищем у XXI ст. Одним із таких прикладів є правові операції США, спрямовані на недопущення отримання Іраном ядерної зброї. Протягом останніх кількох років правові операції США проти Ірану переслідували дві мети: зупинити розвиток ядерної програми Ірану і перешкодити спонсоруванню Іраном терористичних та радикальних організацій. Використовуючи юридичний інструментарій та економічний вплив США, що ґрунтується на першості долара США як світової резервної валюти, Казначейство мало змогу істотно впливати на міжнародний фінансовий сектор. Казначейство надавало фінансовим установам вибір між двома ринками: США (найбільшою економікою світу) та Іраном (державою, що перебуває у стані конфлікту). Крім цього, фінансові установи та компанії, які обирали співпрацю з Іраном, автоматично вносилися до санкційних списків США (Almang, 2019).

Кінцевий результат правових операцій США проти Ірану вражає. До 2013 року приблизно 80 млрд дол. із загальних 100 млрд дол. валютних резервів Ірану не могли бути репатрійовані через дотримання іноземними фінансовими установами застережень США. А до 2015 року було завершено розробку спільного всеосяжного плану дій зі скорочення потенціалу Ірану зі створення ядерної зброї. Уроки, винесені з кампанії за припинення ядерної програми Ірану, численні й позитивно впливають на використання правових операцій у майбутньому. Подібний вид правових операцій використовувався США проти Росії після анексії Криму в 2014 р., а також проти Ісламської держави того ж року. Такі операції можуть привести до бажаних наслідків у майбутньому, можливо, доповнюючи режими санкцій, які застосовуються багатьма іншими країнами для досягнення подібних політичних цілей.

Ще одним добре відомим прикладом правових операцій є скоординована правова стратегія, яку застосовує Китайська Народна Республіка (КНР). Відомо, що китайський уряд підтримує більш вільне тлумачення правових норм, ніж можна було б очікувати від країн, які тісно пов'язані з США. Наприклад, військовий статут Народно-визвольної армії Китаю містить інструкції про те, що китайські війська можуть ігнорувати право збройних конфліктів і навіть маніпулювати ним для досягнення тактичних цілей. Іншими помітними тактиками китайської правової політики є створення і просування "міжнародної легітимності для розширення права Китаю на суверенітет" (Lee, 2014). Готовим прикладом серед інших є ігнорування Китаєм Конвенції ООН з морського права, при цьому він охороняє свої морські виключні економічні зони і створює ледь придатні для життя острови з метою розширення китайського суверенітету (Beck, 2014).

Ще одним прикладом використання Китаєм правових засобів для ігнорування міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Мотивація Китаю, описана в термінах законодавства, спрямованого на створення диспропорцій у дотриманні зобов'язань, зводиться до просування того, що Китай вважає своїм національним інтересом. Китай є учасником Договору ООН про нерозповсюдження ядерної зброї, у якому чітко зазначено, що держави-учасниці не можуть "допомагати, заохочувати або спонукати будь-яку державу, що не володіє ядерною зброєю, виробляти або іншим чином набувати ядерну зброю або інші ядерні вибухові пристрої". Незважаючи на зобов'язання Китаю за цим договором, останніми роками Китай, як повідомляється, був основним пунктом транзиту ядерних компонентів, призначених для Ірану. За оцінками деяких офіційних осіб, не менше 90 % товарів, призначених для використання в ядерній програмі як Ірану, так і Північної Кореї, проходять через Китай (Hsiao, 2016).

Палестинська автономія використовує проти Ізраїлю абсолютно різні правові операції, що вказує на розмаїття правових дій, навіть якщо вони спрямовані на досягнення схожих цілей, вона просуває свою справу, прагнучи членства в міжнародних організаціях, на превеликий жаль для Ізраїлю. Одним із широко розрекламованих прикладів є кампанія за визнання Палестини членом ООН. Намагання Палестинської автономії приєднатися до міжнародних організацій виявилось настільки ефективною тактикою, що для сприяння переговорам у рамках мирного процесу 2013 року США уклали угоду про звільнення понад 100 палестинських в'язнів, які перебували під вартою в Ізраїлі, кілька з яких були засуджені за вбивство ізраїльських цивільних осіб, в обмін на обіцянку, що Палестина утримається від вступу до міжнародних організацій протягом лише дев'яти місяців.

Палестинська автономія також приєдналася до Міжнародного кримінального суду – юридичної інстанції, яка може бути використана для подання позовів проти дій Ізраїлю. Насправді, схоже, що Палестинська автономія використовує будь-яку інстанцію, яка розглядатиме її позови проти Ізраїлю, включно з Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури та Міжнародним судом ООН.

Ізраїль посідає особливе місце в розвитку глобального мислення щодо інтеграції права у військові стратегії держави. Ізраїльська держава надає багатий матеріал для детального вивчення, оскільки вона дуже рано запровадила цей підхід у своїх збройних силах. Основою ізраїльської стратегії є юридичний департамент ізраїльської армії, правові інституції, зокрема Верховний суд, і спеціальні комітети, які використовуються у випадках, коли виникають переслідування за воєнні злочини.

Юридичний департамент (HaPraklitut HaTzva'it) Армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ), відомий як Корпус генеральної військової прокуратури (MAG), складається із військових юристів, завданням яких є обґрунтування законності застосування сили. Ця організація перебуває в центрі значної доктринальної еволюції, що відбулася після другої інтифади: ЦАХАЛ все частіше розглядає міжнародне право не як зовнішнє обмеження, а як елемент ізраїльських національних інтересів. Тлумачення права збройних конфліктів і просування альтернативних норм, де це необхідно, стали розглядатися як спосіб просування інтересів Ізраїлю у воєнний час, як і в мирний. ГВП відповідає за використання сірих зон міжнародного права для того, щоб дати ЦАХАЛу свободу дій. Ахаз Бен Арі, юридичний радник міністерства оборони і колишній керівник відділу міжнародного права ЦАХАЛу, чітко висловився що цієї ситуації на конференції в Тель-Авіві у 2007 р.: "Наша робота полягає в тому, щоб дозволити армії діяти". Це нове значення, яке надається праву, призводить до збільшення штату співробітників. Відділ міжнародного права – один із підрозділів ЦАХАЛу, який найістотніше збільшився. У 2009 р. він налічував 20 осіб, у 2019 р. – 30 плюс ще 30 офіцерів запасу, що дозволяє за потреби подвоїти його чисельність. Відтоді його стали називати "командою охорони правопорядку".

На інституційному рівні ГВП також надає правову допомогу військовослужбовцям ЦАХАЛу. Солдати бояться браком правових знань. ГВП розглядає себе як міст між правовим і військовим середовищем, а її офіцери прагнуть опанувати як правові імперативи, характерні для військового розгортання, так і специфічні потреби збройних сил. Участь ГВП у прийнятті військових рішень демонструє прагнення захистити солдат від переслідування за військові злочини.

Покладаючи на військове командування відповідальність за дотримання міжнародної законності, передбачається, що солдати будуть захищені від кримінального переслідування, оскільки накази перевіряються на законність перед їх видачею, що зменшує моральний солісизм солдатів, які можуть опинитися в скрутному становищі, якщо їх попросять самостійно оцінити законність отриманих наказів. За тією ж логікою, якщо відбуваються акти насильства, ЦАХАЛ також може зняти з себе відповідальність, показавши, що солдати, які їх вчинили, не виконували наказів. На практиці ці дві місії – дотримання міжнародної законності і захист солдатів від кримінального переслідування – можуть суперечити одна одній і ставити юрисконсультів у незручне становище, коли їм доводиться балансувати на межі. Збройні сили хочуть, щоб їхні рішення схвалювали якомога більше, але вони

також повинні захищати свій авторитет у суспільстві та організаціях, які захищають права людини.

Правовий захист військовослужбовців також забезпечується за допомогою військових судів. Відповідно до принципу комплементарності, Міжнародний кримінальний суд (МКС) може здійснювати свою юрисдикцію лише в тому випадку, якщо у відповідній країні ще не ведеться судовий процес. Солдати, які вже були притягнуті до відповідальності за военний злочин у своїй країні, не можуть бути повторно судимі МКС. На відміну від процесу у Франції, де солдатів судять цивільні суди, в Ізраїлі солдатів судять військовослужбовці у спеціальних судах, які можуть ставитися до них з більшим розумінням, ніж цивільні суди.

Верховний суд також відіграє ключову роль, хоча й опосередковану, в ізраїльській правовій стратегії щодо палестинців. Цей орган, що поєднує в собі функції Високого і Верховного судів, особливо важливий для Ізраїлю, який не має конституції. Його судді одночасно є гарантами демократії і виконують провідну політичну роль: тлумачать та оновлюють основні закони держави. До середини 1990-х років Верховний суд рідко втручався у справи ЦАХАЛу. Однак це змінилось, коли головою Верховного суду в 1995 р. став Аарон Барак. Барак, близький до американських ліберальних еліт, теоретично обґрунтував "правовий інтервенціонізм" у своїй книзі "Суддя в демократії" і рекомендував судам виконувати свою політичну роль, оцінюючи рішення, прийняті виконавчою владою. Залучення суду в такий спосіб допомогло поставити офіцерів ГВП у вирішальну позицію, оскільки вони готували юридичні аргументи для пояснення рішень судів. Тут необхідно враховувати важливість Верховного суду як балансуєчої сили. Судді не перебувають у стані систематичного конфлікту з ГВП. Навпаки, вони часто працюють пліч-о-пліч з військовими. Замість культури конфронтації існує культура співпраці, частково завдяки інституційним та міжособистісним зв'язкам. Що стосується судових рішень, то експерти з правових питань ГВП надають початковий висновок, який суд загалом схвалює. Якщо виникають розбіжності в думках, судді надають другий висновок, який іноді називають "планом Б", у співпраці з командами (МКС (Jones, 2016)).

Як останній компонент захисного механізму, покликано зменшити його правову вразливість, Ізраїль створив ряд слідчих комітетів, відповідальних за оцінювання звинувачень у воєнних злочинах. Ці комітети перебувають на стику між Міністерством юстиції та Верховним судом, який іноді приймає рішення про їх створення. У рішенні 2006 року, що дозволяє цілеспрямовані вбивства за певних умов, Верховний суд рекомендував створити слідчий комітет для розгляду спірних випадків. Інституційний механізм такого роду діє як "правовий щит" від потенційного переслідування як у міжнародних кримінальних установах, так і в національних (універсальної юрисдикції), які, таким чином, не уповноважені виносити правові висновки у цих справах за принципом комплементарності. Слухання в комітетах відбуваються за моделлю допиту у внутрішньому військовому розслідуванні: свідчення та докази неприйнятні в будь-якому суді, який може взяти до розгляду кримінальне провадження. Схильність цих комітетів до дотримання зобов'язань за міжнародним правом була нерівномірною. Однією з перешкод є те, що вони структурно близькі до держави, яка має право визначати методи їхньої роботи. Крім того, дослідження впливу незалежних комітетів показують, що регулятори мають тенденцію ототожнювати себе з тими, кого вони регулюють. Як повідомляється,

вони схильні ставати на бік логіки суб'єктів щодо суворого дотримання норм, особливо в питаннях безпеки. У цих останніх випадках присутність колишніх військовослужбовців у складі комітету іноді є необхідною через їхнє детальне знання місцевості, але це має той недолік, що зменшує кількість критики у висновках комітету. Фактори, які допомагають пояснити, чому думки колишніх військовослужбовців можуть бути більш поблажливими, ніж думки суддів, включають тривалі інституційні зв'язки, уявлення про важливість лояльності в армії, а також правила ведення бойових дій, які застосовуються на практиці, часто більш гнучкіші, ніж ті, що дозволені міжнародним гуманітарним правом (МГП).

У доповіді про роль національних слідчих комісій у безкарності позасудових страт, опублікованій у 2008 р. для Ради ООН з прав людини, спеціальний доповідач Філіп Алстон висловив своє занепокоєння щодо схильності держав надавати перевагу комітетам над іншими існуючими типами механізмів: "такі розслідування часто використовуються насамперед як спосіб уникнення реальної відповідальності". На його думку, міжнародне право зобов'язує проводити незалежне розслідування для покарання винних у випадку воєнних злочинів і забезпечення компенсації жертвам. Він зазначає, що, за логікою речей, відповідальність за це мають взяти на себе національні системи цивільного правосуддя, на відміну від комітетів, національні системи цивільного правосуддя можуть призначати покарання. Практика Ізраїлю протилежна цій концепції, і Ізраїль розгортає широку правову стратегію, щоб продемонструвати дієвість принципу взаємодоповнюваності та доброчесності цих комітетів (Rajkovic, & Vennesson, 2012).

Хоча ГВП, Верховний суд і спеціальні комітети є частиною захисту від палестинського законодавства, Ізраїль також має наступальні механізми, які використовують судові процеси для відстоювання певних політичних принципів. Спеціалізовані неурядові організації (НУО) діють як посередники між державою і громадянами, які готові розпочати кримінальне переслідування проти осіб або організацій, якщо це слугує політичним і військовим цілям держави Ізраїль, і можуть надати їм конфіденційну інформацію, яка забезпечить успіх у суді.

Як приклад наступальних дій можна навести роботу американської неурядової організації The Lawfare Project, створеної у 2010 р. Вона займається судовими процесами для захисту інтересів Ізраїлю. Її зусилля, спрямовані на заборону маркування споживчих товарів, вироблених в ізраїльських поселеннях, ілюструють, як пересічні громадяни можуть бути використані для залучення національних та міжнародних правових важелів. Таке маркування було запроваджено законодавчим декретом у Франції, щоб полегшити споживачам бойкот продукції із Західного берега річки Йордан, Голанських висот та Східного Єрусалиму – територій, які незаконно окуповані з точки зору міжнародного права та французької зовнішньої політики. Брук Гольдштейн, засновниця The Lawfare Project, була попереджена про цей указ Кабінетом міністрів Біар, однією із 64-х французьких юридичних фірм, допущених у Державній раді та Касаційному суді Франції, що є монопольною ситуацією, яка посилює вплив цих фірм. І Франсуа-Анрі Біар, партнер "Кабінет Біар", і Гольдштейн є членами Федералістського товариства досліджень права і державної політики, потужного об'єднання консервативних юристів і правознавців у Сполучених Штатах (Filho, Farias, & Oliveira, 2017).

Для того, щоб розпочати судовий розгляд, необхідно мати *locus standi* (місцезнаходження). Тому The Lawfare Project зв'язався з ізраїльською виноробнею "Псагот", яка розташована на окупованих територіях і продає свої вина в Європі, і запропонував їй порушити цивільну справу, запевнивши, що The Lawfare Project покриє судові витрати компанії "Кабінет Бріар". Ця виноробня, розташована в релігійному поселенні, і є популярним місцем для відвідування політиків ізраїльського правого крила. У листопаді 2020 р. Майк Помпео відвідав Псагот, що стало першим візитом до ізраїльського поселення представника Сполучених Штатів. Метою The Lawfare Project було отримання рішення Європейського суду, яке б застосовувалося у всіх 27-ми державах-членах ЄС. Цей вид правозахисної діяльності, ініційований приватними особами, слугував уряду ізраїльського прем'єр-міністра Бен'яміна Нетан'ягу, який проводив кампанію за повне визнання ізраїльського суверенітету на анексованих територіях Голанських висот та окупованих територіях Єрусалиму і Західного берега річки Йордан. Ці особливості вказують на важливість закону в ізраїльській військовій стратегії, навіть якщо ця стратегія прямо не описується як правова. За підтримки ЗМІ, приватних ініціатив і міжнародного співробітництва Ізраїль створив "правові щити" і використовує різні важелі на свою користь (Caliskan, 2019).

Наступним питанням постає використання правових операцій росією під час підготовки та безпосередньо повномасштабної агресії на Україну. Як вже зазначалось, російська федерація використовує правовий дискурс, який ґрунтується на глибокому розумінні міжнародного права і посиляється на міжнародні норми для критики дій своїх конкурентів та виправдання своєї зовнішньої політики. Таким чином, російський правовий наратив добре поінформований і вказує на лицемірство ліберальних демократій, зокрема США, які наполягають на верховенстві права у своїй зовнішній політиці, практикуючи при цьому достатньо вибірково тлумачення правових норм. Цей дискурс, який не намагається забезпечити правову узгодженість, слугує для виправдання постійних порушень норм, які подаються як несправедливі, з метою послабити міжнародний порядок. Таким чином, використання права у такий спосіб належить до сфери інформаційної зброї.

Цей правовий дискурс супроводжується прагненням реформувати міжнародний порядок, який ґрунтується на несправедливому, з точки зору росії, тлумаченні правових норм. Останні представляються не як такі, що виражають універсальні цінності справедливості, а як вектор для реалізації інтересів США та їхніх союзників. Промова Володимира Путіна в Думі в 2014 р., після вторгнення до Криму, дотримується цієї логіки: "Що ми чуємо від наших колег у Західній Європі та Північній Америці? Вони кажуть, що ми порушуємо норми міжнародного права... Добре, що вони хоча б пам'ятають, що там існує таке поняття, як міжнародне право – краще пізно, ніж ніколи".

Таким чином, стратегічне використання права росією набуває форми альтернативного правового дискурсу, спрямованого на перегляд існуючого міжнародного порядку. Це відбувається в кількох різних сферах. Росія почала з розробки правового обґрунтування своєї політики територіальної експансії в Грузії, Криму та на Донбасі, а також у зв'язку з нападом росії на Україну сьогодні. У межах цієї стратегії росія вжила заходів – як до військових дій, так і паралельно з ними – для створення правових підстав для застосування сили. Мета полягала в тому, щоб створити основу або правовий наратив, який надавав би ауру легітимності, тим самим

допомагаючи виправдати застосування сили відповідно до національного або міжнародного права. У випадку вторгнення в Україну юридична підготовка операції полягала в тому, щоб вказати на порушення Мінських угод і провал переговорів між росією і Україною після додавання пунктів, які росія вважала несправедливими, і тому не розглядала.

Далі росія визнала незалежність Луганської Народної Республіки та Донецької Народної Республіки і використала цю подію для виправдання своєї "спеціальної військової операції". У листі росії до Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй від 24 лютого 2022 року було оголошено про російське військове втручання в регіон відповідно до ст. 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй на підставі законної самооборони, що є винятком із заборони на застосування сили, яка міститься в ст. 2(4). Таким чином, правова інтерпретація росії спирається на принцип вибіркового самовизначення.

Більше того, росія виправдовує свій інтервенціонізм широкою концепцією "відповідальності за захист", що здійснюється у відповідь на ймовірний геноцид, яка спирається на західні прецеденти, створені військовою інтервенцією НАТО в Косово в 1999 р. (Косово було проголошено незалежним у 2008 р.) та військовою інтервенцією Заходу в Лівію в 2011 р. Норма R2P, ратифікована в 2005 р. на Всесвітньому саміті Організації Об'єднаних Націй, була насамперед відповіддю на труднощі, з якими зіткнулися держави в боротьбі з етнічними чистками в Руанді та Косово. Однак широке тлумачення цієї норми Російською Федерацією ґрунтується на принципі захисту російського населення за кордоном, сформульованому президентом росії Дмитром Медведевим в інтерв'ю російським телеканалам 31 серпня 2008 року після конфлікту між росією і Грузією. Хоча в 2008 р. ішлося про захист населення з російським громадянством, яке проживає за межами країни, що дорівнює приблизно 80 млн росіян, які проживають на території колишнього Радянського Союзу, категорія "співвітчизників", тобто осіб, які мають російське громадянство.

У 2014 р. поняття "співвітчизник, що проживає за кордоном" було згодом розширене до захисту етнічних меншин у Криму, а в 2022 р. – російськомовних на сході України. Федеральний закон від 24 травня 1999 року "Про державну політику щодо громадян Російської Федерації, які проживають за кордоном" зі змінами, внесеними в 2010 р., є наріжним каменем неоднозначного підходу до діаспори, який стосується не лише етнічної національності ("росіяни"), але й охоплює громадян російської федерації, які проживають за кордоном, громадян колишнього радянського союзу, а також емігрантів з Російської імперії та їхніх нащадків. Таке широке визначення дозволяє пов'язувати різні народи, що населяють пострадянський простір, з російською федерацією, де це необхідно, через паспортизацію (надання російського громадянства некорінному населенню колишніх радянських республік). Ця тенденція до розширення досягає свого втілення в концепції "Русского мира", яка належить до наднаціональної спільноти, що складається з майже 30 млн людей, які живуть за межами росії, але підтримують з нею етнічні, правові та культурні зв'язки. На інституційному рівні ця концепція знайшла своє вираження у створенні у 2008 р. Агентства у справах співвітчизників за кордоном при Міністерстві закордонних справ росії та спеціалізованого Фонду "Русский мир".

Росія застосовує окремі міжнародні норми тактично, використовуючи міжнародні конвенції та договори для розширення своєї свободи дій наскільки це можливо.

Наприклад, Росія скористалася положенням 41 Віденського документа Організації з безпеки і співробітництва в Європі, що дозволило їй обійти вимогу попереднього повідомлення про військову діяльність, що дало їй змогу приховати пересування військ перед вторгненням в Україну. Російська Федерація також уникнула зобов'язання запрошувати міжнародних спостерігачів, повідомивши про кількість військ нижче порогу в 30 тис., встановленого Віденським документом, і покладаючись на положення, яке дозволяє державам не направляти спостерігачів на військову діяльність, що здійснюється без попереднього повідомлення військ і триває не більше 72 год. Такий підхід характерний для Росії, яка прагне до стратегічної невизначеності, що маскує її наміри і тримає її супротивників у стані стратегічного паралічу (Voyger, 2018).

Така експлуатація міжнародних норм на власну користь також дозволяє Росії забезпечити свої інтереси в Арктиці, яку вона визначила як критично важливу мету в 2014 р. Ратифікувавши Конвенцію ООН з морського права (UNCLOS-82) у 1997 р., Росія скористалася пунктом 3 ст. 76 щодо континентального шельфу, щоб розширити свою ВЕЗ з 200 до 350 морських миль, щоб розробляти вуглеводні, знайдені в цій зоні. Для цього Росія висунула (спірне) твердження, що хребет Ломоносова, який простягається на 1800 км у Північному Льодовитому океані, є продовженням російського континентального шельфу. Комісія Організації Об'єднаних Націй наразі оцінює геологічну обґрунтованість цього твердження. Окрім просування цього юридичного нарративу, Росія використовує стратегію докананого факту, розгортаючи військові ресурси для утвердження свого суверенітету в цій стратегічній частині світу, яка зараз відкрита для судноплавства через наслідки зміни клімату.

Ще однією важливою сферою, у якій Росія стратегічно використовує право, є використання правового впливу для встановлення нових норм у стратегічних секторах, насамперед у кіберпросторі та космосі. Росія зміцнює свої позиції в міжнародних органах і структурах впливу з метою просування вигідних для неї норм, про що вже згадувалося раніше. Росія також використовує національні та міжнародні правові механізми, про що свідчить заочне засудження російськими судами українських високопосадовців та використання Росією ордерів на затримання в юрисдикціях третіх країн (Johnson, 2018).

Проте судові процеси також можуть бути використані для протидії діям Росії. Український уряд створив інтернет-сторінку з переліком судових позовів, поданих проти російської федерації. Список довгий і містить справу, подану до Міжнародного суду ООН щодо порушення Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації у зв'язку з поведінням Росії з татарським і українським населенням у Криму та російською підтримкою тероризму.

До Європейського суду з прав людини було подано дев'ять заяв у зв'язку зі збиттям російською ракетою рейсу MH17 Малайзійських авіаліній у 2014 р. на додачу до індивідуальних справ, поданих сім'ями загиблих. Україна також подала позови до Міжнародного трибуналу з морського права, Міжнародного суду ООН та Постійної палати третейського суду щодо Керченської протоки. Крім того, 3 березня 2022 року МКС розпочав розслідування щодо звинувачень у воєнних злочинах в Україні. У відповідь на ці юридичні дії російська федерація розробляє захисні стратегії, засновані на використанні проксі-серверів, оскільки вони дозволяють їй більшу свободу дій в обхід міжнародних судів. Приватні військові фірми, такі як "Вагнер", надають багатий приклад таких стратегій.

Росія також розробила стратегію протидії, головним чином для того, щоб захистити себе від наслідків американських та європейських санкцій, запроваджених у 2014 р. Реалізація російської політики імпортозаміщення, спрямованої на обмеження залежності від США та Європейського Союзу (ЄС), уперше матеріалізувалася в агропродовольчому секторі. Кремль відповів на санкції ембарго на західний і європейський експорт сільськогосподарської продукції до Росії, що торкнулося третини імпорту продовольства в Росію. Така ж політика була застосована до військово-промислового комплексу після того, як кілька західних країн оголосили, що припиняють експорт компонентів, необхідних для виробництва російських систем озброєнь. Згодом вона була поширена на всі сектори, які вважаються стратегічними, такі як авіація та інформаційні технології, наприклад, шляхом заміни західних операційних систем в адміністративних ІТ-системах.

Новий залп санкцій, запроваджених після вторгнення в Україну в 2022 р., і зокрема виключення російської федерації із системи банківських комунікацій SWIFT, були використані Заходом для тиску на Росію з метою поновлення засудження її агресії. Необхідно буде оцінити середньостроковий і довгостроковий вплив такого застосування Заходом права в конфлікті на рішучість Росії воювати.

Дискусія і висновки

Звернення до несилових методів стає однією з основних тенденцій у міжнародних відносинах, і в коротко- та середньостроковій перспективі вона набуде ще більшого значення. Кілька держав особливо активно діють у цій сфері. Вторгнення Росії в Україну є прикладом правової підготовки поля бою, яка могла бути використана для передбачення неминучості нападу. Сполучені Штати використовують переважно термін "правова підготовка" у зневажливому значенні, щоб нейтралізувати обов'язковість міжнародного права, одночасно використовуючи власну нормативну владу як важіль для захисту своїх національних інтересів. Ізраїль поєднує військове планування з інструментами використання права для досягнення максимального ефекту. Франція лише нещодавно усвідомила важливість правового забезпечення, про що свідчить його поява у Стратегічному огляді Міністерства збройних сил на 2021 рік (Actualisation stratégique). Попереду ще багато роботи з поступової інституціоналізації концепції, підготовки до правових операцій, створення міжвідомчої синергії та планування правової розвідки.

Оскільки відновлення стратегічної конкуренції посилює напруженість у відносинах між державами, то для України надзвичайно важливо адаптуватися до нової парадигми. Стратегічне використання норм, які регулюють поведінку держав на міжнародному рівні, створює дилему для ліберальних демократій, які змушені узгоджувати своє прагнення втілювати цінності верховенства права з тим, що правова система, яка гарантує ці цінності, забезпечує ідеальну платформу для боротьби за владу. Однак стратегічне використання норм не обов'язково означає підрив їхнього авторитету і вступ до суто інструментальних відносин з правовим порядком. Взаємозв'язок між цінностями, які захищаються, та інтересами, які переслідуються, повинен допускати об'єктивну дискусію, щоб від самого початку норми не сприймалися автоматично як обмеження, а як інструмент для збереження і навіть збільшення свободи дій. Ми повинні бути відкритими до роздумів на цю тему, щоб сприяти демократичним дебатам про моральність і легітимність правових операцій.

Список використаних джерел

- Almang, J. (2019). War, vagueness and hybrid war, *Defence Studies*, 19(2), 189–204. <https://doi.org/10.1080/14702436.2019.1597631>
- Beck, A. (2014). China's strategy in the Arctic: a case of lawfare? *The Polar Journal*, 4(2), 306–318. <https://doi.org/10.1080/2154896X.2014.954886>
- Caliskan, M. (2019). 'Hybrid warfare through the lens of strategic theory'. *Defence & Security Analysis*, 35(1), 40–58. <https://doi.org/10.1080/14751798.2019.1565364>
- Filho, G., Farias, A. & Oliveira, G. (2017). Considerações sobre o Instituto do Lawfare. *Line Revista Multidisciplinar e de Psicologia*, 10(33), 363–369. <https://doi.org/10.14295/online.v10i33.661>
- Glenn, R. (2009). Thoughts on "Hybrid" Conflict. *Small Wars Journal*, 1–8. <https://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/188-glenn.pdf>
- Hoffman, F. G. (2007). *Conflict in the 21st century: the rise of hybrid wars*. Potomac Institute for Policy Studies.
- Hsiao, A. (2016). China and the South China Sea "Lawfare". *Issues & Studies*, 52(2), 1–42. <https://doi.org/10.1142/S1013251116500089>
- Johnson, R. (2018). Hybrid War and Its Countermeasures: A Critique of the Literature. *Small Wars & Insurgencies*, 29(1), 141–163. <https://doi.org/10.1080/09592318.2018.1404770>
- Jones, C. (2016). Lawfare and the juridification of late modern war. *Progress in Human Geography*, 40(2), 221–239. <https://doi.org/10.1177/0309132515572270>
- Lee, S. (2014). China's "Three Warfares": Origins, Applications, and Organizations. *Journal of Strategic Studies*, 37(2), 198–221. <https://doi.org/10.1080/01402390.2013.870071>
- Rajkovic, N., & Vennesson, P. (2012). The Transnational Politics of Warfare Accountability: Human Rights Watch versus the Israel Defense Forces. *International Relations*, 26(4), 409–429. <https://doi.org/10.1177/0047117812445450>
- Voyger, M. (2018). Russian Lawfare – Russia's Weaponisation of International and Domestic Law: Implications for The Region and Policy Recommendations'. *Journal of Baltic Security*, 4(2), 35–42. <https://doi.org/10.2478/jobs-2018-0011>

Dmytro KHOMIAKOV, PhD (Law)
 ORCID ID: 0000-0002-8232-6316
 e-mail: dmytro.khomiakov@knu.ua
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

References

- Almang, J. (2019). War, vagueness and hybrid war, *Defence Studies*, 19(2), 189–204. <https://doi.org/10.1080/14702436.2019.1597631>
- Beck, A. (2014). China's strategy in the Arctic: a case of lawfare? *The Polar Journal*, 4(2), 306–318. <https://doi.org/10.1080/2154896X.2014.954886>
- Caliskan, M. (2019). 'Hybrid warfare through the lens of strategic theory'. *Defence & Security Analysis*, 35(1), 40–58. <https://doi.org/10.1080/14751798.2019.1565364>
- Filho, G., Farias, A. & Oliveira, G. (2017). Considerações sobre o Instituto do Lawfare. *Line Revista Multidisciplinar e de Psicologia*, 10(33), 363–369. <https://doi.org/10.14295/online.v10i33.661>
- Glenn, R. (2009). Thoughts on "Hybrid" Conflict. *Small Wars Journal*, 1–8. <https://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/188-glenn.pdf>
- Hoffman, F. G. (2007). *Conflict in the 21st century: the rise of hybrid wars*. Potomac Institute for Policy Studies.
- Hsiao, A. (2016). China and the South China Sea "Lawfare". *Issues & Studies*, 52(2), 1–42. <https://doi.org/10.1142/S1013251116500089>
- Johnson, R. (2018). Hybrid War and Its Countermeasures: A Critique of the Literature. *Small Wars & Insurgencies*, 29(1), 141–163. <https://doi.org/10.1080/09592318.2018.1404770>
- Jones, C. (2016). Lawfare and the juridification of late modern war. *Progress in Human Geography*, 40(2), 221–239. <https://doi.org/10.1177/0309132515572270>
- Lee, S. (2014). China's "Three Warfares": Origins, Applications, and Organizations. *Journal of Strategic Studies*, 37(2), 198–221. <https://doi.org/10.1080/01402390.2013.870071>
- Rajkovic, N., & Vennesson, P. (2012). The Transnational Politics of Warfare Accountability: Human Rights Watch versus the Israel Defense Forces. *International Relations*, 26(4), 409–429. <https://doi.org/10.1177/0047117812445450>
- Voyger, M. (2018). Russian Lawfare – Russia's Weaponisation of International and Domestic Law: Implications for The Region and Policy Recommendations'. *Journal of Baltic Security*, 4(2), 35–42. <https://doi.org/10.2478/jobs-2018-0011>

Отримано редакцією журналу / Received: 27.07.24
 Прорецензовано / Revised: 31.07.24
 Схвалено до друку / Accepted: 09.08.24

LEGAL OPERATIONS IN A GLOBAL CONTEXT

Background. The emergence of the concept of warfare, defined as the use of law to wage war, has prompted a reassessment of the strength of the international order based on the rule of law. Similar to the regulation of cyberspace, information threats, and instruments of economic and financial pressure, warfare is a non-kinetic action that does not follow the traditional course of an armed attack. Caught off guard, states do not know how to respond to these non-kinetic actions as they take place in a new and rapidly changing regulatory environment.

Methods. The source base of the study is formed by documents of international organizations and scientific publications on legal operations. The author uses the dialectical, historical, comparative legal methods to track the transformation of views on the processes of planning and conducting legal operations; systemic and structural, formal and logical methods to determine the provisions which should be taken into account in the process of introducing the concepts of legal operations into the activities of the Armed Forces of Ukraine; and methods of analysis, generalization and synthesis to develop relevant proposals.

Results. International official documents (agreements, protocols, conventions, recommendations, standards, declarations, communiqués, messages, charters) that regulate and govern the issue of hybrid warfare were summarized and systematized; Proposals for the implementation of legal operations concepts in Ukraine were developed.

Conclusions. The results of this study develop the ideas of other researchers on the expediency of introducing the concept and implementation of legal operations in the context of hybrid warfare.

Keywords: legal operations, hybrid warfare, legal norms, strategic goals.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ГЕОПРОСТОРОВА ПІДТРИМКА

УДК 528.72/73

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.59.62-67>

Олесь ПРИЙМАК, офіцер відділу досліджень геопростор. підтримки

ORCID ID: 0009-0005-8593-1510

e-mail: pryimak.oles@gmail.com

Військова частина А4983, смт. Коцюбинське, Україна

УДОСКОНАЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО КЛАСИФІКАТОРА У СФЕРІ ЗАСОБІВ СУПУТНИКОВОЇ НАВІГАЦІЇ

Вступ. Засоби супутникової навігації (ЗСН) стоять на озброєнні і їх активно застосовують усі роди військ. Разом із різким збільшенням особового складу ЗС України (ЗСУ) істотно зросло різноманіття допущених до експлуатації нових ЗСН, а зміни в тактиці ведення бою виявили проблеми, пов'язані з недоцільністю використання застарілих зразків, їх уніфікації та відсутності системного підходу до порівняння їхніх технічних характеристик. Метою статті є покращення існуючої нормативної бази у сфері ЗСН задля створення передумов до систематизації та порівняння вже прийнятих на озброєння ЗСН та подальшого висування технічних вимог до перспективних зразків.

Методи. У процесі дослідження для пошуку рішень описаних проблем були використані загальнонаукові методи аналізу, порівняння, синтезу, формально-юридичний метод, а також методи індукції та дедукції. Задля групування наявних зразків ЗСН за способом використання були використані методи консолідації та кластеризації. Для розробки понятійного апарату був застосований метод логічних побудов.

Результати. Запропоновано вдосконалення існуючого військового класифікатора (ВК) 001-2000 у вигляді проєкту класифікатора засобів супутникової навігації для використання в ЗСУ. В основу викладеної пропозиції покладено успішно пройдений шлях стандартизації у сфері безпілотних комплексів. У роботі розглянуто проблематику уніфікації понятійного апарату та запропоновано підхід до систематизації ЗСН, прийнятих на озброєння і допущених до експлуатації в ЗСУ. Також запропоновано стратегію впровадження рекомендованого проєкту.

Висновки. Затвердження класифікатора ЗСН дасть нормативні можливості розробити зрозумілі стандарти та вимоги до технічних характеристик ЗСН, створити відкрите конкурентне ринкове середовище, залучити ширше коло розробників і знайти нові чи покращити вже існуючі технологічні рішення, що в кінцевому рахунку приведе до якісного технологічного зростання забезпечення ЗСУ. Проведені дослідження мають практичну і теоретичну цінність щодо розробки стратегії забезпечення ЗСН та обґрунтування необхідності зняття з озброєння неефективних чи застарілих зразків навігаційних приладів.

Ключові слова: засоби супутникової навігації, класифікація, нормативна документація, ЗС України.

Вступ

Із моменту широкомасштабного вторгнення російської федерації ЗСУ ввійшли в безперервну фазу змін, удосконалення застосування своїх структурних підрозділів і модернізації зразків озброєння та військової техніки (ОВТ) з урахуванням викликів, пов'язаних з бурхливим розвитком технологій та вдосконалення способів їх застосування. Такі стрімкі зміни закономірно спричинили нагромадження ряду проблем, пов'язаних із накопиченням великого різноманіття зразків ОВТ, за відсутності системного підходу до порівняння їхніх технічних характеристик, уніфікації зразків та виключення неефективних чи застарілих аналогів. Тому рішення, які дозволять вирішити зазначені проблеми, є пріоритетними для впровадження в ЗСУ.

Мета статті розглянути вищевказану проблематику у сфері засобів навігації (ЗН), які відіграють ключову роль в успішності операцій та безпеки військових у динамічному та небезпечному середовищі сучасних бойових дій, адже вони забезпечують:

- 1) **тактичну ефективність** у переміщенні невідомою місцевістю в будь-який час дня та за будь-якої погоди;
- 2) **безпеку** – шляхом швидкої інтеграції до систем ситуаційної обізнаності та інформування командування і підрозділів поруч про переміщення противника та виявлені загрози;
- 3) **корегування вогню** артилерії та інших засобів далекобійного ураження чи засобів ППО;
- 4) **ефективну логістику** – планування маршрутів, а також доставку ресурсів та підтримку до різних точок дислокації військ;

5) **координацію**: використання навігаційних систем дозволяє військам здійснювати ефективну комунікацію та координацію між різними підрозділами та військовими з'єднаннями.

Сьогодні підрозділами сил безпеки та оборони використовуються різноманітні ЗН, які суттєво різняться за своїми технічними характеристиками та якістю розв'язання навігаційних задач. Зокрема, на озброєнні на сьогодні є (Міністерство оборони України, 2000) такі архаїчні рухомі астрономо-геодезичні комплекси, як топоприв'язник УАЗ-452-Т-11 (Д4150012У) та ГАЗ-69-ТМГ (Д4150015У), а також астрономо-геодезичні засоби: фотоустановки астрономічні "ГРАНАДА" (Д4110013У) чи наземна доплерівська апаратура "ОСКАНІЯ" (Д4110016У). Водночас прийняті на озброєння та постачаються до ЗСУ навігаційні прилади з суттєвими відмінностями у їхніх технічних характеристиках, наприклад: СН-3003М-08 "БАЗАЛЬТ" (Д4110057У), GARMIN MONTANA 700I (Д4110093У), GARMIN GPSMAP 276СХ (Д4110095У) тощо.

Найоптимальнішим способом вирішення проблем, що пов'язані із зняттям з озброєння застарілих ЗН, поповнення наявного асортименту новітніми зразками є висування мінімальних технічних вимог до навігаційного обладнання за відповідними категоріями застосування та систематичний їх перегляд. Проте реалізація цього завдання унеможливується відсутністю коректного класифікатора, згідно з класифікаційними одиницями якого мають висуватись такі вимоги, що й обумовлює актуальність висвітленого питання.

Успішним прикладом реалізації такого підходу є напрям безпілотних систем, де велике різноманіття виробів було класифіковано. Після чого, шляхом висування

© Приймак Олесь, 2024

мінімальних технічних вимог, вони були відфільтровані за рівнем якості, що врешті дозволило позбутись неефективних зразків та створити чесні та зрозумілі умови щодо отримання фінансування для виробників та забезпечило вільну конкуренцію на цьому ринку.

Варто зазначити, що з-поміж усіх інших ЗН найбільш масово характеру застосування набули засоби саме супутникової навігації (ЗСН), які використовуються практично всіма родами військ, адже мають ряд безумовних переваг, а саме:

- відносно низька вартість і доступність: технології СН використовуються в телефонах, туристичних трекарах, автомобільних навігаторах, брелоках тощо;

- висока точність: більшість сучасних засобів СН здатні виконати позиціонування з точністю до 10 см, а високоточні до 1 см;

- глобальне охоплення: супутникові системи навігації надають глобальне покриття, тобто вони працюють у будь-якій точці на Землі, незалежно від того, де перебуває користувач та за яких погодних умов здійснюється позиціонування;

- високий рівень інтеграції: супутникові системи навігації можуть бути легко інтегровані з іншими військовими системами, такими як системи керування вогнем, ситуаційної обізнаності, інерційними модулями навігаційними датчиками.

Враховуючи важливість використання військами ЗСН та пріоритетність їх удосконалення, у даній статті буде викладено проблематику та запропоновано зміни в нормативній документації саме у сфері забезпечення ЗСУ засобами супутникової навігації. *Метою статті* є покращення існуючої нормативної бази у сфері ЗСН задля створення передумов до систематизації та порівняння вже прийнятих на озброєння ЗСН і подальшого висування технічних вимог до перспективних зразків. Завданням дослідження є вдосконалення наявного військового класифікатора (Міністерство оборони України, 2000), шляхом розробки проекту класифікатора засобів супутникової навігації для використання в ЗСУ.

Методи

У процесі написання статті для пошуку найоптимальнішого шляху щодо вирішення описуваних проблем використовувалися загальнонаукові методи аналізу, порівняння, синтезу, формально-юридичний індукції та дедукції. Завдяки їх використанню було враховано досвід оптимізації шляхів систематизації ОБТ в інших родах військ і виокремлено успішний алгоритм дій у силах

безпілотних систем. Задля групування наявних зразків ЗСН за способом використання був використаний метод консолідації та кластеризації, результатом чого є створення проекту класифікатора засобів супутникової навігації (табл. 2). Метод логічних побудов був застосований для створення понятійного апарату, розробки класифікаційних позицій та обґрунтування їх доцільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальний підхід до класифікації навігаційних систем, обґрунтування термінології та понятійного апарату з даної тематики висвітлений у (Багмет та ін., 2006), де визначено класифікацію навігаційних систем за: особливостю використання фізичних явищ; за принципом дії; з точки зору вирішення завдань навігаційного забезпечення. Проте класифікація, наведена стосовно цілої системи, без детального поділу її саме в межах засобів супутникової навігації. У статті частково використано термінологію, визначення якої представлено у зазначеному дослідженні (Багмет та ін., 2006). Запропонований проєкт класифікатора базується на представлених у роботі (Багмет та ін., 2006) структурі завдань, що вирішуються за допомогою ЗСН. Деякі аспекти застосування ЗСН та їх технічні характеристики були висвітлені в роботах (Ткачук та ін., 2011; Тимчук, & Тревого, 2010; Водяних та ін., 2011).

У роботі (Козелков та ін., 2013) висвітлені основні положення концепції створення та експлуатації навігаційно-часового забезпечення України на період 2000–2005 рр., сформульована мета реалізації системи навігаційного космічного забезпечення України, а також висвітлено основні принципи управління навігаційним забезпеченням.

Загалом варто зазначити, що питанням систематизації чи оптимізації наявних зразків ЗСН чи висування вимог перспективним зразкам, окрім ЗСН у сфері мореплавства та авіації (Обладнання та системи...2019; Керівництво IALA-MAMC..., 2006; Державна авіаційна служба, 2019, 2023; Міністерство транспорту та зв'язку, 2006), у наукових дослідженнях приділяється досить мало уваги.

Результати

Згідно з проєктами нормативних документів, якими ЗС України користуються для нормативного забезпечення військ (сил) у їхній діяльності як за мирного, так і за воєнного часу, передбачається об'єднаний вид оперативного забезпечення ЗСУ – топографічне і навігаційне забезпечення.

Наявний класифікатор (Міністерство оборони України, 2000) у книзі № 2 містить графу "Засоби топогеодезичного забезпечення" (Д4000000У) (табл. 1).

Таблиця 1

Узагальнена структура класифікатора ВК 001-2000 в розділі "Засоби топогеодезичного забезпечення"

№	Код за ВК001-2000	Найменування	Кількість кодифікованих номенклатур
1	Д4100000У	Астрономо-геодезичні засоби	45
2	Д4120000У	Засоби наземних геодезичних вимірювань	61
3	Д4130000У	Прилади астрономічних та гравіметричних спостережень	17
4	Д4140000У	Прилади частоти та часу	13
5	Д4150000У	Рухомі астрономо-геодезичні комплекси	5
6	Д4200000У	Фототопографічні засоби	0
7	Д4210000У	Аерофотознімальні засоби та апарати космічного зондування земної поверхні	41
8	Д421К000У	Топогеодезичні польові аерофотознімальні комплекси з rtk-режимом	0
9	Д4220000У	Технічні засоби комбінованого методу складання (оновлення) топографічних карт	31
10	Д4230000У	Технічні засоби стереофотограмметричного методу складання (оновлення) топокарт	17
11	Д4240000У	Технічні засоби складання цифрових карт місцевості та електронних карт місцевості	22
12	Д4250000У	Рухомі фотограмметричні комплекси	1
13	Д4300000У	Картографічні засоби	25

Закінчення табл. 1

№	Код за ВК001-2000	Найменування	Кількість кодифікованих номенклатур
14	Д4320000Y	Картовидавничі засоби	122
15	Д4330000Y	Засоби мікрофільмування топографічних і спеціальних карт	29
16	Д4360000Y	Цифрові карти місцевості	2
17	Д4370000Y	Аналогові топографічні карти	7
18	Д4400000Y	Ремонтно-метрологічні засоби обслуговування топогеодезичної техніки	12
19	Д4500000Y	Допоміжне обладнання	82
20	Д4600000Y	Енергозабезпечення топогеодезичних засобів	21
21	Д4700000Y	Навчальні топогеодезичні засоби	2
22	Д4700001Y	Перелік приміток до СБШТ	0
23	Д4700002Y	Входить до табелів частин топографічної служби ЗС	0

Супутникові навігаційні засоби, виходячи з наявного класифікатора (табл. 1), підпадають під розд. 1 "Астрономо-геодезичні засоби". Таким чином, один класифікаційний ряд містить засоби, призначені для топогеодезичної прив'язки (GNSS LEICA ZENO GG04 PLUS, GPS ПРИЙМАЧ TRIMBLE R3 тощо), портативні персональні навігаційні прилади годинникового типу (GARMIN TACTIX 7 PRO BALLISTICS EDITION тощо), навігаційна апаратура для встановлення на наземну броньовану та неброньовану техніку (СН-4215 СН-3210 тощо), авіаційні навігаційні комплекси (авіаційний GPS-НАВИГАТОР GARMIN AERA 760, авіаційний GPS-НАВИГАТОР GARMIN AERA 660 тощо), персональні навігаційні системи (СН-3003М "БАЗАЛЪТ", GARMIN MONTANA 700I тощо) та навігаційні системи, інтегровані в систему протиповітряної оборони (ВУАЛЬ-15ППО).

Вочевидь, що технічні характеристики різних за призначенням ЗСН, вказаних у п. 1 табл. 1 матимуть суттєві та принципові відмінності. Виходячи з цього, не видається можливим систематизувати критерії оцінювання якості таких ЗСН чи висувати технічні вимоги до них за зрозумілими категоріями, оскільки з точки зору нормативної документації вони всі є одними і тими ж астрономо-геодезичними засобами.

Враховуюче вищевказане, у межах статті пропонується вдосконалення існуючого класифікатора шляхом створення проекту класифікатора засобів супутникової навігації (табл. 2), який сформований на основі аналізу прийнятих на озброєння та допущених до експлуатації ЗСН. На думку автора, цим проектом доцільно замінити або ж розширити ряд "Астрономо-геодезичних засобів" в існуючому класифікаторі (Міністерство оборони України, 2000).

Таблиця 2

Проект класифікатора засобів супутникової навігації

№	Основне функціональне призначення	За умовами застосування
1	Переносний для військовослужбовця	Рятівний маяк
		Наручний
		Автономний (портативний).
		Для польових умов застосування
2	Для рухомого складу	Для неброньованих транспортних засобів
		Для броньованих транспортних засобів
4	Для топогеодезичної прив'язки	
5	Спеціальні	
6	Для авіації*	Для транспортної авіації
		Для штурмової авіації
7	Для морських засобів*	Для надводних засобів
		Для підводних засобів

Примітка: *потребує погодження з відповідними командуваннями.

У процесі створення класифікаційних позицій першим визначальним фактором поділу вважаємо "Основне функціональне призначення" виробів, яке дає загальне розуміння, якими родами військ та за яких обставин буде використовуватись ЗСН. У табл. 2 вони поділені на 7 позицій. Дискусійним питанням залишається те, що теоретично засоби з класифікаційних позицій "спеціальні" та "для топогеодезичної прив'язки" з першого погляду теж можна віднести до "переносних для військовослужбовця", проте засоби які призначені для високоточного позиціонування (топогеодезична прив'язка) є габаритними, і зазвичай складаються з кількох окремих елементів і незручні в транспортуванні однією людиною без транспортного засобу. Окрім того, вимоги, які в подальшому можуть висуватись до такого обладнання, будуть суттєво відрізнятись від усіх інших, оскільки високоточне позиціонування передбачає отримання диференційних поправок шляхом надсилання сигналу до базових станцій,

що створює значні безпекові ризики в демаскуванні місця розташування користувача при використанні такого обладнання в зонах, наближених до дії ворожих засобів РЕР та РЕБ. "Спеціальні" – це засоби, які можуть мати функціонал, схожий як і до засобів "для топогеодезичної прив'язки", так і до "переносних для військовослужбовців", проте повний їхній спектр обладнання може мати суттєві габаритні та технічні відмінності, які будуть притаманні та технічні відмінності, які будуть притаманні для вузькоспеціалізованого застосування певними родами військ. Тому для того, щоб у подальшому зручно було висувати технічні вимоги, ці три класифікаційні категорії були розділені. Надалі більш детально будуть охарактеризовані класифікаційні позиції з прикладами відповідного обладнання.

Щодо назви класифікатора. Як вже було зазначено, у затвердженому класифікаторі супутникової навігаційне обладнання має назву "астрономо-геодезичні засоби". Автори статті (Водяних та ін., 2011) визначають виріб

СН-3003М "Базальт" як "навігаційну автономну систему супутникової радіонавігаційної системи" (НАС СРНС), також, далі по тексту – "комплексна навігаційна система" (КНС), чи "навігаційна апаратура". У роботі (Корольов, 2011) обладнання, що видає навігаційну інформацію, визначається як "програмно-апаратні вироби", а в роботі (Тимчук, & Тревого, 2010), визначені всі (понад 50 станом на час написання статті) вироби підприємства "Оризон-Навігація" як "апаратура споживачів", такої ж думки дотримуються в роботі (Козелков та ін., 2013). Автори роботи (Багмет та ін., 2006) надають визначення "технічний (апаратний) – програмний комплекс супутникової радіонавігаційної системи".

Під поняттям "засоби супутникової навігації" розуміють програмно-технічні комплекси, які створені на основі або з використанням апаратури супутникової навігації та забезпечують функціонування систем управління, контролю і забезпечення цільового використання об'єктів, на яких вони встановлені, супутниковою навігаційною інформацією та/або диференційною коригувальною інформацією.

Щодо класифікаційної одиниці "переносний для військовослужбовця" – мається на увазі ЗСН, які можуть переноситись і використовуватись одним військовослужбовцем і не потребують при своєму використанні спеціалізованого встановлення чи калібрування. Під "рятівним маяком" розуміють мініатюрні пристрої, без монітора, які спроможні передавати сигнал по захищеному каналу з інформацією про місце розташування в разі ввімкнення пристрою. Під "наручними" розуміють пристрої з кріпленням на зап'ясті типу годинника (напр., GARMIN TACTIX 7 PRO BALLISTICS EDITION). Під поняттям "автономний (портативний)" маються на увазі пристрої з розміром екрана до 6 дюймів, здатних виконувати розширений перелік навігаційних задач (типу СН-3003М). Під поняттям "для польових умов застосування" розуміють пристрої з екраном не більше 12 дюймів, здатні виконувати розширений перелік навігаційних задач, з можливістю передачі інформації на командні пункти для використання командирами підрозділів (типу Вуаль-15МПБ). Під поняттям "для командних пунктів" розуміють навігаційні пристрої з можливістю під'єднання до комп'ютера, планшета чи ноутбука, які здатні приймати та опрацьовувати навігаційну інформацію з інших пристроїв та вирішувати розширений перелік навігаційних задач (напр., СН-3210 "Базальт-К" чи Вуаль-15МЗ – ПАК).

Щодо класифікаційної одиниці "для рухомого складу". Враховуючи наявний стан використання ЗСН у рухомому складі, ми розуміємо, що ряд пристроїв, які при розробці нашої класифікації внесені до графі "переносний для військовослужбовця", використовуються в автомобілях та деякій легкоброньованій техніці, а навіть деякі туристичні навігатори встановлювались у літаках (згідно з відкритими джерелами). При такому використанні пристрої також будуть видавати результат, хоча й зі значно гіршою якістю, ніж на відкритій місцевості, що пояснюється перешкодами, які створює матеріал корпусу рухомого засобу. Проте досвід подібного застосування ЗСН вважаємо вимушеним рішенням військовослужбовців, оскільки часто видається кращим рішенням використовувати туристичний навігатор не за призначенням, ніж послугоуватись результатами, які видає хоч і профільне, однак застаріле обладнання.

Отже, вважаємо, що доцільно поділяти ЗСН для неброньованих транспортних засобів та броньованих. Для перших належать пристрої розміром монітора не більше 10 дюймів із виносною антеною з посиленням корпусом,

стійким до вібраційних коливань. Пристрій має бути спроможний обчислювати розширений спектр навігаційних задач. До ЗСН у броньованій техніці належать пристрої розміром монітора також не більше 10 дюймів із виносною антеною з розширеним спектром виконання навігаційних задач та посиленням корпусом, стійким до вібраційних коливань. Також повинна бути передбачена можливість інтеграції обчислювальної системи засобу із зовнішніми, встановленими на броньовану техніку інерційними датчиками, та обчислення місця розташування з урахуванням даних як із супутника, так і з інерційних систем. У наявному класифікаторі (Міністерство оборони України, 2000) частково відповідають зазначеному такі засоби, як: СН-4215, СН-3210 від виробника "Оризон-Навігація", а з тих, які не представлені в класифікаторі, на ринку українського виробника, потенційними аналогами можуть бути Вуаль-15 РНМ-ПАК та Вуаль-15 МТЛБ ПАК від виробника "Авіарм".

Щодо класифікаційної одиниці "для топогеодезичної прив'язки". Сюди підпадають засоби високоточного вимірювання з обов'язковою можливістю отримання диференційних поправок з базових станцій. У наявному класифікаторі (Міністерство оборони України, 2000) представлений широкий перелік відповідних виробів, таких як: приймач GNSS LEICA ZENO GG04 PLUS, GPS-приймачі високоточні двочастоті TRIMBLE 4000 SSI, GPS/GNSS приймач LEICA GS08PLUS, приймач GNSS LEICA GS07 SENSOR тощо.

Варто зазначити, що можливо доцільно було б класифікувати засоби для топогеодезичної прив'язки на засоби безпосередньо для знімання координат та засоби для прив'язки артилерії, де висувати вимогу, окрім забезпечення високоточного знімання, інтеграцію з балістичним калькулятором та інерційними модулями для швидшого визначення напрямку. Проте таке бачення потребує залучення ширшого кола фахівців, тому в межах цієї статті було прийнято рішення не розширювати цю класифікаційну одиницю.

Щодо класифікаційної одиниці "спеціальні". Сюди належать спеціалізовані ЗСН, які виконують відмінний від усіх інших класифікаційних рядів функціонал, можуть потребувати додаткового встановлення та калібрування, а також сюди відносимо апаратуру супутникової навігації, яка здатна виконувати та передавати певний перелік навігаційної інформації на інші пристрої (напр., навігаційний датчик GNSS СН-3700-03М, автоматизований комплекс розвідки СН-4003, навігаційно-обчислювальний комплекс ВУАЛЬ-15ППО М1 тощо). Окрім того, вважаємо, що ці засоби можуть мати функціонал, притаманний засобам "для топогеодезичної прив'язки". Це все залежатиме від задач, які покладатимуться на ті роди військ, що будуть замовниками такого обладнання.

Щодо класифікаційних одиниць "для авіації" та "для морських засобів". Технічні вимоги щодо навігаційних систем у сфері авіації та мореплавства визначені нормативними документами та міжнародними стандартами (Обладнання та системи..., 2019; Керівництво IALA-МАМС..., 2006; Державна авіаційна служба, 2019, 2023; Міністерство транспорту та зв'язку, 2006). Проте військові стандарти можуть бути відмінними від зазначених, тому запропонований вище класифікаційний поділ за № 6 та 7 повинен отримати оцінку від командування Повітряних сил та ВМС, відповідно. Із наявних у класифікаторі засобів можна зазначити: авіаційний GPS-НАВІГАТОР GARMIN GPSMAP 696, авіаційний GPS-НАВІГАТОР GARMIN AERA 660, авіаційний GPS-НАВІГАТОР GARMIN AERA 760 тощо.

Отже, подальша стратегія реалізації запропонованого проєкту має складатись з кількох етапів:

1) доведення матеріалу дослідження до зацікавлених служб і відомств у межах ЗСУ (або ж у межах усіх сил безпеки та оборони);

2) створення міжвідомчої експертної групи із залученням профільних фахівців задля детального обговорення, дискусії, редагування змісту запропонованого удосконалення існуючого класифікатора (Міністерство оборони України, 2000), формування його кінцевого варіанта з подальшим затвердженням і впровадженням;

3) на запит від командувань отримати відгуки та побажання від користувачів щодо кількісної потреби в ЗСН і пропозицій щодо вдосконалення наявних зразків;

4) у межах існуючої експертної групи, базуючись на отриманих відгуках від користувачів та глибокому аналізі світового та вітчизняного ринку ЗСН, сформулювати мінімальні технічні вимоги до ЗСН;

5) проаналізувати відповідність сформованим вимогам наявних ЗСН та розробити стратегію забезпечення ЗСН ЗСУ, у якій передбачити поетапне вилучення та списання невідповідних технічним вимогам зразків без втрати боєздатності підрозділів, у яких вони перебувають на озброєнні. А також сформулювати план потреби ЗСН і забезпечити залучення широкого кола виробників до постачання обладнання згідно з технічними вимогами та планом переоснащення;

6) проведення експертизи в тактиці застосування новітніх ЗСН та формування методичних рекомендацій щодо ефективного їх використання.

Варто зазначити, що перед написанням цієї публікації автор провів зустрічі з рядом представників вітчизняних та закордонних виробників навігаційних систем, завдяки чому було сформовано позитивні висновки стосовно потенціалу наявного ринку в наповненості якісними зразками та можливістю зниження середньої вартості одиниці виробу при системних масових закупівлях, що в подальшому буде викладено в окремих публікаціях. Окрім того, попередній аналіз існуючого класифікатора (Міністерство оборони України, 2000), дає підстави вважати, що перелічений у статті ряд проблем у забезпеченні також може бути притаманним і для інших категорій забезпечення ОВТ. Тому принцип, викладений у цій публікації, може бути застосований і до інших позицій класифікатора (Міністерство оборони України, 2000) як спосіб оновлення, зняття з озброєння та економії ресурсів у забезпеченні ОВТ. Більше того, деякі позиції вказаного класифікатора (табл. 2) взагалі не мають жодної приналежності до них номенклатури ОВТ, що дає підстави вважати, що він повинен бути переглянутий у цілому, а не лише вдосконалений за категоріями.

Головною ідеєю публікації є формування відкритих і зрозумілих умов у постачанні ОВТ до ЗСУ. Відкритість ринку дозволить підтримати вітчизняного виробника, сформулювати вільну конкуренцію, запустити технологічне покращення пропозицій та запустити швидкий процес технічного переоснащення ЗСУ, що, безумовно, допоможе наблизити нашу перемогу.

Дискусія і висновки

Було розроблено пропозиції щодо вдосконалення класифікатора у сфері засобів супутникової навігації, адже завдяки доступності, відносній дешевизні технології, високій точності, глобальності охоплення і високому рівні інтеграції з різними комп'ютерними системами, вони стали найбільш масовими в застосуванні. Запропонований проєкт класифікатора можна взяти за основу

для його подальшої конкретизації, доповнення чи зміни, що потребує додаткового обговорення із залученням широкого кола фахівців. Впровадження класифікатора ЗСН дасть нормативні можливості розробити зрозумілі стандарти та вимоги до технічних характеристик супутникових навігаційних систем, створити відкрите конкурентне ринкове середовище, що в умовах бурхливого розвитку інновацій допоможе залучити ширше коло розробників і знайти нові чи покращити вже існуючі технологічні рішення та в кінцевому рахунку приведе до технологічного зростання забезпечення ЗСУ.

Напрямами подальших досліджень є розробка єдиних критеріїв оцінювання якості ЗСН для їх подальшого порівняння, розробки технічних вимог до них, створення стратегії оптимізації та переоснащення ЗСН ЗСУ, а також впровадження запропонованих у статті рішень до інших напрямів забезпечення ОВТ.

Список використаних джерел

- Багмет, А.П., Кравчук, О. В., & Міхно, О. Г., Пастушенко М. С. та ін. (2006). *Навігаційне забезпечення військ*. «Видавничий дім "Авіцена"». http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/3948/1/Navigatsiine_zabezpechennia_viisk.pdf
- Водяних, А.А., Тимчук, В.Ю., Кондратюк, І.О., & Заруднев, Д.І. (2011). Технічна характеристика навігаційної апаратури СН-3003М "Базальт". *Військово-технічний збірник*, 4, 198–205. <https://doi.org/10.33577/2312-4458.4.2011.198-205>
- Державна авіаційна служба. (2019). *Про затвердження Авіаційних правил України "Обслуговування аеронавігаційною інформацією"* (наказ від 13.05.2019 р. № 582). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0760-19#Text>
- Державна авіаційна служба. (2023). *Про затвердження Авіаційних правил України "Технічні вимоги та адміністративні процедури для організації і проведення наземних та льотних перевірок наземних засобів зв'язку, навігації, спостереження та систем світлосигнального обладнання в цивільній авіації України"* (наказ від 22.09.2023 р. № 580). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1937-23#Text>
- Держгідрографія. (2006). *Керівництво IALA-MAMC з навігаційного забезпечення мореплавства*. https://hydro.gov.ua/dl/iala/ua/navguide_2006_final_version.pdf
- Козелков, С.В., Козелкова, К.С., Неділько, С.М., Неділько, В.М., Обідін, Д.М., & Хращевський Р.В. (2013). *Навігаційне забезпечення Збройних Сил України з використанням космічних систем*. Видавництво КЛА НАУ.
- Корольов, В.М. (2011). Перспективи та проблеми застосування навігаційних технологій у Сухопутних військах. *Військово-технічний збірник*, 4, 56–61. <https://doi.org/10.33577/2312-4458.4.2011.56-61>
- Міністерство оборони України. (2000). *Класифікатор озброєння, військової техніки та майна Міністерства оборони України (ВК 001-2000) з посланнями на класи постачання НАТО за APP-19 "Класи постачання матеріально-технічного забезпечення збройних сил країн-членів НАТО" та ACodP-2 "Багатомовний Класифікатор предметів постачання НАТО"* (наказ від 21 серпня 2000 р. № 023). https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=86743; https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/8_08012019.pdf
- Міністерство транспорту та зв'язку. (2006). *Про затвердження Положення про навігаційно-гідрографічне забезпечення мореплавства у внутрішніх морських водах, територіальному морі та виключній (морській) економічній зоні України* (наказ від 29.05.2006 № 514). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0708-06#Text>
- Державне підприємство "Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості". (2019). *Обладнання та системи морської навігації та радіозв'язку. Загальні вимоги. Методи випробування та необхідні результати випробування* (IEC 60945:2002/AC:2008, IDT; ДСТУ ІЕС 60945:2019 від 05.12.2019). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0403774-19#Text>
- Тимчук, В.Ю., & Тревого, І.С. (2010). Перспективи розвитку геоінформаційних технологій для військових задач. *Військово-технічний збірник*, 3, 33–40. <https://doi.org/10.33577/2312-4458.3.2010.33-40>
- Ткачук, П.П., Корольов, В.М., Красюк, О.П., & Макаревич, В.Д. (2011). Шляхи застосування навігаційної апаратури при типових варіантах ведення бойових дій загальновійськовими підрозділами. *Військово-технічний збірник*, 5, 110–114. <https://doi.org/10.33577/2312-4458.5.2011.110-114>

References

- Bagmet, A.P., Kravchuk, O.V., Mikhno, O.G., Pastushenko, M.S. et al. (2006). *Navigation support of troops. Directory*. "Avicenna Publishing House" [in Ukrainian]. http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/3948/1/Navigatsiine_zabezpechennia_viisk.pdf
- Korolev, V.M. (2011). Prospects and problems of using navigation technologies in the Ground Forces. *Military-technical collection*, 4, 56–61 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33577/2312-4458.4.2011.56-61>

Kozelkov, S.V., Kozelkova, K.S., Nedilko, S.M., Nedilko, V.M., Obidin, D.M., & Khraschevskii R.V. (2013). *Navigation support of the Armed Forces of Ukraine using space systems*. KLA NAU Publishing House [in Ukrainian].

Minister of Defense of Ukraine. (2000). *Classifier of weapons, military equipment and property of the Ministry of Defense of Ukraine (VK 001-2000) with references to NATO supply classes according to ARR-19 "Classes of supply of material and technical support of the armed forces of NATO member countries" and ACodP-2 "Multilingual Classifier of NATO supplies"* (Order dated August 21, 2000 No. 023) [in Ukrainian]. https://online.budstandart.com.ua/catalog/doc-page.html?id_doc=86743;
https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/8_08012019.pdf

Ministry of Transport and Communications. (2006). *On the approval of the Regulation on navigational and hydrographic support of navigation in internal sea waters, territorial sea and exclusive (maritime) economic zone of Ukraine* (Order No. 514 of 05/29/2006) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0708-06#Text>

State Aviation Service. (2019). *On the approval of the Aviation Rules of Ukraine "Aeronautical Information Service"* (Order No. 582 of 05/13/2019). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0760-19#Text>

State Aviation Service. (2023). *On the approval of the Aviation Rules of Ukraine "Technical requirements and administrative procedures for the organization and conduct of ground and flight inspections of ground means of communication, navigation, surveillance and light signaling equipment systems in civil aviation of Ukraine"* (order dated 22.09.2023 No. 580) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1937-23#Text>

State enterprise "Ukrainian research and training center for problems of standardization, certification and quality". (2019). *Equipment and systems of marine navigation and radio communication. General requirements. Test methods and required test results* (IEC 60945:2002/AC:2008, IDT). DSTU IEC 60945:2019 dated 05.12.2019 <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0403774-19#Text> [in Ukrainian].

State hydrography. (2006). *IALA-IAMS Guide to Navigational Support for Seafarers* [in Ukrainian]. https://hydro.gov.ua/dl/iala/ua/navguide_2006_final_version.pdf

Tkachuk, P.P., Korolev, V.M., Krasnyuk, O.P., & Makarevych, V.D. (2011). Ways of using navigational equipment in typical scenarios of conducting combat operations by military units. *Military-technical collection*, 5, 110–114 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33577/2312-4458.5.2011.110-114>

Tymchuk, V.Yu., & Trevogo, I.S. (2010). Prospects for the development of geoinformation technologies for military tasks. *Military-technical collection*, 3, 33–40 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33577/2312-4458.3.2010.33-40>

Vodanykh, A.A., Tymchuk, V.Yu., Kondratyuk, I.O., & Zarudnev, D.I. (2011). Technical characteristics of navigation equipment SN-3003M "Basalt". *Military-technical collection*, 4, 198–205 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33577/2312-4458.4.2011.198-205>

Отримано редакцією журналу / Received: 17.07.24

Прорецензовано / Revised: 26.07.24

Схвалено до друку / Accepted: 01.08.24

Oles PRYIMAK, Geospatial support research department officer
ORCID ID: 0009-0005-8593-1510
e-mail: pryimak.oles@gmail.com
Military Unit A4983, Kotsiubynske, Ukraine

IMPROVEMENT OF THE MILITARY CLASSIFIER IN THE FIELD OF SATELLITE NAVIGATION SYSTEMS

Background. *Satellite navigation systems (SNS) are in service and actively used by all branches of the military. With the sharp increase in the personnel of the Armed Forces of Ukraine (AFU), the variety of newly approved SNS has significantly increased, and changes in combat tactics have revealed issues related to the impracticality of using outdated models, their standardization, and the lack of a systematic approach to comparing their technical characteristics. The aim of this article is to create prerequisites for the systematization and comparison of already adopted SNS, as well as for further development of technical requirements for prospective models by improving the existing regulatory framework.*

Methods. *In the process of writing the article, general scientific methods of analysis, comparison, synthesis, formal-legal methods, induction, and deduction were used to find solutions to the described problems. Methods of consolidation and clustering were used to group existing SNS samples by their usage method. The method of logical constructions was used to develop the conceptual apparatus.*

Results. *The article proposes an improvement of the existing military classifier (MC) 001-2000 in the form of a draft classifier of satellite navigation systems for use in the AFU. The proposed suggestion is based on the successful path of standardization in the field of unmanned systems. The work discusses the problems of unifying the conceptual apparatus and proposes an approach to the systematization of SNS adopted and approved for use in the AFU. A strategy for implementing the proposed project is also presented.*

Conclusions. *The approval of the SNS classifier will provide normative possibilities to develop clear standards and requirements for the technical characteristics of SNS, create an open competitive market environment, attract a wider range of developers, and find new or improve existing technological solutions, ultimately leading to qualitative technological growth in AFU provisioning. The conducted research has practical and theoretical value regarding the development of an SNS support strategy and justifying the need to decommission ineffective or outdated navigation devices.*

Keywords: *Satellite navigation systems, classification, regulatory documentation, Armed Forces of Ukraine.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Алещенко Віктор Іванович – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії проблем філософії війни, історії військової педагогіки та культури кафедри суспільних наук навчально-наукового інституту воєнної історії, Національний університет оборони України, Київ, Україна

Контактна інформація: avi1953@ukr.net

Aleshchenko Viktor – Doctor of Psychological Sciences, Professor, Leading Researcher of the Scientific-Research Laboratory of Problems of the Philosophy of War, the History of Military Pedagogy and Culture of the Social Sciences Chair of the Educational and Scientific Institute of Military History, National University of Defence of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Бондаренко Валерія Андріївна – курсант військового факультету сил підтримки та забезпечення Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: lerabondarenko1414@gmail.com

Bondarenko Valeriia – cadet of the Military Faculty of Support and Supply Forces of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Васильєв Сергій Петрович – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри військово-гуманітарної підготовки факультету післядипломної освіти Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: vpp1@ukr.net

Vasyliiev Serhii – PhD in Psychology, Associate Professor, Head of Military and Humanitarian Training Chair of the Military Faculty of Postgraduate Education of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Кравченко Катерина Олексіївна – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу дослідження проблем психології науково-дослідного управління військово-гуманітарних досліджень науково-дослідного центру Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: katerina.kravchenko@knu.ua

Kravchenko Kateryna – PhD in Psychology, Senior Researcher of the Scientific-Research Section of the Study of Psychological Problems of the Scientific-Research Department of Military Humanitarian Studies of the Scientific-Research Center of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Крисанова Марина Олександрівна – студентка Навчально-наукового інституту філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: maryna.krysanovaa@gmail.com

Krysanova Maryna – student of Educational and Scientific Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Кучерявий Андрій Олександрович – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри військової психології та педагогіки військового факультету соціальних та поведінкових наук Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: andrii.kucheriavyi@knu.ua

Kucheriavyi Andrii – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Military Psychology and Pedagogy Chair of the Military Faculty of Social and Behavioral Sciences of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Любашенко Олеся Вадимівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри методики викладання української та іноземних мов і літератур, Навчально-науковий інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Контактна інформація: alessialiubashenko@gmail.com

Liubashenko Olesia – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Teaching Methodology of Ukrainian and Foreign Languages and Literatures Chair of Educational and Scientific Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Олександренко Катерина Валентинівна – доктор психологічних наук, професор, завідувачка кафедрою іноземних мов, Хмельницький національний університет, Хмельницький, Україна

Контактна інформація: oleksandrenkok@gmail.com

Oleksandrenko Kateryna – Doctor of Psychology Sciences, Professor, Head of Foreign Languages Chair, Khmelnytsky National University, Khmelnytsky, Ukraine

Остапенко Олександр Петрович – кандидат економічних наук, професор кафедри фінансового забезпечення військ військового факультету сил підтримки та забезпечення Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: ap080011@knu.ua

Ostapenko Oleksandr – PhD in Economics, Professor of Financial Support of the Troops Chair of the Military Faculty of Support and Supply Forces of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Приймак Олесь Павлович – офіцер відділу досліджень геопросторової підтримки, Військова частина А4983, смт. Коцюбинське, Україна

Контактна інформація: pryimak.oles@gmail.com

Pryimak Oles – Geospatial Support Research Section Officer, Military Unit A4983, Kotsiubynske, Ukraine

Сафін Олександр Джамільович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри військової психології та педагогіки військового факультету соціальних та поведінкових наук Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: 245440ss@gmail.com

Safin Oleksandr – Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Military Psychology and Pedagogy Chair of the Military Faculty of Social and Behavioral Sciences of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Соколіна Ольга Віталіївна – кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем педагогіки у воєнній сфері науково-дослідного управління військово-гуманітарних досліджень науково-дослідного центру Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: olha.sokolina@knu.ua

Sokolina Olha – PhD in Philosophy, Leading Researcher of the Scientific-Research Section of Problems of Pedagogy in the Military Sphere of the Scientific-Research Department of Military and Humanitarian Research of the Scientific-Research Center of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Шинаєв Денис Олександрович – курсант військового факультету сил підтримки та забезпечення Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: shynaiev_denys@ukr.net

Shynaiev Denys – cadet of the Military Faculty of Support and Supply Forces of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Хом'яков Дмитро – кандидат юридичних наук, начальник науково-дослідної лабораторії проблем права воєнної сфери науково-дослідного управління інформаційно-психологічних, геоінформаційних, військово-технічних досліджень науково-дослідного центру Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: dmytro.khomiakov@knu.ua

Khomiakov Dmytro – PhD in Law, Head of the Scientific-Research Laboratory of Military Law Problems of the Scientific-Research Department of Information-Psychological, Geo-Information and Military-Technical Research of the Scientific-Research Center of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Шрамко Олександр Володимирович – доцент кафедри фінансового забезпечення військ військового факультету сил підтримки та забезпечення Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: alex_shramko@knu.ua

Shramko Oleksandr – Associate Professor of Financial Support of the Troops Chair of the Military Faculty of Support and Supply Forces of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Юркова Ольга Іванівна – доктор філософії у галузі психології, науковий співробітник науково-дослідного відділу дослідження проблем психології науково-дослідного управління військово-гуманітарних досліджень науково-дослідного центру Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: olha.yurkova@knu.ua

Yurkova Olha – PhD in Psychology, Researcher of the Scientific-Research Section of the Study of Psychological Problems of the Scientific-Research Department of Military Humanitarian Studies of the Scientific-Research Center of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ВІЙСЬКОВО-СПЕЦІАЛЬНІ НАУКИ

Випуск 3(59)

Редактор *Л. Львова*

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 8,14. Наклад 300. Зам. № 224-11128.

Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № ВЗ.

Підписано до друку 26.09.24

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна

☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 58; (38044) 239 31 28

e-mail: vpc@knu.ua; vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua

http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02